

SPO MENICA

1135 — 1935

MAIMONIDES

Izdaje „LA BENEVOLENCIA“, Sarajevo

MAIMONIDES
RAMBAM

SPOMENICA
POVODOM
OSAMSTOGODIŠNJICE
OD NJегоVOG RODENJA
1135-1935

IZDAJE
JEVREJSKO KULTURNO-PROSVJETNO DRUŠTVO
„LA BENEVOLENCIA“ U SARAJEVU

UKRASE IZRADIO DANIEL OZMO

משה בן ימיאל

Maimonides

Linorez: D. Ozmo

Јеврејско културно друштво »Ла Беневоленциа« жели да се овом Споменицом прикључи оним многобројним манифестацијама којима је широм цијелог свијета, гдјегод живе Јевреји, обиљежена осамстогодишњица од рођења Моше бен Мајмона (Рамбама).

Велики мислилац, и још већи законодавац, Мајмонидес је најзначајнија духовна фигура међу Јеврејима, јер се без њега не може ни замислити посебни духовни живот јеврејских заједница, нити развој појединих вјерских дисциплина уопште, од времена његовог дјеловања до данас.

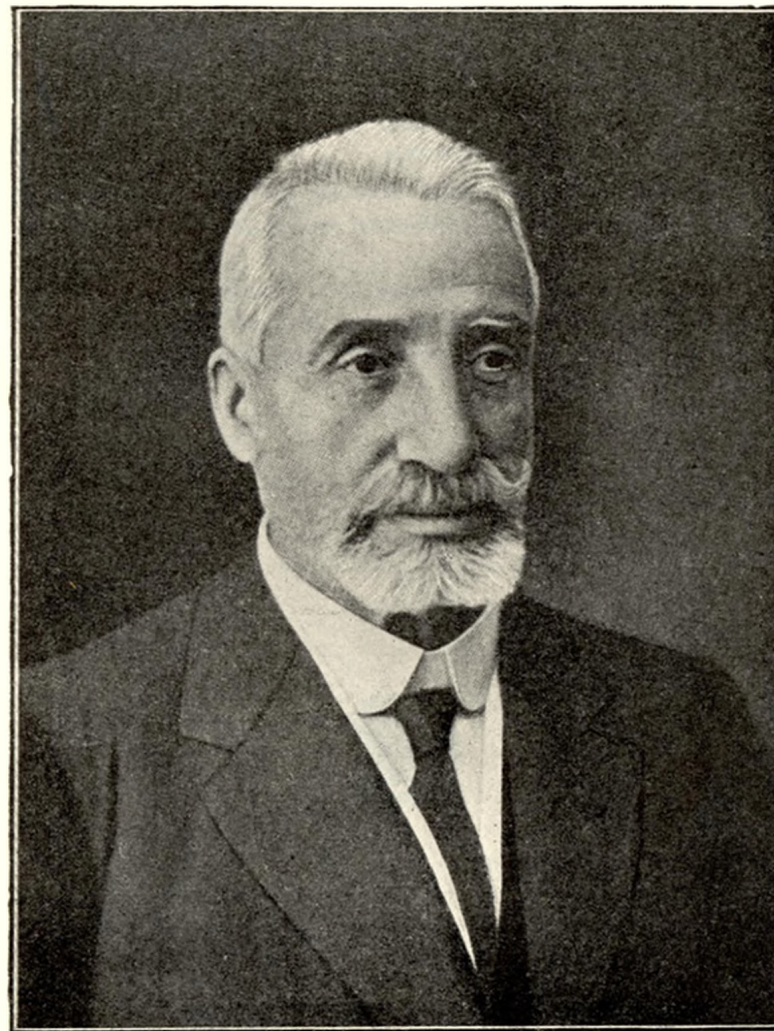
Мајмонидес је, међутим, и једно врло крупно име у историји оног филозофског и научног раздобља на Пиринејском Полуострву које је дало нову садржину и јак замах мисаоном раду цијеле Европе онога времена. Због тога он спада у круг оних средњевијековних мислилаца који су својим дјелом положили прве основе рационалистичкој филозофији у доба Препорода. Оваква оцјена његове филозофске појаве дала је повода огромном броју написа и књига у којима су мислиоци свих европских народа приказали рад Мајмонидесов.

Шпанија, домовина Мајмонидесова, одала је на посебан начин пошту свом великом сину тиме што је прославио осамстогодишњици његова рођења дала званичан карактер. Свечаности одржане тим поводом у историјској Кордови, родном граду Мајмонидесовом, биле су и богате својом садржином и достојанствене својом формом; међутим, за нас Јевреје оне имају и један дубоки историјски смисао, баш зато што су се оне одржале у једној земљи у којој се

одиграо један колико дуг толико и судбоносан период наше историје. Она иста земља која је наше дједове изагнала на тако насилан начин и тиме упропастила једну заједницу која је вијековима сарађивала на изградњи шпанске духовне и материјалне културе, сматрала је својом дужношћу да ода поштовање успомени једнога потомка оних Јевреја којима је некада учинила огромну неправду, а да од тога ни привреда ни култура земље није имала никакве користи. Оно што се тада десило у Шпанији и радило у име »вјере«, у наше се дане ради, у Њемачкој, у име »расе«. Судбина њемачких Јевреја није мање кобна и крвава од судбине Јевреја у Шпанији крајем Средњег вијека. У срцу Европе, поновила се звјерства и насиља која су окаљала историју једног народа који се сматрао лучоношом човјечанске културе као некад Шпанија; Хитлерова идеологија нити је хуманија ни научнија од Торкемадине; посљедице њемачке садашњице по Јевреје су трагичне и фаталне баш као и посљедице године хиљадучетиристодеведесетдруге. Али ове посљедице нису од мање негативног утицаја ни за саму земљу у којој се Јеврејима оспоравају човјечанска као и грађанска права, која су они стекли великим напорима који су оставили неизбрисиви траг у културној историји Европе. Примјер савремене Шпаније поучан је, несумњиво, и за данашњу Њемачку која ће, прије или касније, увидјети да је безобзирним одбацивањем сарадње својих јеврејских грађана задала дубоку рану свом сопственом националном животу.

Али смо, ето, доживјели да је званична Шпанија организацијом Мајмонидесове прославе доказала да изгон шпанских Јевреја сматра историјском заблудом. И ранијих година јављали су се у Шпанији појединци који су дошли до истог сазнања. Тим поводом хоћемо да се сјетимо једне дивне личности која се, из чистог идеализма и исправног патриотског осјећања, сва посветила изучавању живота сефардских Јевреја и исправци поменуте историјске заблуде. То је научник и професор универзитета у Саламанки *D. Angel Pulido Fernández*, чијем дјелу овдје хоћемо и овом приликом да одамо признање.

Одазивајући се позиву, упућеном од стране организационог одбора Мајмонидесове прославе у Кордови, Јевреји

Don Angel Pulido Fernández

Сарајева одаслали су на свечаности г. др. Морица Левија, надрабина и г. Рафаела Толентина, угледног јавног радника. Г. др. Леви је у свечаном говору пред шпанским слушаоцима дао израза осјећајима које је ова званична прослава у Кордови пробудила у душама сефардских Јевреја. У једном напису ове Споменице изложио је и своје утиске о том догађају од историјског значења.

Остали прилози имају задатак да велику мислилачку фигуру Мајмонидесову приближе нашој југославенској средини.

»Ла Беневоленција« сматра да се издавањем ове Споменице одужује и успомени великог Мајмонидеса и да врши један од својих просвјетитељских задатака у нашој заједници.

I DIO PROSLAVA

Прослава осамстогодишњице од рођења Мајмонидеса у Кордови

Модерна Шпанија, водећи духови великога покрета који се у најновије вријеме збива у тој земљи хидалга, у тој Шпанији чија је народна душа синтеза Дон Кихота и Санча Пансе, хтјели су да манифестују своје садашње гледање на културне вредноте у прошлости и будућности, које је дала ова велика земља, па су на свечан начин прославили осамстогодишњицу од рођења јеврејскога филозофа и љекара Мајмонидеса у родном граду Кордови.

Шпанска влада је, 23 марта 1935, уз потпис свог министра претсједника Лергоуха, издала прокламацију у којој, између осталог, каже слиједеће: »Република, која је увијек спремна придонијети свој трибут дивљења и поштовања успомени синова Шпаније који су њено име уздигли и изван границе земље пронијели, жели да се идентификује са циљевима комитета организованог за прославу осамстогодишњице Мајмонидеса. Министарски савјет је у ту сврху закључио: 1) да свим приредбама овог комитета да званично обиљежје, и 2) да Министарство просвјете и лијепих умјетности сарађује у свим тим приредбама«.

У сврху ове прославе образован је нарочити комитет под покровитељством Његове Екселенције претсједника Шпанске Републике, г. Niceto Alcalá Zamora, министра претсједника г. Aleksandra Lerrouxa и других проминентних личности модерне Шпаније. Одаслати су нарочити позиви

за ту свечаност разним јеврејским корпорацијама цијелога свијета, а особито свим већим сефардским центрима.

Као изасланик Јеврејске сефардске вјероисповједне општине и Културно-просвјетног друштва »Ла Беневоленциа« у Сарајеву, имао сам и ја, заједно са г. Рафаелом Толентином из Сарајева, срећу да будем свједоком тог великог догађаја и да учествујем у свечаностима у славу великог Мајмонидеса.

Није ми намјера да опишем овдје ток ове велике прославе која је трајала шест пуних дана, од 25 до укључиво 30 марта, а још мање да прикажем своје путовање и доживљаје кроз дивну и романтичну Андалузију, јер није томе мјесто у овој Споменици.

Прослава Мајмонидеса у Кордови има за нас Јевреје важно историјско значење и то је оно што морамо у овој Споменици особито истаћи. Шпанија, некад класична земља Инквизиције и ексклузивитета, славила је осамстогодишњицу рођења једног од оних мислилаца који су све до доба Ренесансе водили најдосљеднију борбу да се, мимо све предрасуде, открије слобода стварања људскога духа и прокрчи пут слободном развоју духовних стремљења. У тој земљи, у којој су негда сљедбеници и насљедници Мајмонидеса огњем и мачем били прогоњени и извргавани општем руглу, слави се данас и увеличава дух овог великог јеврејскога генија. Сама нам се по себи намеће паралела између псеудознанствене расистичке теорије демагошког националсоцијализма и садашње Шпаније. Овом прославом је Шпанија свечано манифестовала да жали и осуђује прогон од године 1492, услијед којег је ова земља била лишена вриједних грађана који су много допринијели њеној слави и величини.

Прије три деценије, управо године 1905, издао је у Мадриду професор Don Angel Pulido Fernández своје велико дјело »Los Españoles sin Patria« (Шпанци без домовине). У овој опсежној студији Пулидо је свестрано обрадио живот, фолклор и статистику Сефарада у разним земљама, те се осврнуо и нарочито истакао посљедице тешког историјског удара који је Шпанија претрпјела прогонством Јевреја год. 1492. Пулидо у својој књизи излаже и доказује да су по Шпанију посљедице овог прогона биле кобне и од великог и далекосежног замахаја које и данас

Маймонидесов трг у Кордови

Шпанија тешко осјећа у свом развоју и напретку. Пулидо је своје дјело посветио прослављеном универзитету у Саламанки и у једном емфатичном предговору апелује на све мјеродавне личности просвијећене Шпаније, да се у интересу будућности и величине домовине свом енергијом настоји исправити велика грешка учињена прогоном Јевреја са Пи-

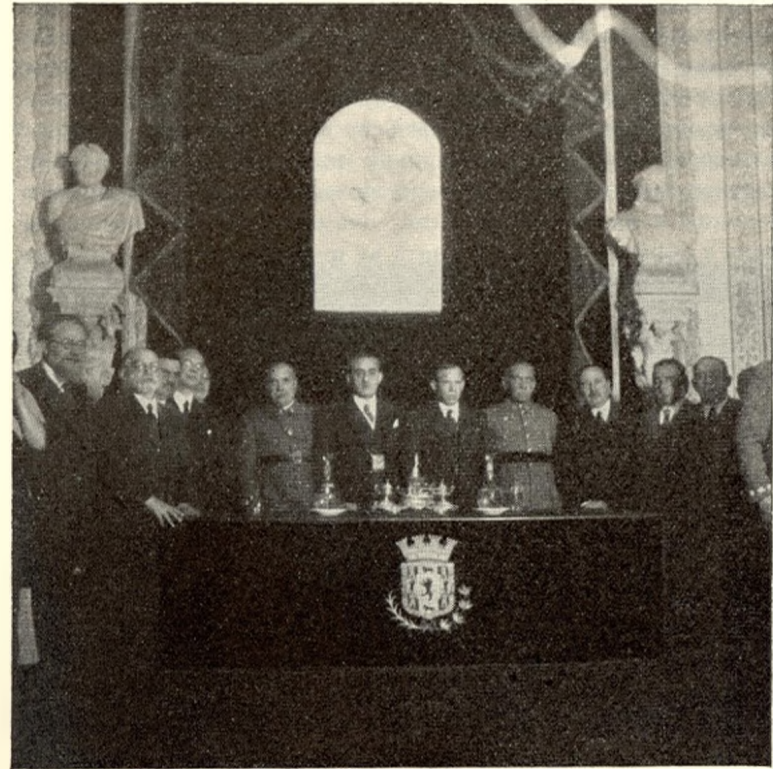

ринејског Полуотока. Као члан Сената, он је пред овим високим државним форумом у Мадриду одржао неколико значајних говора о том предмету. Изашао је више пута у аудијенцију пред краља Алфонса XIII у сврху репатријације изагнаних Јевреја и покренуо је нарочиту акцију у том смјеру.

Као претсједник јеврејског академског друштва »Española« у Бечу, ја сам тада стајао са професором Пулидом у сталном дописивању и сарађивао сам у његовом великом дјелу »Españoles sin patria«. На позив Пулида, скоро сви шпански списатељи од имена и гласа послали су поменутом студентском друштву своја дјела са нарочитим посветама. Овај Пулидов покрет био је тада доста популаран у отменим круговима либералне Шпаније. Данашња Република, слиједећи идеологију својих великих вођа, професора Унамуна, Пулида и др., није пропустила згуду а да на осамстогодишњицу Мајмонидесовог рођења не манифестује и да изражава својим исправним назорима. Успјех ове свечаности био је велик и оставио је на нас, који смо као гости присуствовали, дубок и трајан утисак.

Кордовљани су славили Мајмонидеса из чистог и искреног патриотског осјећаја. Није ту било никаквих скривених мисли и намјера. Славили су једног духовног великана, великог сина града Кордове. У прослави је искрено учествовао читав град. Да наведем само занимљиву појединост како сам случајно дознао да су и све државне школе биле шест дана затворене поводом ове значајне прославе. Тражећи онај мали стародревни јеврејски храм близу »Plazuela de Maimónides« наиђох на једног младића, који ми се спремно ставио на расположење да ме одведе на мјесто гдје се тај храм налази. Упитао сам га шта ради, а он ми је одговорио да је ђак. Зачудих се да је слободан, а он ми је дословно одговорио: »Све су државне школе кроз ово шест дана затворене, славио Мајмонидеса«.

У понедељак, 23 марта, у 10 сати прије подне, било је свечано отворење ове прославе у свечаној историјској дворани градске вијећнице у Кордови, у присуству цивилнога гувернера г. Don José de Gardoqui-a и многобројних високо-достојника и претставника војске, разних корпорација те претсједника града Кордове, г. Don Bernardo Garrido de los

Svečano otvorenje Maimonidesove proslave u vijećnici u Kordovi u prisustvu civilnog guvernera José Gardoqui-a i pretsjednika općine kordovanske gosp. Garrido de los Reyes

Reyes. Овај последњи, у једном сажетом говору, величао је дух Мајмонидеса и славио га као заслужног сина старе прослављене Кордове, ове велике метрополе арапских халифа; поздравео нас, госте, који смо дошли из далеких крајева на ову прославу и прогласио је свечаност отвореном.

Између нас, јеврејских гостију, био сам ја једини који сам прилично владао шпанским језиком и тако је мене запала част и велика задаћа, да у овом величанственом збору говорим и одговорим у име јеврејства. Овај свечани моменат остаће за увијек дубоко урезан у мојој души. Осјећао сам у

том тренутку сву тежину наше велике трагедије за вријеме Инквизиције и прогона, и како сада, након 500 година, један потомак наших великих мученика овдје у гордој престоници Андалузије, пред отменим збором шпанских хидалга и гранда, по први пут након пет стољећа слободно стоји, говори и одговара синовима некадашњих инквизитора и угњетача. Осјећао сам као да са ломаче и аутодафеа наши велики страдалници и мученици упиру свој очајан и страхан поглед на мене и прислушкују како и шта ћу одговорити, хоћу ли знати уважити величину момента и очувати мужевно достојанство. Тешко ми је било при души, осјећао сам сву одговорност која је на мени лежала. У мислима молио сам се Богу да ми буде на помоћи и почео сам свој говор импровизирано, јер нисам био спреман да говорим у таквом кругу високодостојника.

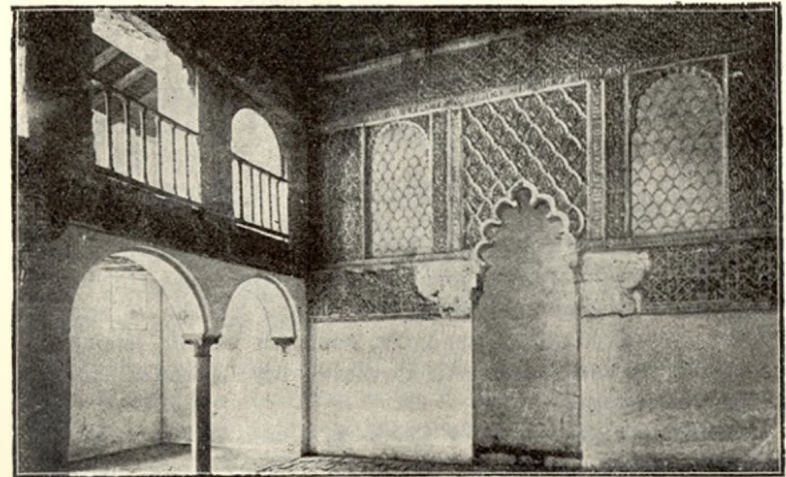
Евоцирао сам у својој говори све духове наших великих патника и страдалника, описао сам сву нашу страшну трагедију и све наше тешке и судбоносне перипетије након Инквизиције и прогона од год. 1492. Истакао сам да као слободан и равноправан грађанин своје домовине Југославије долазим као потомак оних великих мученика да поздравим и пружим своју руку помирици модерној Шпанији, која је једном за увијек избрисала из своје средине успомене на некадашње Торкемаде и разне угњетаче и инквизиторе.

Кажу да сам добро говорио и да сам био на висини, аплауз је био јак, мјестимце и френетичан. Осјећао сам да сам био сав узбуђен и потпуно занесен. Дневници су мој говор похвалили и изнијели главне мисли из њега. Овај доживљај био је за мене јак, дубок и потресан.

Иза тога одржали су поздравне говоре познати јеврејски научењак г. Dr. Kaminka из Беча, надрабин г. Dr. Weil ид Базела, г. Jakob Fishman као представник American Jewish Congress из New-Yorka и г. Dr. Roth, професор Универзитета у Јерусалиму.

Исти дан по подне почела су знанствена предавања у оквиру ове свечаности која је приредила Академија знаности и умјетности у Кордови, у великој палати »Círculo de la amistad«.

Сутрадан, у уторак 24 марта, настављена су разна предавања о Мајмонидесу и његовом добу на истом мјесту, у Академији, све до пола дана. Тачно у подне откривена је спомен-плоча у славу Мајмонидеса у маломе дворишту старог дрвеног храма, у бившем јеврејском гету, при улазу у »Plazuela de Maimónides«. У присуству многобројних достојанственика и претставника разних корпорација, претсједник

Unutrašnjost starog hrama u Kordovi

града Кордове, г. Garrido de los Reyes, обавио је чин откривања спомен плоче, при чему је одржао један одличан говор о генију и о узајамној сарадњи духовној.

Дословни текст ове спомен-плоче гласи:

»VIII centenario de Maimónides

1135, 30 marzo 1935.

España por el Gobierno de la nación expresa su homenaje al inmortal genio del judaísmo. Córdoba su patria, le ofrenda la veneración de su recuerdo.»

У преводу:

»VIII стољећа од рођења Мајмонидеса 1135, 30 марта године 1935.

Шпанија преко владе своје нације одаје поштовање бесмртном генију јеврејства. Кордова, његов завичај, клања се његовој успомени.

По ријечима и по садржају ове спомен-плоче, Шпанија преко своје владе изражава дубоку почит бесмртном генију јеврејства и то је један историјски моменат који се овдје, у овој Споменици, мора нарочито забиљежити и истаћи.

Откривању ове спомен-плоче нису присуствовали само званични претставници Кордове, шпанске владе и гости, него је сав народ, грађанство, жене и дјеца, све похитало у малу улицу до Plaza de Maimónides, да присуствује томе догађају. На све стране чули су се узвици и питања: »Donde están los judíos?« (»Гдје су Јевреји, гдје су Јевреји?«) И гурале су се жене и дјеца из народа да виде те Јевреје као да ће видјети неко велико чудо. На самоме дворишту малог храма постављени су звучници и сва је свечаност кинематографски снимљена. Након открића спомен-плоче и значајног говора цивилног гувернера Don José Gardoquia, пала ми је у дио по други пут тешка задаћа и част да јавно, пред скупљеним народом, говорим испред јеврејских гостију и да се захвалим на почасти коју Шпанија исказује генију јеврејства.

Дневник »El diario de Córdoba« донио је главне потезе мога говора и држим да сам своју задаћу часно испунио. И ово је био за мене велик доживљај, нимало мањи од пређашњег дана у свечаној дворани градске вијећнице.

Читав програм ове прославе која је трајала, како рекосмо, 6 дана био је испуњен разним стручним и знанственим предавањима у којима су се измијенили професори универзитета у Мадриду, чланови Академије у Кордови, па и сами млади високошколци.

Од многих значајних предавања вриједно је да се истакне предавање Don José Gaos-a, професора Универзитета у Мадриду, о филозофији Мајмонидеса. Надаље стручно и веома интересантно предавање о Кордови и њеној слави и величини за доба халифа и савременика Мајмонидеса које је одржао директор Високе школе за арапске студије у Гранади Don Emilio García Gómez. Један веома значајан говор, односно предавање, одржао је директор лицеја »Séneca«, Don Antonio Jaen Morente, који је евоци-

рао успомене на сјајне дане из велике историје и славе Шпаније за доба заједничке сарадње трију јаких култура на Пиринејском Полуотоку: арапске, хришћанске и јеврејске. Предавач види у васкрсењу и успостави овакве нове сарадње, нове синтезе ових трију јаких компоненанта, будућност и славу нове Шпаније; у томе да морају младе шпанске генерације свом досљедношћу и енергијом радити у духу срдачнога поштивања и братске љубави.

Између младих предавача из кругова високошколаца произвела је на мене дубок утисак млада студенткиња Anita Plata. Зналачки и са жаром говорила је слободно о Мајмонидесу, о његовим дјелима и његовој филозофији. Био сам усхићен њеним слободним предавањем. Послије предавања приступио сам јој и честитао, молећи је да ми да бар које биљешке из свог предавања ако их је правила. Рекла ми је да биљешака нема, али да ће ми написати у изводу своје предавање. И доиста, сутрадан ми је дала свој говор откуцан на писаћој машини, који сам понио са собом као драгоцену успомену.

Трећи дан свечаности стигли су још многобројни јеврејски гости и делегати међу којима смо с весељем поздравили и нашег сенатора и врховног рабина, г. дра Исака Алкалаја, те грандрабина из Париза, госп. Julien Weil-a.

Stari natpis u starodrevnom malom hramu u Kordovi

Оба су госта увеличала својим присуством ток свечаности и одржала лијепе и значајне говоре.

Приређене су двије веома успјеле академије пригодом ове свечаности. Једна у »Conservatorio de la música« са богатим програмом који је са дивном прецизношћу извео оркестар самих конзерваториста уз друге лијепе соло партије. Другу приредбу су извели ђаци лицеја »Sénesca«, који су отпјевали ванредно лијепо и умјетнички разне романсе и народне пјесме и мелодије. Њихово је народно пјевање у мени евоцирало успомене на напјеве и романсе из мога дјетињства како сам их слушао од своје мајке и бабе. Дивно су нам такођер приказали прави народни шпански плес у пуној живахности, како се то може видјети само у Андалузији.

Коначно је у почаст и славу Мајмонидеса приређена за народ свечана *Corrida de toros*, борба са биковима. За нас госте била је та приредба мало егзотична. Већ сама помисао: Мајмонидес, Рамбам — и »*corrida de toros*«, борба с биковима! Свакако мало чудновата и незгодна повезаност.

Али смо се касније потпуно помирили и са »*corridom*«, јер смо сазнали да шпански народ, а особито у Андалузији, не може себи замислити једну народну свечаност која се не би свршила »*corridom*«.

У петак на вечер састали смо се сви јеврејски гости на свечаној молитви Арвита у малом стародревном храму. Било нас је око 40, осим дама. Немогуће је описати осјећаје који су се у нама пробудили и како смо сви били до суза ганути. Мисао да се након 500 година по први пут састају Јевреји на овоме посвећеном мјесту да обаве молитву Богу, осјећај како су се наши прадједови, наши мартири, страдалници, растали прије 500 година са овим светим храмом, какве ли су се страшне сцене, трагедије и ужаси морали одиграти при расанку и поласку у неизвјесност, парала нам је срце и душу. Сви заједно, ронећи сузе, отпјевали смо свечано и узбуђено суботњу химну »*Leha dodi*«, која глорифицира вјечност јеврејскога генија и у мислима својим занијели смо се што смо дочекали да након 500 година ми — синови оних прогнанника славимо Бога у овоме стародревном,

Улица са улазом у стари храм у Кордови

крвљу наших великих мартира посвећеном храму, упркос свима инквизиторима и угњетачима минулих стољећа.

Сутрадан у суботу, 30 марта, у 10 сати прије подне, одржан је у дворани »*Círculo de la amistad*«, свечани закључак ове историјске, значајне и велике прославе. На

једној великој естради заузели су мјеста претставници власти, универзитета и Академије знаности, чланови комитета за ову прославу и одлични гости. Дворана је била дупке пуна публике из отмених кругова грађанства и многобројних високошколаца. И све бијаше у свечаном расположењу. За-редали су се говори и опроштајне бесједе које је отпочео претсједник града Кордове, а за њим претставници разних института и корпорација; послје тога смо говорили ми, Јеврејски гости. Сви су говори преношени радиом, и овом приликом треба споменути да су и сва предавања, за цијело вријеме прославе, преношена радиом у Кордови. Закључну ријеч одржао је цивилни гувернер госп. Don José Gardoqui, који је у једном одличном, сажетом говору развио велебну мисао да само у узајамној културној и духовној сарадњи народа лежи будућност и спас људског рода.

И тиме је била ова историјска прослава 800-годишњице рођења Мајмонидеса, 30 марта 1935, у подне закључена.

Исти дан у подне приредио је цивилни гувернер госп. Gardoqui за нас јеврејске госте интимни банкет на коме смо се растали са нашим одличним и отменим домаћинима и новим познаницима, изражавајући им наше дубоке осјећаје захвалности и поштовања.

Овај кратки приказ прославе Мајмонидеса у Кордови био би свакако мањкав а да се на овоме мјесту не спомену два часна имена одличних мужева високе наобразбе и отмености, гг. Don Rafael Castejon и Don Ignacio Bauer из Мадрида. Оба та господина много су задужили нас госте својом љубазношћу и сусретљивошћу и они су били главни духовни покретачи и управљачи ове значајне и лијепе прославе.

У недељу, 31 марта, већи број нас јеврејских гостију напустили смо стародревну и славну метрополу Андалузије, прослављени и дивни град, Кордову, да наставимо своје путовање по осталој Шпанији, носећи са собом најљепше успомене с ове историјске прославе.

Др. Мориц Леви,
надрабин

Govor nadrabina g. Dra M. Levia

(Prema izvodu u španskim listovima)

Excmo Señor, Señoras y Señores,

Me siento muy emocionado al tomar la palabra en esta grandiosa Asamblea; en balde busco para calmarme y dar a mi palabra una directiva y expresión normal, pues no es maravilla si esty tan conmovido.

Soy un hijo de aquellos sefardim expulsandos de España. Soy un descendiente de los Halevy y de los Maimónides y hoy, despues de 500 años de la expulsión de España, y visitando la plaza de Maimónides en Córdoba y visitando la antigua a histórica sinagoga de esta grandiosa ciudad, en mi espíritu se evocan reminiscencias de siglos pasados, recuerdos muy trágicos y llenos de suspiros.

Qué maravila, mis muy honoradas damas y señores míos, si me siento emocionado. Pídoles por gracia, si en mi habla de saludamientos no se hallen las expresiones que deseaba dirigir a Vds.

Al convite dirigido a nuestra Comunidad para tomar parte en el Centenario de Maimónides, de este gran genio de la grey hebrea, he acudido de país lejano de donde viajé 5 días para traer los saludos de los sefardim de mi Ciudad. Como subditos yugo-eslavos, somos dichosos de gozar de todas las libertades en nuestra Patria. Yugo-Eslavia es un país que marcha con

Skup učesnika na Maimonidesovoj proslavi

toda fuerza y energía a un brillante porvenir, guiada por los ideales de nuestro grande difunto Monarca Alejandro Primero. Después de la tragedia de Marsella, que nosotros judíos yugoslavos lloramos i deploramos con toda nuestra alma, es para nosotros yugo-eslavos un consuelo divino que en nombre de S. M. el Rey Pedro II, dirige los destinos de nuestra Patria S. A. R. el Príncipe Pablo. Este Príncipe sigue los ideales de sus gloriosos antepasados, de la familia Real Karageorgevich que siempre aprecian al hombre y sus méritos, sin hacer diferencia de razas o de religiones. Como súbdito de así un Estado, donde reina la libertad absoluta y sentimientos de pura humanidad, me siento muy honroso de presentar hoy aquí, a esta alta Asamblea, los sentimientos de pura lealtad y saludos cordiales.

Saludo a la nueva España liberal, que en este día festeja el centenario del hebreo Maimónides, nacido en Córdoba, a esta nueva España que celebra el genio, sin diferenciar las razas ni las religiones.

Deseo que este Centenario dé un impulso fuerte y eficaz al camino de cooperación y acuerdo de todas las naciones sin diferencias de creencias, para seguir los ideales del gran genio de Maimónides en el camino de la Paz absoluta, de Amor y de Humanidad de todas las naciones, y en este sentido expreso mis mas profundos saludos a la ciudad de Córdoba, llena de hidalguía y a la Nación Española, mis más sinceros deseos para un porvenir el más dichoso y brillante.

Vaša Ekselencijo, gospođe i gospodo,

Vrlo sam uzbuđen uzimajući riječ u ovom veličanstvenom skupu. Uzalud nastojim da se umirim i da svojoj riječi dam normalni pravac i izraz, — nije čudo ako sam uzbuđen!

Sin sam onih Sefarada koji su izgnani iz Španije! Potomak sam Halevijā i Majmonidesā, i danas, pet stotina godina poslije izgnanja iz Španije, kad stupam na trg Majmonidesov u Kordovi, kad ulazim u starodrevnu i istorijsku sinagogu ove veličanstvene varoši, u mojoj se duši rađaju uspomene na minula stoljeća, sjećanja vrlo tragična i puna bola.

Koje, onda, čudo — gospođe i gospodo — što sam uzbuđen?! Molim Vas za izvinjenje ako u ovom pozdravnom govoru nema izraza koje sam želio da uputim Vama.

Na poziv upućen našoj Opštini da uzme učešća na proslavi Majmonidesa, toga velikog genija jevrejskog plemena, došao sam iz daleke zemlje, odakle sam putovao pet dana, da vam donesem pozdrav Sefarada moga rodnog grada. Kao jugoslavenski državljani, srećni smo što uživamo sve slobode u našoj Otadžbini. Jugoslavija je zemlja koja snažno i energično ide ka sjajnoj budućnosti, vođena idealima našeg velikog, pokojnog Kralja Aleksandra I. Poslije marseljske tragedije koju mi jugoslavenski Jevreji oplakujemo iz dna duše, ostaje nam utjeha da sudbinom naše otadžbine upravlja Nj. Visočanstvo Princ Pavle u ime Nj. Vel. Kralja Petra II. Ovaj knez ide za idealima svojih slavni prethodnika iz kraljevske porodice Karadorđevića, koji uvijek cijene čovjeka i njegove zasluge, ne čineći razlike između rasa i vjera. Kao državljanin takve države u kojoj vlada apsolutna sloboda i osjećaji čistog čovječanstva, vrlo sam počašćen što danas mogu da donesem ovom visokom skupu izraze potpune privrženosti i srdačne pozdrave.

Pozdravljam novu, liberalnu Španiju koja na današnji dan proslavlja Jevrejina Majmonidesa, rođenog u Kordovi, ovu novu Španiju koja slavi genija bez razlike rase i vjere.

Želim da ova proslava da jakog i djelotvornog potstreka stvari saradnje i sporazuma svih nacija bez razlike vjerovanja, da bismo mogli slijediti ideale velikog Majmonidesovog genija na putu Mira, Ljubavi i Čovječstva svih naroda, i u tom smislu donosim svoje najiskrenije pozdrave gradu Kordovi, punom viteštva, a španskoj naciji upućujem svoje iskrene želje za srećnu i sjajnu budućnost.

II DIO

PRIKAZI

Rambam

14 Nisana 4695 (30 marta 1135) rodio se u Kordovi slavni jevrejski učenjak Moše Ben Majmon, u našoj znanstvenoj literaturi opšte zvani kraticom Rambam, što znači Rabenu Moše ben Majmon, a u istoriji filozofije poznat pod imenom Majmonides.

I

Rodio se u Kordovi, u tadanjem najvećem i najjačem jevrejskom centru na Pirinejskom Poluostrvu, u najživlje doba renesanse jevrejskog duha, u klasično doba jevrejske pjesme, u cvatu jevrejske znanosti, doba naših velikih, božijim darom nadarenih pjesnika, Ibn Gabirola, Jehude Halevija, Ibn Ezre i drugih. Njegov otac Majmon, koji također nije ostao nepoznat u istoriji jevrejske znanosti, već je zarana nastojao da svome mladom sinu omogući svestrano i temeljito vaspitanje. Talmud i ostale jevrejske discipline učio je još u djetinjstvu od oca, a matematiku, astronomiju i, naročito, medicinu od odličnih učenjaka, Jevreja i Arapa, kojima se je Kordova, u ono doba, cijelim svijetom proslavila. God. 1148 osvojiše Kordovu fanatični Almohadi iz Maroka i prognaše veliki broj Jevreja koji nisu htjeli primiti Islam. Tako je Rambam, tek mladić, već morao da osjeti sva teška iskušenja progonstva i da luta po raznim gradovima u kršćanskom dijelu Španije, dok nije napokon njegov otac, god. 1160, s cijelom porodicom iselio u Fes (Maroko). Vrijeme od pet godina, koje je porodica Majmon

provela u Fesu, bilo je teško i puno gorkih doživljaja. Fanatični Almohadi, kojima bijaše Maroko prava kolijevka, progonili su Jevreje ovdje još nemilosrdnije, pa su Rambam i cijela njegova porodica, da bi izbjegli smrti koja im je prijetila, morali živjeti stalno skriveni dok nisu g. 1165 napustili Maroko i ukrkali se na brod za Palestinu. Rambam je proveo u Palestini gotovo godinu dana i posjetio sva sveta mjesta kao hodočasnik u skrušenoj molitvi Bogu za spas progonejnog i izmučenog jevrejskog naroda. Bijaše to u doba križarskih vojni. Stanje je u Palestini, naročito za Jevreje, bilo teško i pogibeljno, i Rambam se konačno odlučio da iseli u Egipat i da se nastani s ocem i cijelom porodicom u Kairu. U ono doba vladao je Egiptom slavni sultan Saladin, čuven i poznat u historiji po svojoj hrabrosti i ispravnosti. I Jevreji su u Egiptu živjeli u punoj slobodi, pod zaštitom ovog velikog sultana. Tek što se je nastanio u Kairu, umre mu nadasve ljubljani stari otac i učitelj Majmon. Rambam je proveo prvo vrijeme u Kairu gotovo nezapažen u krugu velike jevrejske opštine. Za vrijeme ovih teških peripetija Rambam je posjećivao predavanja mudraca i učenjaka Jevreja i Arapa i sam je, silnom energijom, u progonstvu i na putu, neumorno radio na svom znanstvenom djelu o kome će biti dalje govora. Njegov je brat David bio draguljar u Kairu i on je vodio svu brigu oko opskrbe svog učenog brata Rambama, da bi se ovaj mogao bezbrižno posvetiti svetoj nauci. Ali zla sudbina i dalje progoni ovu iskušenu porodicu. Njegov brat David doživio je brodolom na putu za Indiju, gdje su ga vodili trgovački poslovi, i tako je propao zajedno sa cijelom imovinom. Rambam nije nikako mogao prežaliti svoga brata. U kasnijim godinama, kada je bio na vrhuncu svoje slave, ganutljivim riječima sjeća se i spominje svog neprežaljenog brata Davida. Smrću bratovom Rambam je bio primoran da sam traži zaradu, da bi obezbijedio opstanak sebi i porodici umrlog mu brata. U ovo vrijeme se Rambam bio proslavio svojim velikim djelom *Komentari Mišni* koje je objavio god. 1168 u Kairu. Već u mladim godinama Majmonides se naročito bavio studijem medicine i tako se odlučio da praktično vrši ljekarsko zvanje, samo da bi prehranio i obezbijedio svoju porodicu. On se uskoro proslavi kao vrstan ljekar. Pacijenti iz svih krajeva Egipta dolazahu njemu da traže lijeka i savjeta. Međutim, g. 1168 objelodanio je, kako je gore rečeno,

svoje prvo zamašno djelo »Komentar Mišni«, tako da je u 33 godini života već bio opšte priznat i slavjen kao veliki učenjak i ljekar svoga doba.

Pošto je i iz medicinske struke objavio više znanstvenih rasprava i knjiga na arapskom jeziku, Majmonides se je toliko proslavio da ga je Alfadil, veliki vezir sultana Saladina, uveo u dvor svoga velikog gospodara. Sultan ga je odlikovao raznim počastima i najzad ga imenovao za Nagida svih Jevreja u Egiptu. Nagid bijaše vjersko politički predstavnik svih Jevreja na dvoru sultana. Po uzoru Halifata u Bagdadu, gdje od pamtivjeka bijaše ekzilarh (Roš-Galuta, kasnije Gaon) predstavnik svih Jevreja u dvoru Halifa, i ostali su sultani, koji su se proglasili nezavisnim od bagdadskog Halifata, imenovali na svom dvoru jednog Nagida za poglavicu i pretstavnika Jevreja.

Ovo visoko odlikovanje za kojim Majmonides nije ni najmanje težio, zadalo mu je mnogo napora i truda, pored njegovog velikog dnevnog rada i znanstvenog stvaranja. Kako je on ovu veliku počast shvatio i cijenio, najbolje nam prikazuje pismo koje je on uputio svome u ono doba slavnom učeniku Josefu Ibnu Akninu. »Znaj, sine moj, da u naše teško doba ne smatram nikako ni jednu počast ni javni položaj srećom ili odlikovanjem; naprotiv, ovo nije samo mala nezgoda koja može da zadesi čovjeka, nego veliki napor i teret koji zadaje mnogo briga i odgovornosti. Ispravan čovjek, koji ozbiljno teži za blaženstvom duše vodi brigu o svojem duševnom usavršavanju i ispunjavanju svojih moralnih dužnosti i drži se vrlo daleko od sitnih i niskih djela ljudske taštine. Ko hoće da vlada, taj umnožava svoje brige i nevolje.«

I zaista, Majmonidesove brige i napori na časnom položaju koji je zauzimaao postaju iz dana u dan brojnije, pa je čudo, kako ih on savladava.

II

Pored svog napornog dnevnog rada on vodi obilno razgranatu korespondenciju sa mnogim i raznim ličnostima. Skoro iz svih krajeva sjeverne Afrike i prednje Azije, nadalje iz Italije, južne Francuske i Španije, mnoge vjerske opštine i razne ličnosti obraćaju mu se sa raznim pitanjima sa teološkog, vjerskog ili sa znanstveno-filozofskog i medicinskog područja, i sa svima

se on lično dopisuje i odgovara. Velik dio ove njegove opsežne korespondencije je sačuvan, a njegov otmem stil i dostojanstven sadržaj izaziva u nama istinsko divljenje. U njegovoj korespondenciji ističu se naročito pisma koja je on pisao svome učenicu i miljeniku Ibn-Akninu.

Ovaj njegov učenik, pošto je dugi niz godina služio i učio kod slavnog i obožavanog učitelja, otišao je u Alepo gdje se proslavio kao vjerski učenjak i filozof, te je po primjeru svog velikog učitelja živio od svoje vlastite zarade kao ljekar, otklonivši svako plaćeno namještenje kod tamošnje vjerske opštine. On je u stalnom dopisivanju sa svojim učiteljem, pita ga za riješenje raznih problema iz filozofije i teoloških disciplina; upozorava ga na nedostatke u njegovim djelima i izvješćuje ga o svome razmimoilaženju u shvatanju mnogih pitanja.

Kad je objelodanjen zakonik Mišne-Tora, nastala je u Bagdadu velika borba protiv ovog remek-djela Majmonidesovog i u toj borbi vodio je glavnu riječ sam Gaon (Rektor) bagdadske starodrevne jevrejske Akademije Samuel Ibn Ali. Ibn Aknin sa velikom revnošću stoji na braniku svog obožavanog učitelja. U jednom pismu u kome on javlja svom učitelju (i u neku ruku traži od istoga dozvolu), da preseli u Bagdad, da tamo živom riječi javno pobije njegove protivnike, Majmonides mu odgovara neka se okani toga pothvata, jer će mu to donijeti samo razočaranje i ogorčenje. Njemu, veli Majmonides u tom pismu, nije nikako stalo do pobjede i slave, ne mari ako hiljade i hiljade neznalica njega i njegovo djelo napadaju, jer ljudi ispravno duha i razuma znaju cijeniti vrijednost njegovog rada. Svejedno što je sada malen broj ovakvih ljudi; istina će sama sebi prokrciti put i jevrejski će narod znati da cijeni njegovo djelo, pa bilo to i poslije njegove smrti.

III

Iz njegove opsežne korespondencije spomenućemo samo njegovu poslanicu Jevrejima u Jemenu.

Po jednoj staroj legendi, Jevreji su se naselili u Jemenu još prije razorenja prvoga hrama, u doba kad su zavladao prisni prijateljski odnosi između kralja Salamona i kraljice od Sabe koja je vladala velikim dijelom Jemena. Međutim, istorijski je

utvrđeno da je postojao priličan broj jevrejskih naseobina na Arapskom Poluostrvu još prije pada drugoga hrama t. j. prije početka građanske ere. Ove su jevrejske naseobine napredovale i cvale i Jevreji su živjeli u prijateljskim i srdačnim odnosima s Arabljanima još i prije pojave Muhameda, u t. zv. doba Djahilija. Oni su imali svoje knezove i starješine (Šeihe), dijelili su se na plemena, obrađivali svoja zemljišta, bavili se stočarstvom, znali su vješto baratati kopljem, gajili su plemenite konje, i četovali su i ratovali isto kao i Arabljani.

Poznato je, da grad Medina, stari Jatrib, bijaše pretežno napučen jevrejskim življem. Među pjesnicima u arapskoj literaturi prije Muhamedova rođenja poznato je i ime Jevrejina Samuel Ibn Adija, savremenika i vjernog druga slavnog arapskog pjesnika Imr-ul-Kajis. Fanatični vjerski pokret Ibn-Tumart-a u Breberiji (u XI stoljeću), koji je sebe proglasio za Mahdi-a t. j. pravim vođom u vjerski put, protiv svih racionalista i filozofa u arapskoj znanosti, učinio je kraj ovim prijateljskim odnosima između Arabljana i Jevreja. Nasljednici ovog Mahdia, koji su kasnije osnovali dinastiju poznatu u istoriji pod imenom Almohadi i osvojili svu islamsku Španiju i druge krajeve u Africi, nemilosrdno su ubijali i proganjali svakoga koji je racionalno mislio bez razlike na vjeru. Od tada su učestala progonstva i nasilja protiv Jevreja u raznim arapskim zemljama, izuzev u Egiptu gdje je vladala dinastija Ejubida, koju je osnovao veliki sultan Saladin.

Od toga su Jevreji u Jemenu najviše stradali i njihov položaj je bio očajan. Mnogo njih je u očajanju napustilo svoju vjeru i prigrlilo Islam. Uz to se među njima pojavio neki lažni Mesija, koji je i onako potpuno upropašćen narod dovodio u zabludu. Ovo njihovo teško i žalosno stanje opisuje i javlja u jednom pismu Jakob Alfajumi, vjerski učenjak i rabin u Jemenu »velikom učitelju i poglavici svih Jevreja« Majmonidu, moleći ga za njegovu blagu riječ i duševnu utjehu i za upute u toj strašnoj nesreći. Odgovor Majmonida na ovo pismo u formi jedne poslanice Jevrejima u Jemenu (Igeret Teman) je jedinstven ove vrsti u jevrejskoj literaturi. U njemu Majmonides otkriva svoju veliku dušu i ispoljava neograničenu ljubav prema svome narodu, svoju tvrdu vjeru u Boga i u bolju budućnost jevrejskog naroda. Blagim riječima iskrene ljubavi, duboke tuge

i samilosti on bodri i tješi malaksalu braću da ne klonu duhom i da ne očajavaju. On ih moli i zaklinje da strpljivo i odano podnesu ovo teško iskušenje, jer Bog neće zaboraviti jevrejski narod i on će mu se jednom smilovati. Dokazuje im moralnu veličinu jevrejske vjere za koju mora svaki da snosi najteža iskušenja, te raznim citatima iz Biblije, Talmuda i Agade predodčuje im sve patnje koje su njihovi preci podnosili za svetu vjeru i nisu klonuli duhom. Odvraća ih od praznovjerja i lažnih Mesija, svjetuje da ne poklanjaju nikakovu pažnju onim lažnim učenjacima, koji po kretanju zvijezda znaju da proriču budućnost i da tačno ustanove dan kada će se pojaviti Mesija, jer je astrologija praznovjerje i laž, koju naša vjera najstrožije odbacuje i zabranjuje.

Od tog doba Majmonidova slava i ime sve više rastu i sve do svoje smrti on je uživao opšte priznanje i autoritet među svojim saplemenicima i među arapskim znanstvenim krugovima onoga doba.

To bi bila, u kratkim potezima, njegova biografija. Predimo sada na njegov značajni i neiscrpni rad na polju jevrejske znanosti.

IV

U doba kada je sva Evropa bila u dubokoj letargiji vjerskog fanatizma, u doba žučnih borbi za dogme i križarskih ratova, Arapi i Jevreji, rame uz rame, bili su gotovo jedini pobornici za znanost i umjetnost na kugli zemaljskoj, oni su jedini nosioci luče prosvjete i renesanse ljudskoga duha, oni proučavaju i proširuju duhovne tekovine stare klasične Grčke. Na arapskim sredovječnim univerzitetima u Spaniji i na Siciliji, u Bagdadu i Kairu postavljen je znanstveni temelj matematici (algebri), astronomiji i kemiji, pa su i sami nazivi »algebra« i »kemija« arapskog porijekla. Ibn Rošd (Averoes) i Ibn Sina (Avisena) dostojni su učenici Aristotela i Platona, slavni istraživači na polju medicine i nasljednici Galena i Hipokrata. U tom zamašnom znanstvenom radu udio savremenih Jevreja je velik i bogat. Gabirol i Ibn Daud, Ibn Ezra i Majmonides stoje dostojno uz bok velikim arapskim naučnicima. Zasluga jevrejskih učenjaka je tim veća što su pored svog znanstvenog izvornog rada, bili i posrednici stare grčke znanosti među

Arapima. Oni su prevodili grčke klasike na arapski, a kasnije opet arapska znanstvena djela na latinski, i tako učinili arapsku znanost pristupačnom evropskim učenjacima. U toj eri klasičnog stvaranja, u to doba najplodnijeg duhovnog rada na Firinejskom Poluostrvu, duh velikog Majmonidesa uzdiže se i nadmašuje svojim zamahom i poletom sve svoje prethodnike. On je najjači fenomen jevrejskog stvaralačkog duha, kao filozof i kao kodifikator-teolog, kao što je njegov savremenik i zemljak Averoes (rođen u Kordovi 1126 — a umro 1198), najveći pretstavnik arapske filozofije.

Još srazmjerno mlad, u 23 godini života, Rambam je objavio svoje prvo djelo *Hoimat Aibur* (nauka o jevrejskom kalendaru). Ovo djelo, iako nije opsežno, po sadržaju je zamašno i duboko, jer u tančine obrađuje zamršeni i teški problem tačnog ustanovljenja jevrejskog kalendara. Rambam rješava ovaj problem s najvećom preciznošću i tu pokazuje svoje duboko poznavanje matematike i astronomije.

Kako smo gore istakli, iako je Rambam od svoje rane mladosti, od trinaeste sve do tridesete godine života, morao da snosi svu težinu progonstva i da se potuca od nemila do nedraga, to njega ne smeta da se još jače udubi u znanosti, njegova energija postaje veća i nesalomljiva. Za vrijeme svoga boravka u Fesu, u doba teških iskušenja, započeo je veliko djelo »Komentar Mišni«, na kome dalje radi za vrijeme svog putovanja po Palestini i konačno ga objavljuje prvih godina nakon dolaska u Kairo.

Mišna je prvi jevrejski kodeks tako zvane usmene predaje starih naših mudraca iz zadnjeg stoljeća prije i dva prva stoljeća modernog doba. Ovaj zakonik sredio je i sastavio Rabi Jehuda Anasi, u Palestini, početkom trećeg stoljeća. Taj je kodeks glavni temelj cjelokupnog jevrejskog vjerskog i civilnog zakonodavstva. On je diskutovan, prerađen i znatno proširen od strane kasnijih generacija, tako zvanih Amoreim, (od III sve do sredine V stoljeća). Mišnu s ovim opsežnim komentarom generacija Amorea-Gemara, zovemo Talmud.

Majmonides je napisao na arapskom jeziku komentar za cijeli kodeks Mišnu, koji se odlikuje jezgrovitošću misli, metodom i jasnoćom tumačenja i najzamršenijih problema u tom

zakoniku. No najvažnije su partije u tom opsežnom komentaru njegove prigodne digresije.

Komentarišući, na pr., traktat Sinhedrion 11 pogl. »Helek« (O ustrojstvu sudija i parbenom postupku) pruža mu se prilika da tretira pitanje o Božijoj kazni i nagradi i o besmrtnosti duše.

U jednoj vanredno lijepoj paraboli Rambam odbacuje onaj moral koji, u očekivanju Božije nagrade ili iz straha pred kaznom, nešto vrši ili se usteže od čina. »Jedno malo i ne jako dijete — veli Majmonides — mati pridobija i navodi na poslušnost sa nešto slatkiša i nekom neznatnom igračkom. Kasnije se to dijete ne zadovoljava više malim, nego mu majka obećava sve veće i skuplje igračke, novo odijelo i slično. Kad odraste, njegovi su prohtjevi još veći i roditelji mu stavljaju u izgled veće nagrade ako radi i uči.«

»I ljudi su na ovom svijetu kao mala djeca — nastavlja Majmonides svoje razlaganje. I oni se boje kazne i očekuju neke naročite nagrade za svoja djela. Taština, neprosvijećenost ljudske duše su uzrok tome. Prava nagrada je samo dobro djelo i ništa više. »Sehar micva — micva, ushar avera — avera«.

Pravi moral vidi u samom plemenitom činu najveću nagradu; dobro djelo oplemenjuje dušu i uzdiže nas iznad materijalnog živovanja, a to je najveća nagrada. A obratno, zlo djelo ponižava ljudsku dušu, ona gubi svoje dostojanstvo i postaje surova — bestijalna, materijalizira se — a to je upravo i najveća ljudska kazna. U tom smislu on tumači besmrtnost duše, tj. život na drugom svijetu. Što više čovjek oplemenjuje svoju dušu znanstvenim idealnim radom i pravim moralom, tim više postaje duša eterična i besmrtna, dok je, naprotiv, duša puna materijalističkih primjesa bestijalna i propada zajedno sa materijom, tj. sa tijelom. Ovu vелеbnu misao obrađuje Rambam kasnije opširnije i dublje u svom velikom filozofskom djelu o kome će biti kasnije govora.

Nadalje u traktatu »Pirke avot« (Mudre izreke otaca) Rambam, u uvodu svoga komentara, postavlja glavne temelje znanstvenoj etici jevrejske religije i kao pravi filozof i moralista on obrađuje, metodički i kritički, ovu naučnu granu iz praktične filozofije. Objasniti bar glavne teze njegove jevrejske etike u okviru ovog članka je nemoguće. Ovim svojim komentarom za

Mišnu, proslavio se Rambam u jevrejskom znanstvenom svijetu i velika jevrejska opština u Kairu imenovala ga je glavnim Dajanom (sucem).

V

Remek-djelo Rambama, kojim se i u najzabitnijem kutu jevrejske diaspore proslavio i kojim je njegovo ime za vječna vremena ostalo u historiji jevrejske znanosti, jeste njegov kodeks *Mišne tora*.

Talmud, koji je u dugim raspravama i oštroomnom dijalektikom komentirao i proširio spomenuti kodeks Mišnu od Rabi Jehude Anasi, predstavlja po svojoj opsežnosti više neku enciklopediju zakonika nego jedan kodeks. Talmud ustvari predstavlja protokole, odnosno, bilješke diskusija raznih Emoreja (učenjaka) kroz više stoljeća, koje su vođene na visokim školama u Suri, Naardeji i Pumbaditi. Iz Talmuda možemo upoznati dijalektiku i način oštroomnog raspravljanja pokatkada i cjepidlačarenja (Pilpul) tadašnjih učenjaka, ali teško i suštinu zakona. U toku rasprava, učesnici uvlače u svoja razlaganja primjere, citate i odlomke iz heterogenih zakona koji u stvari ne spadaju u dotični traktat, a to je razlog da se iz samoga Talmuda teško može izlučiti suština zakona, jer u njemu nema pravog sistema ni poretka. U tom se dakle sastoji vječna zasluga velikog Majmonidesa za cjelokupno jevrejsko zakonodavstvo. On je na kritički znanstvenoj bazi stvorio metodički i sistematski zakonik, te ono što je Corpus juris civilis romani za rimsko pravo, to je »Mišne tora« za jevrejsku pravnu nauku. Majmonidov kodeks je još značajniji, jer obuhvata ne samo civilne nego i sve religiozne zakone.

Na ovome je kodeksu radio deset godina i samo genij njegove veličine, gvozdene energije i ustrajnosti mogao je da dovrši ovako monumentalno djelo. Red i sistem je svakom jasan i pristupačan, a jezik jezgrovit i lapidaran. Dijeli se po svome strogo znanstvenom sadržaju na 14 knjiga, svaka knjiga na poglavlja i paragrafe, tako da se i neupućeni mogu lako orijentisati u svim dijelovima materije. Značajna je prva knjiga koja nosi naslov »Amada« (Spoznaja), u kojoj nam Rambam daje kratke i jezgrovite vjerozakonske definicije o Bogu i monoteizmu, o opštoj ljubavi i čovječnosti, o moralu i vaspitanju

duša. Nijedno drugo djelo u jevrejskoj znanosti nije bilo primljeno s ovakvim oduševljenjem i priznanjem kao ovo koje je godinu dana nakon objelodanjenja već bilo poznato i priznato kao mjerodavno u svim krajevima jevrejske diaspore.

I danas je »Mišne Tora« glavni stup na kome počiva cijela jevrejska znanost i zakonodavstvo.

VI

Treće Rambamovo veliko djelo ima potpuno teološko-filozofski karakter.

Kako smo gore naveli, Majmonides i u svome komentaru Mišni i u kodeksu Mišne Tora cijeni i veliča svaku vrstu prave znanosti. Naobrazba i duševnost su za njega postulati gotovo iste težine kao pobožnost i strahopoštovanje pred Bogom. U tom svom teološko-filozofskom djelu *More Nevuhim* (Voda zalutalih) glavna mu je misao da dovede u sklad vjeru sa »ratio« (razum) i da dokaže da vjera ne dolazi ni na kom mjestu u sukob sa pozitivnim znanostima. Cijeneći sve pozitivne znanosti gotovo isto koliko i religiju, za njega je Aristotel, čijim je stopama on u svome djelu išao, gotovo isto tako neprikosnoven kao ma koji od najvećih jevrejskih mudraca iz Talmuda.

Poznato je da Aristotel u svojoj filozofiji tvrdi da je materija vječna, te samo ne može on da protumači kretanje materija (sfera) koje stvaraju život, bez jednog uzročnika koji stavlja sfere u kretanje. U toj sili Aristotel vidi Boga. Značajne su riječi Majmonidesa u pogledu pojma o Bogu kod Aristotela. On veli: »Da je ta misao Aristotelova o Bogu znanstveno ispravna, zaista se ne bih ni najmanje ustručavao da je priznam i da nastojim da za nju nadem bazu u Bibliji u prvom poglavlju o stvorenju svijeta. Ali čemu taj filozofski dualizam, Bog i materija, kada vječnost jednog pojma isključuje vječnost drugog? Uostalom, Bog kao uzrok kretanja je samo kao »deus ex machina« koji se znanstveno ne da nikako protumačiti. Svakako je logično racionalniji i razumljiviji pojam Boga kao stvoritelja materije i života, vječnog i jedinog, što odgovara potpuno i vjerskom shvatanju, jer pojam vječnosti je nužno vezan uz jedinstvo.«

Slijedeći strogo konzekventno svoju glavnu misao, da pozitivne znanosti predstavljaju gotovo istu duševnu vrednotu kao vjerska spoznaja, u poglavlju o proročanstvu svoga djela »*More Nevuhim*« on opširno objašnjava pojavu profetizma i veli da se do ovog najvišeg stepena duševnosti može dovinuti svaki čovjek koji se svojim znanstvenim nastojanjem uzdigne visoko iznad prosječnosti, a u svom religioznom i moralnom životu je potpuno ispravan i savršen. Znači, dakle, da sama pobožnost nije nikako dovoljna da se čovjek dovine do profetizma, »jer Božijim nadahnućem ne mogu biti obdareni neznalice i djeca.«

Na istu dosljednost misli nailazimo i u njegovoj raspravi o besmrtnosti duše u *More Nevuhim*. Nije besmrtnost duše u tome što će ona biti nagrađena ili kažnjena u vulgarnom shvatanju stvari. Što se god ljudska duša više oplemenjuje znanstvenim nastojanjem i božanstvenim vjerskim moralom, sve se više rješava za života materije, postaje eterična — vječna. Naprotiv, duša nezalica, koja se nije riješila materijalnih primjesa, postaje bestialna i propada zajedno sa materijom — tijelom. Prema tome, pobožni nezalica ne može da se dovine onih visina besmrtnosti kao onaj koji je uz pobožnost i moralni život uronio u dubine znanosti.

Dosljedno ovoj teoriji, Rambam nastavlja u tom djelu da svu Bibliju, tj. sve Mojsijeve zakone, racionalno tumači i da svakom vjerskom propisu da kritično-racionalno tumačenje, zašto je zakonodavac nešto propisao ili zabranio.

VII

Interesantna je polemika koju Majmonides vodi u trećem dijelu svog djela *More Nevuhim* sa tadašnjim popularnim arapskim filozofom Alrazi. U XII poglavlju Majmonides veli: »Neuki svijet često misli da na ovom svijetu ima više zla nego dobra. Mnoge narodne priče i pjesme prikazuju ovaj svijet naopako i kažu da je veliko čudo ako se u ovo vrijeme zbiva ma šta dobro, jer u životu su česte samo nesreće, tegobe i jadi. Ovo pogrešno shvatanje ne nalazimo samo kod neukog svijeta, nego i kod mnogih koji uobražavaju da su učenjaci, mudri i pametni. Alrazi je izdao jednu knjigu pod naslovom »*Nauka o Božanstvu*« u kojoj je iznio mnogo ludosti i besmislica, i, na-

ročito, svoje naziranje, da je na ovome svijetu više zla nego dobra, da čovjek u životu svome ima samo neugodnosti i tegobe, da je život jedan dugi niz patnji, nesreća i bolesti, pun borbe, jadi i nevolja, da je ljudski život samo prokletstvo i da bi bolje bilo da ga uopšte nema. Alrazi polemizira u ovoj svojoj knjizi protiv svih onih koji ispravno misle o milosti i dobroti Božjoj prema svijetu i ljudima.«

»Ovo krivo naziranje — nastavlja Majmonides — nastalo je time što ovaj luđak i njegovi drugovi njemu slični iz naroda umiju da sude o svijetu i o opstanku stvari samo po svome ličnom raspoloženju i osjećaju. Lud čovjek živi i sudi u svom uobraženju da je sve što postoji, cijela vasiona, stvorena samo radi njega, kao da osim njega ne postoji ni jedno drugo biće na ovome svijetu. Dosljedno tome, ako ga zadesi i spopadne nešto što on ne želi i ne voli, on sudi i zaključuje da je sve što postoji, cijela vasiona, samo jedno veliko zlo. Međutim, da je on sposoban da shvati i razumije cijelu, opštu pojavu u svemiru, cijeli univerzum, i kad bi, u razmjeru prema tome, mogao da prosudi svoj potpuno iščezavajući lični udio na tome svijetu, otkrila bi mu se sigurno prava istina. Čovjek bi saznao da ovo njegovo ludo naziranje o zlu i nesreći svega postojećeg ne može nikako da primijeni na sfere, planete i zvijezde u svemiru, na elemente i sve njihove sastojke, na biljke i na sve vrste životinja, nego da se ovo ludo naziranje može da protegne samo i isključivo na čovjeka, i to opet samo s obzirom na jednu ili više individua ove vrsti (species).

Čovjek mora da upozna svoj odnošaj prema cjelokupnom biću i ne smije nipošto pasti u griješku i misliti da je ovaj svijet radi njega i za njega. On je najmanje, neznatno biće u odnosu prema svemu postojećem.« Nadalje polemizira Majmonides s Alrazijem i dokazuje da su zla i nesreće koje zadesavaju čovjeka samo posljedice njegovog neispravnog načina života i da je sam čovjek uzrok svojih patnja i muka. Rijetki, veoma rijetki su slučajevi prirodnih kataklizama, koji stižu ljudski rod; pa i veći broj bolesti su posljedice neobuzdanog i neprirodnog života samoga čovjeka. Raznim citatima iz Biblije i proroka postavlja i dokazuje svoje pozitivno, optimističko naziranje na život i čovjeka u pravom smislu i shvatanju jevrejskog duha i religije.

VIII

U svojoj filozofiji Majmonides ne polaže svu važnost na riješenje samog metafizičkog problema; za njega je sama misao, sam čin razmišljanja isto toliko važan kao ono o čemu razmišljamo i što hoćemo da upoznamo. »Misaoni rad je isto toliko svet kao i sama ideja — problem — koju mi hoćemo svojim razmišljanjem da dokučimo odnosno da riješimo.« Majmonides više puta naglašava da on nikako ne postavlja neki filozofski sistem, nego da jedino i isključivo ljudskome razmišljanju krči put ka spoznaji Boga. On je potpuno svjestan toga da su ljudskoj spoznaji postavljene uske granice, ali smatra duševnom tromašću, da se tamo gdje logika mora da odstupa pred religijom jednostavno prepustimo predanju i religiji bez razmišljanja i kritike.

Život u carstvu spoznaje i razmišljanja za njega je jedan postulat morala, pa i same religije, »jer ne smijemo svoj duševni život skućiti i ograničiti na tijesnom prostoru svog uskog shvatanja«. Majmonidu nije njegova filozofija, njegovo djelo »More Nevuhim« kao takvo, cilj i svrha, nego samo razmatranja koja služe kao putokaz na putu ka Bogu.

Ovo njegovo racionalističko naziranje o teologiji i metafizici nije mnogo utjecalo na daljnji duhovni razvitak Jevrejstva; ono je djelovalo i uplivalo samo na malen broj duhovnih trudbenika i istraživača. Filozof i kodifikator Majmonides nije dao smjer i pravac docnijem duhovnom razvitku Jevreja; kabalisti i mistici stvaraju duh slijedećih stoljeća. Njegov kodeks Mišne Tora, kome je uglavnom bio cilj da učini kraj beskrajnim debatama i cjepidlačenju o bezbrojnim i raznim, vjerskim i pravnim, problemima u Talmudu, dao je još jači poticaj i povod za stvaranje mnogih novih komentara i superkomentara Talmudu i za sastavljanje bezbrojnih knjiga i kodeksa o vjerskim i pravnim problemima.

Njegov More Nevuhim — Vođa zalutalih — nije služio kao vodič i putokaz k spoznaji Boga slijedećim generacijama; taj zadatak vršila je Kabala i legenda, fantazija i predanja koja obuhvataju gotovo svekoliko duhovno stvaranje Jevrejstva i daju mu pravac. Racionalista Majmonides nije mogao da vodi i oduševljava narodne mase, nego kabalisti Mojsije de

Leon, Kordovero, Lurija i drugi. Ne »More Nevuhim«, već kabalističko djelo *Sefer-Azoar* oduševljava i zanosi narodno maštanje i potstiče ga na novo stvaranje u smjeru suprotnom ideologiji Majmonida. Konzekvenca njegove ideologije nije još do sada povučena i nastavljena unutar jevrejske teološke znanosti; ona je, možda, stvar budućnosti.

Majmonides je napisao svoj *More Nevuhim* na molbu i poticaj svoga učenika Ibn Aknina, koji mu se više puta obraćao da ga uvodi i upućuje u metafiziku, i tražio od njega objašnjenje i autoritativno stručno mišljenje u raznim problemima sa ovog područja. Ovo djelo nije bilo nikako namijenjeno širim krugovima, pa ga je iz tog razloga Majmonides napisao na arapskom jeziku kojim nisu dovoljno vladali Jevreji u arapskim zemljama, izuzev izvjestan krug ljudi od znanosti.

Sam Majmonides na jednom mjestu u svome »More« veli: »Metafizika je vrhunac svih znanosti, zadnji kamen na vršku piramide ljudske spoznaje. Tek poslije savjesnog, dubokog proučavanja egzaktnih znanosti, kao što su matematika, astronomija, medicina i ostale prirodne nauke, može se pristupiti ovom velebnom hramu Božje spoznaje; inače bi značilo postaviti piramidu na njen vršak i ona bi se morala kolebati i srušiti, jer ne bi imala stabilnosti. Čovjek bez duboke duhovne spremne ne bi imao nikakve koristi u svom nastojanju da dokuči pravu Božju spoznaju studijom metafizike, nego bi, naprotiv, dejstvo bilo potpuno oprečno, on bi izgubio ravnotežu i pravac u svojoj vjeri. Hraniti novorođenče mesom i vinom, znači usmrtniti ga. Moramo se dakle postepeno odgajati i duhovno usavršavati svim znanostima da bismo mogli pristupiti uzvišenoj nauci o pravoj Božjoj spoznaji — metafizici. Nije čovjek kadar da svojim prirodnim unom dokuči vječne istine Božanstva bez svestrane i duboke duhovne pripreme, jer samo onaj koji umije da roni u dubine morske, može da nađe i iznese pravo plemenito i skupocjeno biserje.«

IX

Majmonides je bio najveći kritički duh u jevrejskoj vjerskoj znanosti od početka diaspore do danas. On svugdje traži harmoniju sa ratio (razum), jer svuda mora da vlada

metod, sistem i red. Iako njegova filozofska razmatranja nisu naišla na odobravanje svih njegovih savremenika, štaviše, ona su naišla na jaki otpor i bila uzrokom velikih i burnih polemika, više ili manje opravdanih, ipak je vječna zasluga Majmonida što je ovim svojim zamašnim djelom dao potstreka daljnjem razvoju filozofije uopšte.

Iako ovo njegovo filozofsko djelo nije bilo namijenjeno širim krugovima, ipak se još za života Majmonida pojavio prvi prevod ovoga djela na jevrejskom jeziku. Učenjaci iz grada Lunela u Francuskoj koji su se istakli kao prvi vatreni branioci Majmonida u borbi za njegov kodeks *Mišne Tora*, koju je pokrenuo Gaon u Bagdanu, zamolili su slavnog učenjaka i vještog poznavaoaca arapskoga jezika Samuela Ibn Tibona da ovo djelo prevede na hebrejski jezik. Ibn Tibon je izvršio ovu tešku zadaću sa odličnom spretnošću, pa je iz Lunela poslao jedan dio svoga prevoda na odobrenje samom Majmonidu. Iz odgovora koji je Majmonides poslao Ibn Tibonu na njegov dopis navešćemo samo nekoliko rečenica koje nam mogu služiti za ilustraciju teškog i napornog svakodnevnog rada tog velikog mislioca.

»Što veliš o svom dolasku ovamo meni, znaj da bi se i ja veoma obradovao da te vidim i pozdravim, ali te savjetujem da se okaniš tog teškog i opasnog putovanja. Ne bi imao od mene nikakve koristi u znanosti, jer ti ne bih mogao posvetiti nasamo niti jedan čas, ni danju ni noću. Moj svakodnevni posao je slijedeći: stanujem u Fostatu, a kraljevska porodica u Kairu, oko četiri milje od moga mjesta. Svaki dan u jutro moram da dojašim do dvora sultanova i da vodim brigu o zdravstvenom stanju na dvoru. Ako se razboli sultan ili koji od njegovih sinova, žena ili dvorjanika, moram tamo ostati cijelo vrijeme, tako da istom kad se na dvoru ne dogodi ništa naročito, mogu da se vratim iza podne kući. Pred večer stignem kući umoran i gladan, i tu me čeka mnoštvo bolesnog svijeta, raznih staleža i vjere. Svakog moram pregledati i tješiti, više puta, uvjeravam te, do poslije dva sata noći i to ležeći jer sam vrlo umoran. Samo subotom imam mira i isključivo toga dana mogu da se sastanem sa predstavnicima opštine i da s njima razgovaram o opštim potrebama naroda i s njima diskutujem razna važna pitanja.«

Ovo nekoliko riječi najbolje pokazuju silnu energiju ovog našeg velikana duha, koji pored svog zamornog dnevnog posla nalazi noću vremena da stvara tako velika djela.

Pored gore navedenih djela veliki je broj ostalih njegovih znanstvenih radova, naročito na polju medicine na kome se on takođe proslavio, a o kojima ne može biti govora u ovoj kratkoj monografiji.

X

Rijetko je koji drugi jevrejski učenjak još za života svoga bio toliko priznat i slavljjen kao on. U mnogim krajevima u diaspori, naročito u Jemenu i Hedžasu kao i u cijeloj sjevernoj Africi, Jevreji su u svojim svagdašnjim molitvama Bogu spominjali njegovo ime i molili se za njegov život.

Njegov veliki fizički i duhovni napor, njegova stroga disciplina i savjest u vršenju svoga zvanja nisu poznavali granica i nisu mu ostavljali ni malo vremena za odmor, slomili su tom džinovskom duhu fizičke energije. Pri kraju svog života bio je slab i iznemogao, ali uvijek duševno svjež i pun poleta do zadnjega daha. I u bolesti uzimao je jednako učešća u svemu što se zbivalo oko njega, diktirao je pisma i odgovore, docirao, predavao i učestvovao u znanstvenim diskusijama i raspravama.

Kao da je i sam osjetio i predvidio da mu se život primiče kraju, jer u svom zadnjem dopisu Ibn Tibonu, gdje ga savjetuje da se ne upušta u ovo tegobno prekomorsko putovanje do njega, veli da mu ne može posvetiti ni jedan časak nasamo. Ibn Tibon je ipak jurio iz Lunela u Kairo da doživi tu sreću — kako se on sam izrazio — da lično upozna i vidi ovo veliko svjetlo jevrejskoga genija, ali ga nije zatekao živa. U Aleksandriji, gdje se iskrcao, saznao je da je veliki Mojsije Ben Majmon prije nekoliko dana pustio svoju dušu i preselio u eterični vječni svijet svojih idealiziranih sfera.

Dne 20 Teveta 4965 — 15 decembra 1204 — riješio se veliki duh Mojsija Majmonida svojih materijalnih primjesa da dokuči i shvati u punoj svjetlosti ono natprirodno — ekstramentalno — u neizmjernej vasioni Božanstva, kako se on izražava u jednom od svojih zadnjih dopisa: »Znaj da su ljudskome razumu i shvatanju stavljene granice i dokle god je duša

vezana uz tijelo ne može do dokuči eterične vasioni i da shvati ono natprirodno — božansko«.

Tužna vijest o njegovoj smrti žalosno je odjeknula u svim domovima svekolike jevrejske diaspore. U Fostatu i Kairu, Jevreji i Arapi su tri dana za njim tugovali i u mnogim vjerskim opštinama su na dan vijesti o njegovoj smrti proglasili opšti post kao u najvećoj narodnoj nesreći.

Jevrejski narod nije dozvolio da njegovi zemni ostaci budu sahranjeni u Egiptu, te su poput patrijarha Jakoba, prenijeli i njegovo tijelo u Tiberiju u Palestini, gdje su ga sahranili.

Narodno maštanje, koje ne poznaje logične konzekvence i zaključke, ovilo je racionalistu, kritičara i filozofa Majmonida iza njegove smrti legendama misterija i priča, a kasnije su ga i kabalisti svojatali za sebe i svoja naziranja i pripisivali mu izreke i riječi koje autor djela *M o r e N e v u h i m* nije mogao izustiti.

O njemu je nastala izreka: *Mi — Moše, vead Moše lo kam k' Moše.*

»Od Mojsija do Mojsija (Majmonida) nije bilo ravna Mojsiju.«

Dr. MORIC LEVI, nadržabin

Španija u doba Majmonidesovo

Povodom nedavno proslavljene osamstogodišnjice Majmonidesovog rođenja najviše se ponavljala tvrdnja: da on — kao i Spinoza — ne pripada samo Jevrejima, nego da pretstavlja važan datum u razvoju filozofske misli uopšte. Odvajanje jevrejskih elemenata od opštečovečanskih u filozofskom delu Majmonidesovom posao je koji su stručnjaci u punoj meri izvršili; rezultati toga rada raznovrsni su i obilni — kao što to dokazuje ogromna literatura u vezi s delom velikog mislioca.

U popularnoj knjizi posvećenoj Majmonidesu neće, možda, biti suviše da se prikaže i kulturnoistorijska pozadina koja bi jače osvetlila figuru kordovanskog mudraca. Za jevrejsku publikaciju — kao što je ova — ovaj pothvat je utoliko potrebniji, što je Majmonides svojim suvernicima (bar onima sa prosečnim obrazovanjem) poznat tek po svojim rabinskim delima, po uticaju koji je vršio na razvoj jevrejske nauke. Današnjem jevrejskom čoveku teško je, ili nemoguće, rekonstruisati sredinu u kojoj se mogao pojaviti takav fenomen. Jer Majmonides je mogao i da nađe u jevrejstvu polaznu tačku za svoj mislilački put; ali oploditi i uliti života svojoj misli, mogao je samo u sredini koja je u poznijem Srednjem veku preuzela kulturno nasleđe i funkciju Starog veka. Ta zemlja bila je Španija.

Evo — u krupnim potezima — istorijskih činilaca koji su stvorili atmosferu u kojoj se javio Majmonides.

Dok su se zapadnoevropske zemlje politički organizovale u feudalnim okvirima, a duhovno izgrađivale pod uticajem moćne rimske crkve, u zemljama oko Sredozemnog Mora vojnički pohodi islamskih plemena krče teren prodiranju istočne civilizacije. U prvoj deceniji osmog veka, vojnički odredi pod vodstvom Tarika i Muse uspeli su da se prebace na Ibersko Poluostrvo. Ubrzo zatim pristizale su veće snage iz Afrike i za kratko vreme osvojile celo poluostrvo, pošto su potisnuli u pirinejske planine razbijene čete hrišćanskih boraca koji su branili ostatke zapadnogotske države. U Španiji je stvorena islamska provincija koja je, u početku, bila zavisna od kalifata u Damasku, a zatim, postupno, tokom X veka, stekla svoju političku samostalnost naročito zaslugom Omejovića Abdurahmana III i čuvenog vojskovođe Almanzora. Iako je cela zemlja bila pod arapskim gospodstvom, ipak, izuzev doba pomenute dvojice državnika, nikad nije bilo unutrašnjeg političkog jedinstva. Razloga tome bilo je mnogo. Prvo, plemena koja su izvršila invaziju bijahu raznog porekla; onda, i među osvajačima javila se oprečnost interesa između feudalne vlastele i onih elemenata koji su težili za stvaranjem jedinstvene nacionalne države koja bi garantovala više prava i ostalim klasama društvenim. Uz to i hispanski element, zajedno sa plaćenicima moćnih plemenskih vođa, mogao je da vrši poseban i jak uticaj na politiku vladara kordovanskog kalifata. Zbog svega ovoga, čim je nestalo železne ruke Almanzorove, velika politička tvorovina, sa centrom u Kordovi, raspala se, god. 1031, u veći broj malih državnica t. zv. t a i f ā. Pomenuti politički faktori podelili su međusobno ove taife, od kojih su jedni zauzeli pokrajine uz obale Sredozemnog Mora (Almeria, Valensia, Baleari), drugi se učvrstili na Jugu (Malaga, Algeciras, Granada), a nacionalisti — koji su i dalje igrali glavnu ulogu u islamskoj Španiji — koncentrisali su se u Sevilji, Badahosu, Toledu i Saragosi.

Pre nego što će islamska Španija pasti pod udarcima hrišćanskih snaga koje su nadirale sa Severa, sprva pojedinačno a kasnije organizovane sa jasnim ciljem stvaranja jedinstvene hrišćansko-španske države — Reconquista — islamska država je pokušala još dva puta da se pridigne i učvrsti na poluostrvu: jednom pod Almoravidima, afričkom dinastijom koja je krajem XI veka zahvatila vlast nad svim islamskim državicama, i drugi

put, kad je sekta Almohada (unitaraca) propovedajući čistotu i strogo ispunjavanje verskih propisa, uspela da potisne Almoravide, razmekšane visokom civilizacijom. Sredinom XIII veka ugašena je politička moć Arapa u Španiji, izuzev u Granadi koja je ostala kao svetla tačka negdašnje političke veličine.

*

Da ostavimo po strani ovo suvo nizanje istorijskih događaja i da se upitamo: kako se materialna i duhovna kultura zemlje mogla izgraditi do tog stepena savršenstva, da se o arapskoj Španiji i danas misli kao o čarobnoj zemlji iz Hiljadu i jedne noći?

Pre svega treba istaći da je za vreme Abdurahmana III i Almanzora kalifat pojačao vojničku i pomorsku vlast, doneo zemlji mir i dao joj mogućnost slobodnog i moćnog razmaha u svima pravcima. To je doba procvata španske zemljoradnje, trgovine i industrije. Kordova, u kojoj će se jedno stoleće doći roditi Majmonides, bila je najlepša varoš evropska sa 200.000 kuća. O arhitektonskoj umetnosti i ukusu kordovanskih stanovnika daje svedočanstva i danas velepna džamija i još neke građevine. Na dvor kalifa pristizala su izaslanstva najmoćnijih vladara sveta, tražeći njegovo prijateljstvo i naklonost. U celoj Evropi i na Orientu bejahu poznati proizvodi vunene i svilene industrije. U samoj Kordovi radilo je 13.000 tkalaca. Predmeti izrađeni od stakla, slonove kosti, papira; keramika, oružje, kožne naprave — sve je odavalo inteligentnu rasu na tada nedokučno visokom stepenu kulture. Sa pristaništa Sredozemnog Mora, naročito iz Sevilje, izvozili su se pored poljoprivrednih i industrijski produkti iz cele zemlje. Uvozilo se u Afriku (naročito u Egipat), u Carigrad (odakle su Bizantinci dalje otpravljali robu u Indiju i Centralnu Aziju), u Meku, Bagdad i Damask.

Veliki materialni uspon islamske Španije počeo je opadati sa raspadom kalifata. Ipak su, i za vreme taifa, gradovi kao Sevilja, Kordova i Almeria sačuvali svoj industrijski karakter. Almoravidi su podupirali arhitekturu i umetnosti koje su u vezi s njom; za vreme vladavine Almohada gajila se mnogo šećerna repa u Valensiji, maslina u Sevilji, svila i cereali u Granadi; fabrike za prerađivanje kože u Kordovi i dalje su radile; još je

bila vrlo živa trgovina s Afrikom i Orientom. Međutim, kada su mnogi od ovih gradova pali u ruke hrišćana, trgovina i razne industrijske grane počele opadati, prelazeći u vlasništvo novih osvajača, iako su na tim područjima privrede delovali i sada, uglavnom, »mudéjars«-i t. j. muslimani koji su živeli u hrišćanskim državicama.¹⁾

Sve i kad ne bismo imali drugih svedočanstava o neobično visokom stupnju materialne kulture u arapskim provincijama onoga doba i o svestranom uticaju Arapa na celu Španiju, dovoljno je da se zaviri u rečnik španskog jezika pa da se uverimo koliko je ogroman broj reči arapskog porekla koje se odnose baš na predmete i pojmove iz oblasti materialne kulture. A zna se da se reč uzima zajedno s predmetom. Arapi su bili u toj oblasti učitelji celokupnog stanovništva na poluostrvu, ukoliko nisu bili i isključivi nosioci pojedinih grana privredne i duhovne delatnosti.

U Španiji je i danas mera za žito »quintal«, »fanega« i »arroba«; mesto trgovanja je »almacén«, »zoco«, a roba se pohranjuje u »alhóndiga«; carine određuju državni »arenceles«. Zanatlije nose mnoga arapska imena: pekar je »tahonero«, lončar »alfarero«, zidar »albañil«; kuće se grade od »adobes«, u kuću se ulazi prvo kroz »zaguán«, a voda iz njih otiče kroz »alcantarillas«. Nema ni danas drugog izraza u španskom jeziku za »alfomora« (čilim), za »algodón« (pamuk), niti za boje u kojima se ti čilimi izrađuju: »azul«, »añil«, »escarlata«, »cramesi«.

Nema ni jednog španskog istoričara, starog ni modernog, koji ne bi isticao visoke sposobnosti i marljivost arapskog zemljoradnika u Španiji Srednjeg veka. Svi oni jednodušno tvrde da je propast španske zemljoradnje u XVI i XVII veku posledica proganjanja i konačnog izгона Moriska, potomaka španskih Mavara. Oni su dali Španiji ime masline (»aceituna«), biljke koja je onda — kao i danas — predstavljala jedan od glavnih izvora narodnog blagostanja; bili su majstori u navodnjavanju zemljišta i o tome ostavili, zanavek, svedočanstvo u jeziku svoga hrišćanskog potomstva: »acequia« (kanal za navodnjavanje), »noria« (bunar), »azuda« (sprava za izvlačenje vode iz reke)

¹⁾ Vidi Angel Gonzáles Palencia: *Influencia de la civilización islámica en España.*

i t. d. Po istim tim, lingvističkim, svedočanstvima vidimo da su Arapi bili i revnosni rasađivači cveća: »alheli« (šeboj), »azahar« (narančin cvet), »albahaca« (bosioak).

Iz pojmlijvih razloga navodimo samo neznatan deo velikog broja arapskih elemenata u španskom rečniku, i to samo one koji su opšte poznati i danas nezamenjivi. Poznata je stvar da se i sada u državnoj upravi Španci služe mnogim arapskim nazivima (»alcalde«, zastarelim »alcaide«, »alguacil«), a u vojsci i sada su u upotrebi »alférez« (zastavnik), »almirante« (admiral), »atalaya« (izvidnica), »acémila« (tovarno grlo).

*

Citalac, koji je pažljivo pratio naša brza i sumarna izlaganja, primetio je, začelo, neobičnu pojavu da se u državi, ras-trganoj čestim unutrašnjim trzavicama, izgrađuje kultura i blagostanje bez primera za ono istorisko doba. Ova prividna oprečnost još se jače ističe za vreme opstanka malih državica, taifa, tokom XI veka. Jedan veliki savremeni autoritet u tim pitanjima tvrdi da bi se »kraljevine taifa mogle obeležiti kraj-njim kontrastom između političke slabosti u koju padaju i moćnog intelektualnog i materialnog napretka koji dostižu upravo sada, u XI veku.«¹⁾ O stvaralačkoj snazi ove inteligentne rase na polju materialne kulture već smo nešto rekli; treba, sada, potsetiti i na njen svestran rad i pregalaštvo u oblasti duhovnoj.

Arapi su, kako rekosmo, na prekretnici hiljadite godine moderne ere najrevnosniji interpreti grčke nauke i filozofije, naročito Aristotela, najvećeg autoriteta na ovom polju u Srednjem veku. Među čudesa onoga vremena ubrajamo mnoštvo biblioteka, dvorskih i privatnih, sa svima delima koja su štampana u islamskim centrima sveta. Nije više Kordova, jedina, bila žarište naučnog i umetničkog stvaranja. Znamo da je Majmonides mnogo cenio dela dvojice vladara, Muktadir i Mutamin, koji su bili poznati filozofi i matematičari; pesnik Motamid živeo je u Sevilji; kralj Modáffar ben Alaftas iz Badahosa, napisao je enciklopediju od 50 svezaka. Prirodno je da se na dvorovima takvih vladara izdašno pomagao naučni rad. Javlja se, u Granadi, čuveni astronom Ben Asamh; u Toledu se među mnogim

¹⁾ Vidi Ramón Menéndez Pidal: *La España del Cid.*

matematičarima ističe Ben Said i Kordovanac Azarkiel. Zemljak ovog posljednjeg, Ben Hazam, napisao je pronicljivu studiju o verama koje su bile poznate u ono vreme, a Ben Sida, iz Mursije, sastavio je, sredinom XI veka, rečnik u 17 svezaka u kome je poredao arapske reči po idejnim vezama, ilustrujući ih primerima iz klasičnih autora. G. R. Menéndez Pidal, od koga uzajmljujemo ove podatke, zaključuje: »Duhovna zrelost, potrebna da se izradi jedna istorija religijā ili rečnik povezanih ideja, dela kao što su ova špansko-muslimanska, nije u Evropi dostignuta sve do XIX veka«.

Ne može ovde biti naš zadatak da izbliže uđemo u ocenu ovog ogromnog i svestranog rada na polju nauke, niti da istražujemo kolika je vrednost rezultata toga rada ako te rezultate gledamo sa tačke koju su danas dostigle odnosne naučne grane; želimo da podvučemo činjenicu (koja se u naše doba svugde priznaje, pa i u Španiji) da je arapski svet, u dva-tri poslednja stoleća Srednjeg veka, umeo da se u naučnom radu učini neodvisnim od vere i verovanja, dakle da je posedovao jedan od kriterija koji predstavlja preduslov za istinsko naučno istraživanje, u modernom smislu te reči. I ovo se desilo u doba kada u zemljama evropskim caruje kruta skolastika.

Otuda dolazi ogroman uticaj koji kulturni svet arapski vrši prvo na celu Španiju, a preko nje i na Evropu. Najjači centar komunikacije s arapskom kulturom bejaše Toledo, prestonica kastiljskih vladara. Dvorovi ovih vladara bili su jako islami-zovani, pa se čak po nekim beleškama u brevjarima zaključuje da je i španski kler govorio dosta dobro arapski. Tokom XII veka, pod vodstvom biskupa Rajmunda, delovao je ceo krug prevodilaca raznih arapskih dela. I stranci, iz Evrope, dolazili su u Toledo da se pomoću tih prevoda upoznaju sa tekovinama arapske nauke i filozofije. Nećemo propustiti da istaknemo činjenicu da su ova saznanja odjeknula i u delima Tome Akvinskog, i samog Dantea — dakle u delima najvećeg filozofskog, odnosno pesničkog autoriteta tadašnje hrišćanske Evrope.

Jedno stoleće kasnije, Alfonso X, kralj kastiljski, stekao je među nasledstvom nadimak »Sabio« (mudri), baš zbog svoje naklonosti prema arapskoj nauci. On je svestrano i delotvorno potsticao prenošenje arapskog kulturnog blaga u one centre koje je »reconquista« ponovo vratila hrišćanskoj vlasti španskoj.

Estoria General i Tablas, najvredniji spomenici španske nauke i pismenosti srednjovekovne vezane su za njegovo ime, ali se zna da su oba dela nastala po ugledu na slična dela, pisana arapski, i uz pomoć arapskih i jevrejskih naučnika koje je mudri kralj okupio u svojoj prestonici i izdašno ih podupirao.

Događa se, dakle, ono što je obična pojava u istoriskom nastajanju: pobedilac podleže duhovnoj asimilaciji kulturno jačeg pobeđenog protivnika. Primeri su za ovu pojavu Grčka i Rim i održanje njihovih kulturnih tekovina među narodima koji su razbili njihovu političku vlast; a u doba koje nas ovde interesuje ostrvo Sicilija koju su normanski knezovi oteli Arapima. Istoričari tvrde da je Roger II, u svojoj prestonici u Palermu, izgledao kao orientalni emir u svom dvoru, i javno, kada je u akademiji predsedavao skupovima hrišćanskih i muslimanskih naučnika i pesnika.

Toliko je bio presudan uticaj špansko-arapske misli na ova dva pomenuta centra, a preko njih i na ostalu Evropu, da je Renan negde kazao da »uvođenje ovih prevoda s arapskog u naučna nastojanja zapadnoevropska deli istoriju nauke i filozofije u Srednjem veku na dve potpuno različite epohe.«

*

Sve što smo dosada kazali može da nam pomogne da dobijemo koliko-toliko tačnu sliku spoljašnjeg života Španije za vreme arapske vladavine. Do sada smo isticali pojave i dela koja kao nosioce, ili bar kao začetnike, moraju imati snažne pojedince u vojsci, u državnoj upravi, ili pak u nauci i umetnosti. Ova bi slika, međutim, bila nepotpuna kada bismo propustili da nešto kažemo o širim slojevima stanovništva andaluzijskog, o njegovu poreklu, društvenom životu i stepenu kulture.

Među zavojevačima poluostrva bilo je pripadnika više plemena. Osim Arapa, bilo je i Siraca i Berbera. Ali je broj urođenog stanovništva, naravno, premašavao broj zavojevača. Treba, dakle, držati u vidu da se arapska Španija, izgrađujući svoju političku samostalnost nasuprot islamskim državama Istoka, formira mešanjem raznih pridošlih plemena muslimanskih s jedne strane i zapadnogotskog i špansko-romanskog sloja

s druge. Pri tom ne treba zaboraviti da je to mešanje pojačavano sklapanjem brakova između arapskih vojnika i hrišćanskih devojaka sa poluostrva. Suvršeno je i pominjati da je islamizacija u osvojenim krajevima lako napredovala usled političkih i privrednih povlastica koje su uživali pripadnici Islama. Ovo nam ne mora izgledati nimalo strano za ono doba, utoliko manje što je borbama koje su vođene između hrišćanskih feudalnih kraljevstava sa Severa i muslimanskih taifā s Juga uvek davan oblik i duh verskih ratova. Pa i pored islamskog karaktera kojim je obeležen svekoliki život andaluzijskih državnica, ipak je i u tim državicama hrišćansko stanovništvo održalo neku vrstu autonomije. Hrišćani u muslimanskim državama zvali su se mozárabes (*arabizovani*). Oni su zadržavali svoju veru i upravljali se po svojim, zapadno-gotskim, zakonima, priznavali autoritet biskupa i vlastele, a plaćali poseban danak muslimanskim državnim poglavarima da bi mogli stanovati u posebnim kvartovima, zvanim »Aljama«. Tako je, na primer, Sevilja, u prva dva stoleća posle invazije Arapa, bila naseljena gotovo isključivo rimsko-gotskim stanovništvom, dok su širi arapski slojevi voleli da se nastanjuju izvan gradova, na imanjima hrišćanskih izbeglica.

Naravno da ovi etnički elementi različitog porekla, vere i kulture nisu mogli svugde da održe svoj samostalan život. Nastalo je izjednačavanje, asimilacija na svima područjima života. Taj asimilacioni proces traje stolicima. Većina stanovništva govori arapskim i špansko-romanskim jezikom; ima mesta gde »mozárabes« napuštaju romanski jezik svojih predaka. Ukazuje se potreba da se prevedu pojedini delovi Biblije na arapski jezik. I danas se u Nacionalnoj Biblioteci madridskoj čuvaju mnogi rukopisi verskog sadržaja, pisani arapski, čiji su prevodioci klerici. Među ovima je čuven arapski prevod crkvenih kanona, od prezvitera Vincencio, posvećen nekom biskupu Abdelmelik, koji je, kao što se vidi, nosio arabizovano ime.¹⁾ Što se jezika tiče, bilo je tako, da su se špansko-romanskim služile, uglavnom, šire mase hrišćanskog stanovništva, dok arapski postaje jezik intelektualne i društvene elite. Ovo je tim shvatljivije što je u ono doba jezik Španaca bio još nerazvijen i nesposoban za literarno izražavanje. Razumljivo je da je i

¹⁾ Uporedi za sve to: R. Menéndez Pidal: *Orígenes del español*.

velik broj muslimana govorio romanskim dijalektom svojih hrišćanskih zemljaka.

Mozárabes — arabizovani hrišćani — igraju važnu ulogu u istoriji ponovnog osvajanja arapskih provincija od strane hrišćanskih feudalnih knezova i gospode. Oni su bili posrednici između svoje braće po veri u slobodnim severnim pokrajinama i južnih, neoslobođenih, delova Španije, gde su oni predstavljali neku vrstu pretstraže u vreme borbi reconquiste. Pomoću njih, španske vojskovođe lakše su obarale pojedine glavare islamskih provincija i gradova i podređivale ih Kastilji koja u XII veku igra glavnu ulogu u stvaranju nacionalne države španske. Tako se u jednoj kronici tvrdi da je čuveni Cid, osvojivši Valensiju (1094) postavio mozárabes kao čuvare gradskih bedema »porque fueron criados con los moros et fablavan assi como ellos et sabien sus maneras y sus costumbres.«²⁾

Zadržali smo se malo duže kod mozárabes, jer nije teško pogoditi da su i Jevreji imali sličan položaj u Španiji, s tom razlikom, naravno, što je broj Jevreja bio manji nego broj hrišćana. Istovetna sudbina jednih i drugih odražavala se u odnosu obeju verskih zajednica prema dominantnom elementu islamskom. Osim toga, mozárabes su lakše mogli braniti i podržavati svoja prava, pa su u tom cilju čak dizali i ustanke u prvo vreme arapskog gospodstva. Međutim, u drugoj polovini XII veka, u vreme koje je obeleženo najezdom afričke sekte almohada (unitaraca), potpuno je razbijena organizacija hrišćanskog elementa u Južnoj Španiji. Almohadi su iskoristili političku rascepanost i versku popustljivost španskih taifā, pa su bezobzirnom strogošću zavodili nove zakone koji su išli za tim da unište sve što nije prožeto duhom ortodoksnog islama. Njihov sultan Abdelmumen naredio je da se svi hrišćani i Jevreji koji neće da pređu u islam izagnaju; a krajem XII veka, jedan od njegovih naslednika, Jakub, hvalio se da u celom islamskom Zapadu (Španija) nije ostavio ni jedne crkve ni sinagoge. Seviljski nadbiskup i biskupi mnogih dieceza beže u Toledo i ostale gradove kastiljske u kojima je sazrevala misao o oslobodilačkom pokretu reconquista.

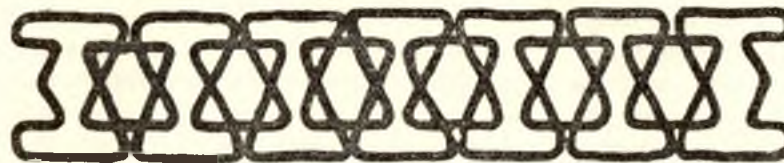
²⁾ »jer su bili odgojeni s Maurima i govorili kao i oni, i poznavali njihove navike i običaje«.

Eto, u ovo istorisko razdoblje pada momenat Majmonide-
sovog rođenja i mladih godina koje je proveo u zemlji za koju
je zavek vezano njegovo ime. Istina, on je došao na svet kad
je kulturna epoha špansko-arapska bila na zalasku. Prvi udarac
visokoj kulturi arapskoj zadali su fanatički almohadi. Oni su
sprečili proces stapanja rasnih etničkih elemenata — islamskih,
hrišćanskih i jevrejskih — a s time i punu pobeđu kulturnog
pregalaštva koje je htelo da donese Evropi prvi Renesans; tri
stoleća kasnije, istu takvu reakciju vršice katolički kler kao
novi gospodar Spanije. I on će sebi staviti u zadatak da suzbija
blagotvorni uticaj Renesansa u zemlji u kojoj su se pre nego
i u kakvoj drugoj u Evropi javili prvi filozofi i pesnici. I mi
mislimo da i danas priznati Martins-Oliveira tačno rezonuje
kad upoređuje islamske fanatike sa katoličkim: »En lenguas
religiosas distintas, la oración es la misma. He aquí lo que
induce a pensar en el fondo de una hermandad de carácter.«¹⁾

KALMI BARUH

¹⁾ »Na raznim religijskim jezicima, molitva ista. Eto, ovo nas navodi
na misao o bitno srodnom karakteru.« (Historia de la Civilización Ibérica).

Književni rad Majmonidesa i njegovo značenje

Veliki značaj Majmonidesov leži u njegovim mnogobrojnim
talmudskim, filozofskim, medicinskim i astronomskim spisima
i u raznim raspravama koje su nastale kao rezultat vremenskih
prilika. Svi njegovi spisi odlikuju se ogromnim znanjem, pre-
glednim raspoređajem kao i jasnoćom i sadržajnom istinitošću.
Njegova djela su naučni spomenici koji su ovjekovječili nje-
govo ime. Jer su docnije generacije zaboravile u Mojmonidesu
čovjeka, pa su se stoljećima do dana današnjega divile i štovale
genij jednog mislioca, zakonodavca i književnika. Njegov duh
obuhvatao je čitav obim tadašnjeg znanja i stvarao djela naj-
višeg značenja na područjima koja se po prirodi svojoj daleko
razilaze. Bio je plodan medicinski pisac, i u svojim mnogo
čitanim radovima pokazuje se kao istraživač koga odlikuju
kritička oštromnost i neodvisan sud. Ali, od mnogo većeg
značenja su njegova talmudska djela koja su talmudskom stu-
diju jakom primjenom naučne metodike i sistematike dala nov
oblik. U filozofiji je Majmonides centralna pojava jevrejske
srednjovjekovne filozofije, tako da su njegovi spisi sva djela
njegovih prethodnika potisnuli u povijesnu literaturu.

Iz pera Majmonidesa potekla su slijedeća djela i spisi po
hronološkom redu, ukoliko je poznata godina njihova postanka.

1) G. 1151 napisao je Majmonides kao šesnaestgodišnji
mladić prvo filozofsko djelo na arapskom jeziku koje je u he-
brejskom prijevodu poznato pod naslovom: »Biur milot

h a h i g a j o n « — »Tumač logičkih izraza«. Kako logika vodi do razvoja pojmova, pojavljuje se tu logičko i jasno mišljenje budućeg naučnika koji svoje naučne radove obrađuje prema određenim dispozicijama.

2) U slijedećim godinama bavio se Majmonides književnim radom na talmudskom području. Pisao je komentare poglavlja Moed, Našim, Nesikin kao i Hulin poglavlja Kodašim Babilonskog talmuda. Jezik ovih talmudskih komentara bio je onaj uobičajeni, rabinski.

3) U isto doba sakupio je ujedno sve zablude u velikom djelu Alfazija, koje dijelom potječu od učitelja njegova oca, Josefa bin Migaša, i napisao je komentar teških Halahot čitavog Talmuda, ali ova dva djela ostala su nedovršena.

4) Majmonides je svratio svoju pažnju i na studij Palestinskog talmuda i napisao je po uzoru Alfazija »Hilhot jerušalmit«, koje se djelo izgubilo.

5) God. 1158 sastavio je Majmonides na arapskom jeziku glavna pravila kalendarskog računanja. U ovom spisu 23-godišnjeg autora upoznajemo ga kao spretnog prikazivača suhoparnog gradiva što ga je on savršeno savladao. Nama je to djelo poznato samo u hebrejskom prijevodu pod naslovom »Maamar haibur«. Ovo djelo obezbjeđuje mu časnno mjesto među trudbenicima na tom naučnom području, jer je u njemu prvi put pokazao najkraći put kojim se mogu preračunavati datumi jevrejskog i julijanskog kalendara i tu je tačno odredio dužinu povratne godine; nadalje je opisao postupak kojim se daje odgovor na teško pitanje da li će već izvjesne večeri biti vidljiv mlađak.

6) God. 1164 pojavila se poslanica Majmonidesa na arapskom jeziku s naslovom u hebrejskom prijevodu »Igeret hašema d« ili »Maamar kiduš hašem« — »Poslanica o vjerskom mučeništvu«. On u njemu sokoli svoje jednovjernike i savjetuje im da se čvrsto i bez skretanja drže religije svojih otaca, a gdje je nasilno preobraćanje nepodnosivo, da budu spremni za iseobu iz zemlje.

7) God. 1168 objavio je Majmonides svoje prvo znamenito talmudsko djelo, »Komentar Mišne« na arapskom jeziku pod naslovom »Kitab al siradž« — »Knjiga svjet-

losti«. Prema njegovim podacima, on je to djelo započeo da izrađuje još u Španiji, u 23 godini života, a dovršio ga je u Fesu. Prvih godina svog boravka u Egiptu podvrgao ga je ponovnoj reviziji i nadopunio da bi ga objelodanio kao cjelovito, besprikorno djelo. U toku vijekova, do u najnovije godine, našlo je to djelo mnogo prevodilaca.

8) Kao posebno djelo poznat je uvod u etički traktat Mišne »Pirke avot« gdje on u osam poglavlja »Semona perakim« izlaže svoju dubokoumnu nauku o duši i etici.

9) God. 1172 uputio je Majmonides svomu učeniku Jakobu Alfajumiju za Jevreje u Jemenu (Teman) poznatu poslanicu »Igeret Teman« koju je neki docniji prevodilac nazvao »Petah Tikva« — »Vrata nade«. Nakon nekoliko sadržajnih zapažanja o vječitoj snazi jevrejske religije, opominje Majmonides živo svoju braću da istraju uprkos svim patnjama, od kojih nisu bili pošteđeni ni naši pradjedovi, i naglašava da treba radije izbjegavati ona mjesta u kojima se vjera može držati samo uz velike opasnosti nego da dadnu povoda za optužbu ma i za lake presteupe.

10) God. 1182 objavio je Majmonides najvažnije i najznačajnije od svojih djela po kojemu je iskočio kao priznati učitelj Jevrejstva dijaspore u zakonima vjere: »Mišne Torat« — »Ponavljanje Tore« ili »Jad hahazaka« — »Jaka ruka«, nazvano tako prema 14 knjiga njegovih (»jad« naime u hebrejskom ima brojnu vrijednost 14), ali je u talmudskom životu poznato isključivo pod imenom »Rambam«. Jezik ovog djela je novohebrejski ili Mišna-jezik.

11) Kao uvod u veliko djelo »Mišne Tora« dao je na arapskom jeziku raspravu o biblijskim zapovijedima, »Kitab al-šaraja« ili hebrejski »Sefer hamivot« — »Knjiga zakona«.

12) God. 1190 dokončao je Majmonides svoje glavno filozofsko djelo »Dalalat al-hairin« na arapskom jeziku koje je još za njegova života preveo na hebrejski pod istim naslovom »More nevuhim« — »Vod zalutalih« — Samuel ibn Tibon. Drugi prijevod izradio je kasnije pjesnik Jehuda Alharizi, a Mendel Levin (1749—1826) preveo je to djelo na jezik Mišne.

13) Obimno medicinsko djelo na arapskom jeziku »Aforizmi«, hebrejski »Pirke Moše«, izašlo je posljednjih godina 12 vijeka, a godine 1277 prevedeno je na hebrejski od Serahje ben Isaka ben Šealtiel. Docnije ga je još preveo u Rimu Natan Hameati.

14) God. 1191 našao se Majmonides pobuđenim da napiše jednu raspravu o uskrснуću mrtvih, jer su neki od njegovih učenika izvlačili krive zaključke iz njegovih spisa. U hebrejskom prijevodu sa arapskog originala nosi ovaj spis naslov »Maamar tehijat hametim« i u njemu obara sve tvrdnje protiv njega iznesene zbog nepoznavanja ili nerazumijevanja njegovih pogleda na kraju »Mišne Tora« i naglašava da je on sam ovo vjerovanje označio već u Mišna-komentaru Perek helek-a (Sanhedrin X) kao kamen temeljac Tore.

15) God. 1198 pisao je Majmonides nekoliko medicinskih rasprava po želji ili na zapovijed vezira Al-Fadhala. Prvi od ovih spisa govori »O otrovima i o zaštiti protiv otrovanih rana i ujeda zmija«.

16) Druga medicinska rasprava, koja se isto pojavila na zapovijed, u hebrejskom prijevodu ima naslov »Maamar hanhagot habrijot« — »Uputstvo za ozdravljenje«.

17) Ovih su se godina vjerojatno pojavila i ostala njegova medicinska djela od kojih su poznata slijedeća: »Sefer refuot«, i u njemu se bavi dijetetikom; taj naslov ne treba dakle prevoditi sa »liječenje« nego sa »ljekovito«.

18) Na njemačkom jeziku često štampana »Molitva Majmonidesa« spada svakako u njegove medicinske spise, iako se original do danas nije pronašao.

19) Neštampani spisi Majmonidesovi medicinskog sadržaja su još slijedeći, a nabroja ih M. Štajnsnajder prema rukopisnim izvorima u svojoj knjizi »Arapska literatura Jevreja«: »Peruš al pirke Apokrata« — »Komentar Hipokratovog spisa o aforizmima«. Preveo ga je Mozes ibn Tibon.

20) »Maamar bathorim« — »O hemoroidima«.

21) O astmi.

22) i 23) O koitusu. Dvije rasprave koje je g. 1907 izdao H. Kroner u hebrejskom i njemačkom prijevodu.

24) U posljednjem deceniju svog života napisao je Majmonides raspravu o pravom blaženstvu, a koja nam se dosad sačuvala samo u hebrejskom prijevodu pod imenom »Pirke hahaclahah«. On je označuje kao završetak »More nevuhim«, i zato ju je posvetio svom vjernom učeniku Josefu ibn Akinin za kojega je napisao i »More nevuhim«. Svrha prave sreće može biti samo usavršavanje duševnih sila i svladavanje strasti. Cijelim djelom, koje se sastoji iz dva otsjeka i u drugom dijelu govori o vječnom blaženstvu, provijava blagi otsjaj prosvijećenog mudraca, ali i neskrivena sjeta čovjeka koji je zaključio sa životom i koji je s narodom doživio kojekakva razočaranja.

25) Kao rabinski učitelj egipatskih opština i kao savjetnik jednovjerne braće u drugim zemljama, djelovao je Majmonides u osobito velikoj mjeri. O tome svjedoče njegova riješenja i stručna mišljenja kojih se broj penje na nekoliko stotina. (A. Frajman je u hebrejskom dijelu Spomenice u čast Davida Simonsena poređao ova stručna mišljenja prema temama, ali pred sobom imam već daljnje takve odgovore sa stručnim mišljenjima koji su odonda izdani). Ova stručna mišljenja davana su ponajviše u lapidarnoj kratkoći, i samo se ponekad Majmonides upuštao u duža izlaganja. Njegova djelatnost u ovim spisima protezala se, uz civilno- i bračnoppravne stvari, i na područje sinagogalne službe Božije.

26) Kao književne produkte treba uzeti i mnoga pisma koja je Majmonides upućivao pojedinim učenjacima svoga doba, a u kojima saopštava mnoga talmudska tumačenja.

Vrijeme u koje su postali slijedeći radovi Majmonidesovi ne može se zasad utvrditi; zato ih treba navesti pri koncu.

27) »Seder olam«, sadržava pravila talmudskog studija.

28) »Maamar haje olam«, nauka o moralu.

29) »Arugat habosem«, medicinsko djelo.

30) Tumačenje Knjige Ester na arapskom jeziku.

31) »Melehet hahigajon«, u kojem objašnjava 175 logičkih pojmova. (Ne treba zamijeniti sa njegovim prvcem, v. gore br. 1).

32) »Sefer hanefeš«; govori o teodiceji.

Kad se proučavaju Majmonidesovi spisi, dolazi se ubrzo do uvjerenja da njegovi književni radovi pokazuju zajedničko obilježje: stalno je težio za tim da raspravlja i rješava pitanja praktičnog života. Odatle njegova namjera nije nikad bila da piše čisto naučne duhovne tvorevine, nego su ga prilike i potrebe vremena nagonile da ispuni praznine koje je duboko osjećao i da zadovolji praktične ciljeve. Plan i osnova njegovih djela odaju već u dovoljnoj mjeri ovo načelo, ali i tema o kojoj se raspravlja i sama sadržina. Ali i skučen oblik i oskudnost izraza u njegovim poučcima odaju ovu namjeru. Stoga on nikad u svojim djelima ne pokazuje kako je došao do jednog rezultata, tj. on ne spominje kojim je putem udario, kako je istraživao, iz kojih je izvora crpao, nego samo što je bilo rezultat njegovih studija, do kojega je rezultata pri tome došao i koju bi praktičnu vrijednost mogla imati tekovina njegovog rada. Pa i onda kad se upušta u daljnje diskusije, to on opet prosljeđuje samo jednom praktičnom cilju, jer je time htio da obeskrjepi pogrešna mišljenja koja su vladala.

Komentar Mišne odgovara isto tako ovom praktičnom pravcu. Majmonidesova je želja bila da bi svako mogao s lakoćom ono da prisvoji što je dosad bilo moguće postići samo kao rezultat dugotrajnih i učenih studija. Odatle Komentar pruža kratko ali precizno tumačenje Mišne prema objašnjenjima i napomenama Gemare. Bez nepotrebne opširnosti donosi on potpuno dovoljna objašnjenja pojedinih riječi i stvari, tako da ovaj Komentar zajedno sa Mišnom prikazuje čitavu sadržinu Talmuda. Na kraju svake pojedine mišne utvrđuje Majmonides rješenje koje vrijedi u praksi, i time postaje njegov Komentar u vezi s Mišnom jedan kompendij praktičnih zakona i dobiva svoje praktično značenje.

Ispred Komentara stavio je Majmonides veliki uvod u Mišnu, prvi dio kojega pretstavlja povijest tradicije i njenu suštinu. Nadalje daje Majmonides u ovom uvodu prostora jednom dugom ekskurzu u kojemu izlaže opće obilježje sadržine, duha i ustroja Mišne i Babilonskog talmuda, te raspravlja o vezi talmudskog zakonodavstva s Biblijom razjašnjujući ujedno pojmove objavljenja i profetstva. Među ostalim, ukazuje tu i

na apsurdnost mišljenja da je Halaha, tj. istraživanje zakona, jedini cilj kojemu treba težiti, a ostala znanja i nauke da treba odbaciti. Stoga razloga udaljuje se on na nekoliko mjesta u Komentaru od sadržine Mišne, i to vjerskofilozofske, etičke i dogmatičke sadržine, pa je tako bio prvi među jevrejskim misliocima koji su započeli sa naučnim istraživanjem o istinama koje leže u osnovi jevrejske religije. Ali i u pojedine od šest odjeljaka Mišne, pa i u nekoliko traktata, daje on valjane uvode koji obuhvataju kratko i jasno sve što je kadro da tačno uputi čitaoca u područje koje se ima raspraviti.

Od tih uvoda je najčuveniji onaj u traktat »Pirke avot« koji ima naročito ime »Šemona perakim« (v. gore, br. 8), a bio je često štampan kao zasebno djelo. Ovaj traktat sadržava etske sentencije pojedinih mudraca Mišne, i Majmonides daje tu jedan prikaz o principima etike. U ovim otsjecima razvija on nauku o duši, etička djelovanja i dobre i zle osobine istih, bolesti duše i lijekove za njih, nauku o ćudoređu i savladivanju zlih nagona, ideal čovjeka koji je bez mane i koji se boji grijeha, zatim nauku o slobodi volje kao i njen odnos prema božanskom sveznalaštvu i božanskom određenju.

Naročitu pažnju zaslužuje Komentar u prvu mišnu, traktat Sanhedrin, otsjek X. Majmonides se tu koristi prilikom da nadovezujući na tu mišnu koja govori o životu poslije smrti i o plati u zagrobnom životu, — jasno rastumači jevrejsko stajalište o besmrtnosti. U vezi s time izlaže tu svoju znamenitu vjersku ispovijest koja se sastoji iz 13 tačaka koje do dana današnjega čine sastavni dio jutarnje molitve u dva različita oblika. Prozni oblik stoji u molitvenicima na kraju jutarnje molitve i počinje s riječima »Ani maamin« — »Ja vjerujem«, a pjesničkim prikazom u »jigdal«-molitvi počinje svakodnevna jutarnja pobožnost. Majmonides preporučuje marljivo čitanje ovih vjerskih tačaka slijedećim riječima: »Čitaj ih stalno i dobro o njima porazmisli; nemoj ni da ti na um padne da si shvatio njihov puni smisao, nakon što si ih pročitao par puta; prevario bi se; jer ja nisam napisao što mi je kod prvog razmišljanja tek palo na um, nego sam temeljito porazmislio i proispitao što sam htio da pišem, isporodio sam razna učenja, prava i kriva, i kad sam našao što možemo da prihvatimo kao svoju vjeru, bio sam u stanju da dokažem pojedinim mjestima i razumskim razlo-

zima«. Majmonides tumači ove vjerske tačke kao minimum spoznaje koja je pristupačna svakom pripadniku Jevrejstva, pa time dobiva čitav Israel udio u vječnom životu.

Ovaj pokušaj da se dogmatski utvrdi sadržina kojoj nas uči jevrejska vjera bilo je nešto sasvim novo. Istina, već prijašnji mislioci sastavili su najglavnije pouke Jevrejstva, ali Majmonides daje ovim istinama naročito dogmatsku vrijednost i od njihova priznanja čini ovisnim udio u vječnom životu. Cesto je izazivalo čuđenje što je dogmatizovanje Jevrejstva poteklo upravo od jednog slobodnog duha kao što je bio Majmonides. Ovaj pokušaj Majmonidesov koji je, uopšte, s uspjehom izveden u Jevrejstvu može se istom onda pravo shvatiti, ako se njegovi vjerski nauci shvate kao onaj spoznajni minimum koji mora da posjeduje i filozofski neobrazovani Jevrej da bi imao udjela u istini Jevrejstva. Ali kad Majmonides čini udio u vječnom životu ovisnim o priznanju ovih istina, to se kod njega ne radi kao u Mišni o nagrađivanju vjernih i kažnjavanju nevjernih, nego on uči da istom priznanje ovih istina daje intelektu onaj razvoj kojim on postaje besmrtn. Prema tome se nauci 1) o apsolutnom jedinstvu Božijem, 2) o postojanju njega samog kao Boga, 3) o njegovoj bestjelesnosti, 4) njegovoj vječnosti, 5) o dužnosti da se njemu molimo, 6) o istinitosti biblijskog profetstva i 7) naročito o Objavi po Mojsiji, 8) o vjerovanju u nepatvorenost i 9) nepromjenljivost Tore, 10) o sveznalaštvu Božijem, 11) o onome koji nagrađuje i kažnjava, 12) o dolasku Mesije i 13) o uskrsnuću mrtvih — označuju kao obavezna načela jevrejstva. U tom smislu prelazi racionalizam u dogmatizam. Dogmatizovanje ide onda dalje od racionalnih osnovnih istina do historijskih pretpostavki Jevrejstva.

Tim djelom učvrstio je Majmonides svoju slavu, jer mu je značenje bilo priznato kako od savremenika tako, još više, od docnijih generacija. Brzo se raširila po zemljama gdje su znali arapski, i još za života Majmonidesova počeo je Jehuda Alharizi da prevodi taj Komentar na hebrejski, ali njegov prijevod obuhvata samo uvod i jedan dio prvog odjeljka Mišne. Nakon smrti Majmonidesove preveo je Samuel Ibn Tihon filozofske dijelove Komentara, a istom god. 1298 preveo je po želji rimskih mudraca neki nama nepoznati učenjak ostalih pet odjeljaka. Ovi prijevodi su štampani uz sva izdanja Talmuda.

U posljednjim vijekovima izdani su gotovo svi dijelovi originala i prevedeni na dobar hebrejski jezik, pri čemu valja žaliti da je broj prevodilaca prilično velik, pa je stoga upotreba ovih izdanja i njihovih prijevoda veoma otežčana.

Mišne Tora

(Vidi gore, br. 10)

»Rambam veli« — ova formula, u krugovima talmudista već vijekovima uobičajena, upućuje uvijek na epohalno monumentalno djelo »Mišne Tora« koje pretstavlja najveću tvorevinu Majmonidesovu. Vanredno je teško dati neupućenom pretstavu o ovom džinovskom djelu. Veličanstvene razmjere ove divne gradnje rabinske literature, — pa i druge literature ne mogu staviti njoj uz bok kakvo slično djelo, — može čovjek da predoči sebi kad ima na umu da ni u Tori ni u Talmudu nisu uređeni vjerski propisi po raznim predmetima na koje se protežu. Pouke o pojedinim područjima, o civilno- i kaznenopravnim odredbama, o zahtjevima etike, o biću Božijem i sudbini čovjeka, upute za praktično vršenje vjere, kulturni propisi, bračni zakoni itd. međusobno su poizmiješani. Talmud je, doduše, već sredio različiti materijal prema odjeljcima Mišne, ali ipak se niti jednog traktata isprepliću s drugima, tako da ne može biti ni govora o jednom stvarnom redu i raspodjeli materijala. Taj red nije ni pred očima redaktora lebdio kao cilj. Oni su radije htjeli da utvrde i predadu pokoljenjima sliku rasprava kako su se one odvijale u učionicama. Suština ovih debata sastojala se upravo u tome da su se slaganja i protivurječnosti dokazivala takovim razlozima koji su uzimani iz materijala koji je stajao van predmeta raspravljanja, pri čemu se pokazivalo najviše oštroumlje kao i najšire poznavanje tradicije. Taj čvor pitanja i odgovora, tvrdnja i protudokaza Majmonides je sad u Mišne Tora razriješio, on je izvukao iz mutnog taloga sve što je čestito, ono što je talmudsko povezao je opet s biblijskim, a ono što je prividno nesuvislo složio je u jednu organsku cjelinu, u jedno umjetničko djelo. Samo glava jednog bistrog i sistematskog mislioca kao što je bio Majmonides mogla je tako nešto da izvede do kraja.

Djelo »Mišne Tore« je, izvjesno, odgovaralo prešnoj potrebi. To dokazuje znatan broj kompendija, rasponza, prikaza pojedinih predmeta, koji je od osmog vijeka stalno rastao. U ta djela bile su prešle religiozne odredbe koje više nisu bile na snazi i u njima su se sačuvale talmudske diskusije u skraćenoj formi. Ovi kompendiji imali su očito da služe kao naknada za Talmud onima koji se sami nisu mogli udupsti u Talmud. Nekog poredaja građe bilo je u tim kompendijima isto tako malo kao i u samom Talmudu. Majmonidesu je bilo dano da potpuno, do najmanje pojedinosti, tačno kodifikuje jevrejske zakone i da u veliki materijal Halahe unese red i jasnoću. Taj zadatak je on savršeno riješio, stvorio je djelo kojemu kao jednoj novini nije bilo ravnog u historiji Halahe, djelo odlučne važnosti koje odaje svoj vlastiti, novi sistem, jer daje riješene i konačne rezultate i jer je određeno samo za praksu.

Majmonides je izvršio slično nešto kao i redaktor Mišne, ali u nesrazmjerno većoj mjeri. Kao što Mišna sjedinjuje u sebi samo uspomena predanja do vremena njena postanka, tako je i Majmonides skupio ujedno rezultate čitave, gotovo nepregledne halahične literature. I u tome se razlikuje Mišne Tora od prijašnjih kodeksa. Majmonides je, naime, preuzeo sveukupne propise jevrejskog zakonika, dok su dotle, pa i kasnije (i u samom Sulhan aruh-u), obrađivane samo one partije zakona koje su još danas na snazi, a bile su izbacivane one koje nisu više imale, prestankom jevrejske države, izgonom s vlastitog zemljišta i s propašću najviših svetinja, nikakove praktične vrijednosti. Majmonides je poklonio pažnju i ovim odredbama, i time je pokazao da su mu sva očitovanja jevrejskog duha, kako se ona izražavaju u pojedinim propisima, bila jednako važna. Majmonides je smatrao za dužnost da u svom kodeksu prikaže sve propise Tore o gradnji svetišta, o postavljanju njegova suda, propise o čistoći, desetini, godini jubileja i mirovanju, žrtvama itd., koji su poblizje određeni u Mišni i u Gemari objašnjeni. Time se ne očituje samo univerzalni duh Majmonidesa nego i njegovo nacionalno osjećanje, jer za njega svi ovi nekoć vršeni običaji i odredbe imaju vječitu vrijednost za jevrejski narod, a on je dužan da upozna ovaj duh prošlosti i time da podržava uvijek iznova nadu na preporod svoje negdašnje

slave. Čežnja za Cijonom prožimala je u svako vrijeme njegovo mišljenje, stoga je god. 1165 posjetio sva mjesta u zemlji otaca i naredio da bude sahranjen u Svetoj Zemlji. Zornim predočivanjem odlomaka koji su u vezi sa svetim mjestima, on je i bitno obogatio naše znanje o prijašnjim prilikama i unaprijedio nauku o starinama u najvišem stepenu.

S obzirom na sadržinu Mišne Tora, plan je Majmonidesov išao još mnogo dalje; nije se htio samo ograničiti na onu građu koja se nalazi u Talmudu nego je težio za tim da znanja željnim Jevrejima dadne pouku o svemu važnom i značajnom, o svim najrazličitijim i najzapletenijim pitanjima. Prema tome je shvatljivo da se u »Mišne Tora« raspravlja također i o etici, fizici, metafizici, dijetetici i nauci o ćudoređu. Na početku djela stoji silna »S e f e r h a m a d a«, knjiga spoznaje etičkih i filozofskih osnova, jer se po njegovom mišljenju sve daljnje izgrađuje na tim učenjima. Svakako, u prvi mah može izgledati neobično da se jedan kodeks ritualnih i juridičkih odredaba započinje filozofskim, dijelom od Aristotela uzajmljenim mislima, ali uskoro vidimo da su ove filozofske ideje dovedene u sklad sa objavljenim osnovnim istinama jevrejstva i prikazane kao glavni pojmovi pročišćene spoznaje Božije.

Ova naučna građa, strogo uzevši, nema nikakve direktne veze s religioznim propisima, odatle se ta veza mora često vještački da uspostavi da bi djelu ostao sačuvan religiozan karakter i da bi vrijedilo kao vjerski kodeks. Tako, na pr., raspravlja Majmonides o fizici kod zapovijedi: Boga ljubiti i pred njim osjećati strahopoštovanje, pa svoja tumačenja o fizici izvodi slijedećim riječima: »Kako se može Bog ljubiti i pred njim osjećati strahopoštovanje? Kad čovjek posmatra njegove velike čudesne tvorevine koje su beskonačne i neizmjerne, tada će božanska mudrost koja se u njima očituje razbuditi u njemu ljubav prema Bogu, i kad on svoje malo Ja stavi nasuprot velikom Sve, tad se u njegovo srce mora uvući strahopoštovanje pred Tvorcem... Stoga hoću da objasnim principe stvaranja svijeta da bi razboritog naveli na Božiju ljubav.« Prema tome je Majmonides htio da u jednom jedinom djelu prikaže kao čvrste norme sve što jedan Jevrejin treba da zna i kako on treba da živi.

Majmonidesov plan je, međutim, s jedne druge strane od otsudnog značenja, a i tu stranu je on u potpunosti izložio. On je osjećao kao veliki nedostatak da se dosad moglo doći do halahičnih rezultata samo zaobilaznim putevima, preko dugih talmudskih diskusija. Njemu se činilo da Jevrejstvu time nedostaje siguran oslonac i čvrsto uporište, zbog čega bi sav vjerski nauk mogao da trpi neizmjernu štetu, a najzad, možda ne bi moglo biti zapaženo i preuzeto ono što je važno umjesto onog što je slučajno. Bio je mišljenja da pozitivno u jevrejstvu lebdi sve dotle u zraku dok se svako pravilo može pobijati i svako učenje osporavati. Stoga je njegov najviši cilj bio da doskoči tom nedostatku i da dadne kao osnovu umjesto diskusija jedan nepromjenljivi naučni sistem, a umjesto sumnjivih mišljenja čvrste poglede. I tako postade od kodifikatora u isto doba decizor. Kritičkim istraživanjem izvora i pomoću logike, on je rasvijetlio sve sumnje i sva razmimoilaženja u mišljenju i napokon ih riješio. On preskače vremena i pokoljenja, prešućuje autore i predanja, dokaze i protudokaze. On postavlja pojedine odluke kao nešto izrađeno, neprikosnoveno, bez upuštanja u dokazivanje, bez pozivanja na koji autoritet.

Majmonides se pokoravao, očito, jednoj historijskoj nuždi kad je sastavljao Mišne Tora da bi halahični rad od podrug tisućljeća i neizmjereno područje Talmuda izgradio u čvrstu zgradu jevrejstva, i tako je stvorio naučno nacionalno djelo u kojem se svaki Jevrejin s lakoćom snalazi; sa Mišne Tora poklonio je Jevrejstvu enciklopedijsko djelo u kojem je u obliku zakonskih paragrafa odgovorio na sva pitanja koja interesuju Jevreje kao Jevreje i kao ljude na lak i pregledan način. Time je htio samo da pojednostavi talmudski studij i da mu da naučni oblik, ali mu nikad nije bila namjera da ga ukine.

Ovo umjetničko djelo ima svakako i nekih nedostataka. Mišne Tora donosi samo rezultat zakonskih odredaba, ali podaci o izvorima i obrazloženje istih potpuno nedostaju, pogreška koja je gotovo neznatna u ovom monumentalnom djelu i koja ni u kojem slučaju ne umanjuje vrijednost Mišne Tora; njen utjecaj na potonje halahiste je upravo besprimjeran. Sva docnija vjerozakonska djela polaze od nje. To najjasnije vidimo kod Sulhan aruha, koji ima da zahvali »Mišne Tora« ne samo za svoj organski ustroj nego i za većinu svojih odredaba.

I jezik tog djela povećava značenje njegovo. Majmonides je naime sastavio ovu knjigu u jeziku Mišne, tj. u novohebrejskom jeziku, da bi je što više njih lakše razumjeli. I po jezičnoj strani je to klasično djelo plod moćnog duha koji je prividno bez ikakve muke svladao sve teškoće koje je sobom donosilo prerađivanje tako raznovrsnih izvora. Skladnost i jedinstvenost Mišne Tora, plod sjajne raspodjele i metodičkog prikazivanja građe, dolazi do izražaja i po jeziku koji u sintaktičkoj strukturi i u leksičkim osobinama svugdje pokazuje jednaki karakter. Kako je visoko cijenio hebrejski jezik vidi se iz toga što je odlučno odbio da ispuni želju jednog svog poštovaoca iz Bagdada da prevede Mišne Tora na arapski, »jer ne razumije u dovoljnoj mjeri Mišne Tora onaj koji nije tako vješt hebrejskom kao što arapskom jeziku.« Naprotiv, on mu je dao savjet da se više udube u hebrejski jezik. »Ali ja neću ni pod kojim okolnostima — piše Majmonides u svom odgovoru — da prevedem djelo na arapski, jer bi se tako čitava njegova ljepota izgubila.« U isto vrijeme izrazio je namjeru da prevede još na hebrejski »Komentar Mišne« i »Sefer hamicvot«.

Silnu vrijednost Mišne Tora odaje i način kako je izvršio glavnu podjelu građe i pojedinih odjeljaka i obrada pojedinih halahičnih tema. Pri tome se može opaziti da je Majmonidesu savršeno uspjelo da uspostavi logičnu vezu između raznovrsnih područja vjerskih zakona. Dobro sračunati redosljed pokazuje poredaj knjiga i odjeljaka.

Djelu prethodi uvod u kojem Majmonides daje povijest tradicije od Mojsije do svoga vremena. Istorijske konstrukcije ne pruža on samo u uvodu nego i unutar samog djela. Tako nalazimo istoriju služitelja krivim bogovima, niz posmatranja o razvoju zapovijedi obrezivanja, istoriju prozelita u biblijsko vrijeme, istoriju ritualnog klanja, istoriju otpusta dugova i godine jubileja, istoriju svetišta i istoriju zavjetnog kovčega. Na svršetku mnogobrojnih ostsjeka izlaže Majmonides osnovnu religioznu i etičku misao ore grupe zakona o kojoj se u dotičnom ostsjeku raspravlja, ili opominje na ispunjavanje dužnosti sadržanih u ostsjeku. U ovim planski datim završnim paragrafima nastoji Majmonides da djeluje i pomoću retorike. Mogu se nazvati i malim propovijedima kojima je svrha da rasvijetle nu-

tarnju jezgru halahične građe i da utječu na religiozno raspoloženje.

Majmonides dijeli Mišne Tora u 14 knjiga. Svaka se knjiga raspada na više otsjeka, a čitavo djelo sadrži 83 otsjeka. Svaki se otsjek sastoji od poglavlja, a svako poglavlje rasčlanjuje se u halahot. Nad svakom knjigom nalazi se motto piščev pretstavljen jednim stihom iz Svetog pisma. Ovim se mottom na duhovit način ukazuje na sadržinu čitave knjige.

1 knjiga zove se »Knjiga spoznaj« i sadrži 5 otsjeka i 45 poglavlja. Ova knjiga ima za cilj da prikaže spoznaju Božiju i obrađuje jedinstvo Boga, osnovne principe svega znanja, pretres etike i dijetetike, studij Tore, zabranu služenja kumirima i propise pokore i povratka Bogu.

2 knjiga zove se »Knjiga ljubavi« i sadrži 6 otsjeka sa 46 poglavlja. Toj knjizi je cilj da spomen na Boga održi uvijek budnim, i raspravlja o propisima čitanja »šema«, molitava i sveštenečkog blagoslova, o tefilin-ima, »mezuzi« i pisanju svitka Tore, cicit-ima, blagoslovima i obrezivanju.

3 knjiga zove se »Knjiga praznika« i sadrži 10 otsjeka i 97 poglavlja. Ta knjiga ima istu svrhu kao i prethodna, i raspravlja o propisima za posvećenje subote, eruvim, Jom hikipurim, Roš hašana i triju praznika hodočašća, o kvasnom i nekvasnom tijestu, o šofaru, sjenici i »lulavu«, šekelu, posvećenju mladaka, o postovima, napokon o Purimu i Hanuki.

4 knjiga zove se »Knjiga žena« i sadrži 5 otsjeka sa 53 poglavlja. Ta knjiga obrađuje odnose između polova i to propise u pogledu zaruka i zaključenja braka, leviratskog braka i halice kao i kazne kod zavađanja, silovanja i brakolomstva.

5 knjiga zove se »Knjiga posvećenja« i sadrži 3 otsjeka sa 53 poglavlja. Ova knjiga raspravlja o odredbama u pogledu zabranjenog spolnog općenja, zabranjenih jela i rituala kod klanja.

6 knjiga zove se »Knjiga pokore« i sadrži 4 otsjeka sa 43 poglavlja. U ovoj se knjizi raspravlja o zavjetu, o zavjetnim obavezama, o nazirejstvu i o predmetima koji su posvećeni svetištu.

7 knjiga zove se »Knjiga usjeva« i sadrži 7 otsjeka sa 85 poglavlja. Ova knjiga sadrži propise koji su bili

na snazi za vrijeme postojanja hrama, a odnose se na sjetvu, žetvu, darove sveštenicima, levitima i siromasima, prilikom skupljanja žita u hambare, na darivanja u plodu, vrstama žita i prvim plodovima, na zakone o jubilejskoj i šabat-godini.

8 knjiga zove se »Knjiga službe u hramu« i sadrži 9 otsjeka sa 95 poglavlja. Sadržinu ove knjige čine propisi koji se odnose na gradnju hrama, razno posude, koje se u hramu upotrebljava, na sveštenečku odoru, na posvećenje sveštenika, na stvari koje se imaju ukloniti sa žrtvenika, na postupak pri žrtvovanju, na red kod žrtvene službe, na nedopušteno kod žrtvovanja, na žrtvenu službu prigodom Jom hikipurim i na pronevjerjenje.

9 knjiga zove se »Knjiga žrtava« i sadrži 6 otsjeka sa 45 poglavlja. Ova knjiga sadrži propise o žrtvama koje se prinose zbog vanosobnih prilika i na koje smo obvezani svojom osobom, kao i o žrtvenoj životinji koja je bila zamijenjena nekom drugom.

10 knjiga zove se »Knjiga čistoće« i sadrži 8 otsjeka sa 143 poglavlja. Ova knjiga obrađuje 11 vrsta onečišćenja, sredstva čišćenja i pripremanje ritualnog kupanja.

11 knjiga zove se »Knjiga oštećenja« i sadrži 5 otsjeka sa 62 poglavlja. Ova knjiga raspravlja o oštećenjima koja nisu nastala neposredno ljudskom krivicom, zatim direktna oštećenja ljudskom rukom, o grabežu i zatajama nalaza, o tjelesnim povredama i klevetama, o umorstvu s predumišljajem i o sredstvima za obranu od životne opasnosti.

12 knjiga zove se »Knjiga sticanja« i sadrži 5 otsjeka sa 75 poglavlja. U ovoj se knjizi govori o propisima kupovine, uzimanja u posjed bezvlasničkog dobra i poklona, o pravima i obavezama pojedinca prema susjedima i prema čitavom stanovništvu jednog mjesta, o društvima, punomoćjima, zastupanjima i skrbništvu, pa o trgovini robljem, o postupanju, otkupu i oslobođenju robova.

13 knjiga zove se »Knjiga pravnih sporova« i sadrži 5 otsjeka sa 75 poglavlja. Ova knjiga raspravlja o propisima ostalih grana trgovačkog prava, o oštećenjima kod čuvara i zakupnika, o vjerovnicima i dužnicima, o ukamaćivanju, zalaganju, jamstvu, mjeničnom i hipotekarnom pravu, o tužio-

cima i optuženima, o civilno-sudskom procesnom postupku, o trgovačkom pravu, o uzimanju u posjed i o nasljednom pravu.

14 knjiga zove se »Knjiga sudija« i sadrži 5 ot-sjeka sa 81 poglavljem. Ova knjiga raspravlja o raznim vrstama sudova, njihovom sastavu i kompetencijama, o pravnim zabludama, o sudskim postupcima i izvršenju kazne, o sudskom dokazu u civilno- i kriminalno-pravnom odnosu, o raznim svjedočima, o nepokornom sinu i dužnostima strahopoštovanja prema roditeljima, o propisima povodom smrtnog slučaja i o kraljevskim i ratnim zakonima.

Posljednja dva poglavlja donose kao završetak velikog remek-djela, koje otpočinje početkom svih stvari, jedno eshatološko razmatranje o vremenu mesijanskog kralja na koncu svih stvari. »Mudraci i proroci — veli Majmonides — nisu priželjkivali mesijansko doba stoga da bi vladali svijetom ili da bi se izdigli iznad naroda ili da bi ih narodi izdigli ili da bi se podali lastima i slastima zemaljskim, nego da bi se nesmetano mogli odati učenju i nauci... U ono doba neće više biti ni bijede zbog gladi, ni rata, ni mržnje, ni zavisti, nego će dobro izvirati u izobilju, a svi užici biće smatrani jednakim prahu i čitav svijet će težiti samo za jednim zajedničkim ciljem: spoznati Boga... kako je kazano (kod proroka Jezaje 11, 9): »Zemlja biće puna spoznaje Božije kao što voda pokriva morska dna.«

Knjiga zakona

(Vidi gore, br. 11)

Kad je Majmonides preduzeo da izradi Mišne Tora koje je djelo imalo da obuhvati čitavo biblijsko i talmudsko zakonodavstvo, nije se zadovoljio time da prikaže iz svih izvora sabranu građu na jasan i pregledan način; on je svugdje htio da poče od biblijskog prapočetka i da njega učini osnovom za svoj poredaj i razdiobu. To ga je dovelo do toga da na čelu svakog ostsjeka poimence navede sve propise Svetog pisma koji se odnose na njega i da sve pretstavi samo kao daljnje tumačenje i izlaganje. Ali da bi to mogao da izvrši s potpunom sigurnošću i bez praznina, njemu se činilo da je neophodna jedna predradnja koja bi se imala upravo sastojati u utvrđivanju biblij-

skih zakona prema broju što nam ga je u Talmudu dao r. Simlaj, i to 248 zapovijedi i 365 zabrana, pa je stoga napisao »Sefer hamicvot« — »Knjiga zakona«. Ovo se djelo može smatrati kao uvod u Mišne Tora, i u svakom je pogledu potpuno samostalan rad.

Ni u ovoj raspravi nije zatajila Majmonidesova osobina da unese red i sistem u jednu građu složenu iz raznovrsnih sastavnih dijelova.

Njegov prvi zadatak bio je stoga da postavi najprije opšta pravila kojima se ima razjasniti zašto izvjesne grupe zakona treba isključiti, a druge ubrojiti. Četrnaest takovih pravila postavlja Majmonides na čelu svoje rasprave u namjeri da ograniči i uokviri područje koje obuhvata mnoge hiljade zakonskih odredaba, i zato se tim pravilima navodi šta se ne smije ubrojiti. Velikom oštroumnošću i navodeći zgodne primjere, tumači i obrazlaže Majmonides u ovim pravilima sve veoma tačno; uslijed toga otpada tako mnogo religioznih zasada, da se može lakše pregledati područje koje se ima obraditi. O svom postupku kao i o navođenju pojedinih zakona izjašnjava se Majmonides u uvodu ovoga djela kako slijedi: »Ako se onda (tj. nakon primjene spomenutih pravila) u ovoj raspravi utvrdi njihov broj jednim jasnim dokazom o kojemu nema nikakve sumnje, to će za svakog čitaoca biti očigledna zabluda onoga koji drugačije broji nego mi... Ja hoću, prema tome, da utvrdim sve zakone i da ih pojedinačno nanižem, ali u isto doba da dokazima razjasnim što bi moglo pobuditi sumnju ili zavesti krivim putem onoga koji nije upućen u zakonske odredbe, da bih odstranio njegovu bludnju i uklonio njegovu sumnju.«

Pojedini zakoni sadrže, dakle, odgovarajući svrsi »Sefer hamicvot«, slijedeće dijelove koje je kod svakog pojedinog zakona utvrdio Majmonides kao prvi od njihovih sistematskih obrađivača:

1) Broj u redosljedu uz navod da li je zapovijed ili zabrana. Najprije se nabrajaju 248 zapovijedi a onda 365 zabrana.

2) Kako glasi zakon, tj. šta je zapovjedbano ili zabranjeno. Što je moguće kraće izriču se pojedini zakoni, ipak se opširnije tumače neki zakoni, kod kojih bi mogao nastati neki ne-sporazum.

3) Mjesta u Bibliji u kojima se dotični zakoni propisuju. Ako se isti zakon jednakim ili drugim riječima jedanput ili više puta ponavlja, tada se označuju sva ova mjesta.

4) Dokaz iz spisa predanja da je u navedenim biblijskim mjestima doista sadržano ono što Majmonides u njima nalazi. Ima i takvih zakona za koje u oba Talmuda i u halahičnim mi-drašima ne postoji potvrda da se baš na njih mislilo dotičnim riječima Biblije.

5) Dokaz da su navedena biblijska mjesta doista zapovi-jedi ili zabrane i da se moraju ubrojiti. Gdje biblijska riječ iz-ričito ne navodi jednu zapovijed ili zabranu kao takvu, bilo je neophodno donijeti potvrdu da je predanje obilježilo ova mjesta u Svetom pismu kao zapovijedi ili zabrane da se time utvrdi šta spada u onih 613 zapovijedi i šta ne treba ubrojiti.

6) Navod koji su drugi zakoni ili učenja sadržana u istom biblijskom mjestu, a ne treba ih zasebno brojati. U jednom bi-blijskom mjestu često se navode razna učenja i odredbe, a su-više su važne da bi se preko njih prešlo, iako ih nije potrebno ubrojiti.

7) Navođenje kazni za prestupanje zapovijedi ili zabrana. Majmonides je kod pojedinih zakona držao za potrebno da spomene kazne koje su u Bibliji ili u spisima predanja predvi-đene za njihovo prestupanje.

8) Ko je oslobođen pokoravanja pojedinim zakonima. Među 613 zakona ima mnogih koji nisu u jednakoj mjeri oba-vezni za sve (tako, na pr., za žene) i takovih čije izcršivanje je bilo moguće samo na tlu Svete Zemlje i dok je postojalo svetište.

9) Navođenje otsjeka Talmuda u kojima je govora o do-tičnim zakonima.

Majmonides dodaje pojedinim zakonima daljnje napomene koje rasvjetljavaju smisao zakona ili objašnjuju izraze i riječi. On navodi također razloge koji su bili povod za pojedine za-povijedi ili zabrane. O tome veli da sve zapovijedi imaju svoj pametan razlog. »Nema ni jednog jedinog zakona koji ne bi imao svog osnova i uzroka; ali vrlo mnogo od ovih uzroka i obrazloženja ne bi narod pojmio i pravo razumio, zato ih je Bog zastro.« Biblija je mudro postupala što je propustila da

navede razlog zakona. Kako je opasno uopšte, ako se u Bi-bliji kaže što je imao biti cilj jednog zakona i od čega se njime htjelo odvratiti, to dokazuje iskustvo s kraljem Salamonom. Ovaj mudri ljubimac Božiji posrnuo je zbog toga što je mislio da može ostati očuvan od nečega, pa i kad se nije obazirao na zakone. Kralj, tako glasi zabrana, ne treba da ima suviše žena, suviše konja i suviše bogatstava da se ne bi okrenuo od Boga. Uprkos tome, mislio je Salamon da može čvrsto ostati kod Boga; on se varao i pao je. Ako se to desilo jednom Salamonu, tim je veća opasnost za običnog čovjeka.

Eksegetički radovi Maimonidesa

Majmonides nije napisao komentar Biblije ili bar jednog dijela njezinog, ali je ipak na polju biblijske eksegeze znatno učinio. Njegovo znamenito glavno filozofsko djelo, *More ne-vuhim*, kao i manji spisi tog područja, među njima njegova lo-gika, s druge strane njegova velika halahična djela, naime Ko-mentar Mišne, Mišne Tora i Knjiga zakona, — pružaju nam dobar uvid u njegovu eksegetičku metodu. I njegovi polemički spisi pa i mnoga njegova stručna mišljenja (responze) pružaju nam o tome izdašne izvore. Interesantna biblijska tumačenja sa-čuvala su se, nadalje, u Komentaru prvih dviju knjiga Biblije njegova sina Abrahama koji ih je objelodanio u ime svog oca. Dok je eksegeza Majmonidesa u njegovim sopstvenim djelima o filozofiji ili halahi određena gledištima koja proizlaze iz tih dviju disciplina, dotle su njegova od sina zabilježena tumačenja lišena svake tendencije i prodiru u riječi Svetoga pisma kako one doslovce glase.

Majmonides je potpunoma shvatio i izveo zadatak ekse-geze, naime da učini razumljivim smisao biblijskog predanja. Njen cilj da se biblijski pisac tako razumije kako su ga, prema njegovom mišljenju, trebali ili morali da razumiju oni kojima je njegovo djelo bilo nekad namijenjeno, — Majmonides je na razne načine i raznim metodama sasvim ostvario. Prema tomu se u njegovim biblijskim tumačenjima mogu ustanoviti slijedeći načini eksegeze koje je on tačno proveo:

1) Više od 40 poglavlja *More* navuham posvećeno je tumačenju riječi, tj. leksičkom značenju. Time je Majmonides htio da objasni »izvjesne riječi koje dolaze u knjigama profeta«, kako piše sam na početku ovog djela, i tako ovi leksikološki ekskurzi pripadaju jezgri djela i služe izričitom cilju da se ot strane sumnje i pobijanja misaonog čitaoca koje bi mogle prozrokovati riječi svetog teksta. Oni stoga pružaju ključ za pravi smisao svetog teksta.

2) Stilističko-estetsko tumačenje zauzima isti tako velik prostor u njegovim djelima. Ono vodi do upoznavanja biblijskog stila, biblijske dikcije i istražuje izražajni oblik prema njegovoj estetskoj vrijednosti. Majmonides izvodi kako metaforički i slikoviti način govora kao oblik misaonog izražavanja proizlazi iz bića profetstva, i stoga ovaj način izražavanja zauzima istaknuto mjesto u spisima proroka. Nadalje, Majmonides jezgrovito veli da se ljudski način govora u Bibliji koji se odnosi na Boga može rastumačiti talmudskim načelom: »Tora govori prema jeziku čovjeka«, pa odatle uči Majmonides da se takav izražajni način Biblije upotrebljava samo zato da se Biblija učini pristupačnom i prostom neškolovanom shvaćanju širokih slojeva.

3) Racionalizam (razumsko stajalište) primjenjuje Majmonides u eksegezi uvijek ondje gdje tumači »tajne nauke«, i time rasvjetljava svijetlošću razumske spoznaje teškoće Biblije koje se očituju s jedne strane u jezičnom izrazu, a s druge strane u samoj sadržini. Pod »tajnama nauke« podrazumijeva on sva ona mjesta Biblije koja nisu sama, po doslovnom značenju riječi, potpuno jasna. Pri tome valja naročito istaći s kolikim stahopoštovanjem posmatra Majmonides, vođen strogim vjerovanjem u tradiciju, riječi Biblije i trudi se stoga da ukloni svako protuslovlje između Biblije i metafizike. Ovo racionalističko izlaganje Biblije nalazi se osobito u prvom dijelu *More* nevuham gdje tumači veliki broj izraza koji se vulgarno shvaćaju kao atropomorfizmi (antropomorfizam je pretstava Boga kao čovjeka, bilo samo s obzirom na njegovu vanjsku pojavu, bilo to psihički s obzirom na misli, osjećanja itd.). Svugdje u njegovim spisima i na svim mjestima *More* nevuham nalaze se interesantni osvrti na biblijska mjesta koja tim načinom eksegeze dobivaju novu svjetlost. Mnogim pričama kao što je, na pr.,

ona o raju, o Jakovljevu snu, o Objavi na Sinaju, o čudesima kod proroka, o prikazivanju prijestolja Božijeg kod proroka Jezekijela i o nastupu Sotone u Knjizi Job, daje on povezano ili u sporadičnim napomenama jedno novo značenje. U osnovu njegova racionalizma leži uvjerenje da ono što je ljudski duh spoznao kao siguran rezultat naučnog istraživanja nije bilo nepoznato ni prorocima i mudracima izraelskim, i da je sadržano u pojedinim dijelovima Biblije. I ovo uvjerenje Majmonidesa da tekst uz ono što same riječi kazuju može da izriče i nešto drugo odvelo ga je do shvaćanja dvostrukog smisla Svetoga pisma, a to ga je dovelo do alegorijske eksegeze. Ali je alegorija (od grčkog *alegoriein* — drugo kazati, znači predodžbu koja kazuje nešto drugo nego ono što je uistinu predloženi predmet) kod Majmonidesa ograničena njegovom vjernošću tradiciji u ispravnoj spoznaji, ali s druge strane ona obuhvata čitavo područje slikovitog izražavanja Biblije.

Sistematskim mišljenjem Majmonidesa, biblijska je eksegeza u nekom pogledu povedena pravim putem, pa je došla do rezultata od trajne vrijednosti. Njegova izvođenja o slikovitom načinu izražavanja Biblije otvorila su najvrednije vidike u razumijevanju biblijskih tekstova, njegov prikaz profetstva sadrži najznačajnije putokaze za shvaćanje vjerske historije Israela. Njegova biblijska eksegeza stoji isto tako u najužoj vezi s njegovim gledanjem na svijet koje se očituje u čvrstoj vjeri u Objavljenje biblijsko, a izgrađeno je na povjerenju u rezultate razuma koji stalno istražuje, a iznesene u njegovom filozofskom sistemu.

Protivnici Majmonidesovih spisa

Veliki mudrac iz Fostata ostavio je svojim Mišne Tora i *More* nevuham potomstvu dva djela kojima je, dijelom već za svoga života, a osobito poslije svoje smrti, izazvao čitav jedan svijet protivnika. Među njima je bio najistaknutiji slavni r. Abraham b. David iz Poskjera (*Posquières*) koji je Mišne Tora popratio primjedbama. Ove primjedbe — »Hasagot« — »Ravida« odlikuju se kratkoćom i kritičkom oštrinom i pokazuju često jaki, odbijajući ton. One svakako odaju da je njihov pisac

na talmudskom području bio ravan i samom Majmonidesu, jer je ovaj kritičar morao ići tragovima na kojima je Majmonides došao do svojih rezultata. Ali kako su ovi dati bez svakog navođenja izvora i obrazloženja (vidi gore), to su bile potrebne isto tako divljenja vrijedna oštroumnost i svestrana načitanost da se ti tragovi pronađu. Pojavili su se i drugi protivnici kojih je broj nakon objelodanjenja More nevuhim znatno porastao. Koliko god moramo da veoma žalimo borbu koja je često poprimala oštre pa i zlobne oblike, borbu u kojoj se najžalosnijom epizodom ima smatrati spaljivanje More nevuhim i Sefer hamada (prva knjiga Mišne Tora) koje je uslijedilo god. 1232, to moramo ipak s druge strane da priznamo da borba duhova koju je podjario spor oko filozofskih djela Majmonidesa ipak svjedoči o životnoj snazi Jevrejstva i njegovih vjernika, gdje se duh ni od istaknutih ljudi nije dao okovati. Ovaj nov način u sistematizovanju Halahe, prožimanje njeno filozofskim idejama, i pokušaj da jevrejsku teologiju dovede u sklad s tokom misli jednog Aristotela i njegovih arapskih nasljednika, — sve je to suviše silno djelovalo na mišljenja onih koji su daleko stajali od vjerskog gledanja Majmonidesa. Nisu sasvim neopravdana bila pobožavanja onih koji su strahovali da bi preko Majmonidesovih spisa moglo doći do potiskivanja živog studija Halahe i do krnjenja pobožnosti kao i praktičnog vršenja zapovijedi. Možda je to što je ovaj silni čovjek tražio od svojih sunarodnjaka bio suviše veliki skok za njih, i istom postepeno moglo je prodrijeti u docnije generacije djelovanje Majmonidesovih djela. I protivnici i pristaše mudraca iz Fostata borili su se, ponekad s ogorčenjem, pri čemu se na obje strane ima da raspodijeli svijetlo i sjena u istoj mjeri. Prema poštovaocima Majmonidesa koji su ma kakav napad na njegova djela smatrali kao uvredu njegove lične časti stajali su nasuprot oni koji su, pored svega poštovanja za ličnost i djela velikog učitelja i filozofa, mislili ipak i na veliku opasnost koja je mogla nastati za nezrele glave njegovih navoda, osobito u otsjecima posvećenim obrazlaganju biblijskih zapovijedi.

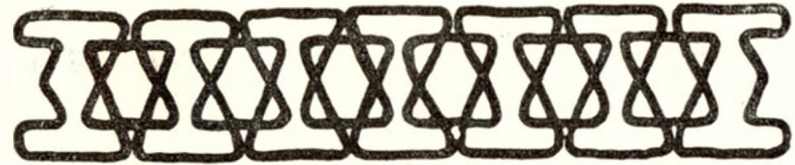
Ali, koliko god su žestoko stranke istupale jedna protiv druge, to se ipak ni protivnici filozofske spekulacije nisu usudili da dirnu u karakter Majmonidesa i da umanje njegovo značenje. Ovo je, naprotiv, borbom samo dobilo, i oba djela su stalno

dolazila do većeg ugleda. Ali trajni i blagosloveni dobitak od borbe sastoji se u tome da su sudovi za krivovjernike u pitanjima vjere postali nemogućnost unutar Jevrejstva. Jevrejstvo se nije dalo vezati u svom slobodnom djelovanju okovima dogmatike. Sloboda mišljenja i nezavisnost kojoj je Majmonides položio temelje i koju je i za sebe zahtijevao postale su opštim dobrom. Jevrejstvo nikoga ne isključuje iz svoje sredine radi njegovih vjerskih nazora, ako se sam od njega ne isključi. To je, u stvari, trajni veliki rezultat osnovnog životnog rada Majmonidesa i spora koji je buknuo nad njegovim spisima. Pa ako su tu i tamo za vrijeme srednjeg vijeka izricana prokletstva, ona nisu ništa izmijenila u jedinstvu Jevrejstva. Kad ovo jedinstvo nije bilo pokolebano radovima Majmonidesa i borbom koju su oni izazvali, nego je, naprotiv, bilo ojačano, to se i ubuduće otvaraju povoljni vidici, i ono neće trpjeti ni za vrijeme borbi epigona.

I još jedan drugi dobitak je Jevrejstvu donio život i rad Majmonidesa. Svi napori da ga istisnu iz izvora nauke pokazali su se uzaludnim. Majmonides je bio jedan od najuniverzalnijih duhova svih vremena i on je pokazao da Jevrejstvo ne može da izgubi univerzalnim obrazovanjem, nego samo da dobije. Time je Jevrejstvu pokazao put na kojemu jedino može da postoji i da napreduje.

Dr. LEOPOLD FISER

**Razgovor sa filozofom Mojsijom
Majmonidesom povodom njegovog 800-tog
rodendana**

Mudrom rabi-Mojsiju ben Majmonu, neka se njegova uspomena izlije na nas kao blagoslov, pristupi jednog dana Josip ben Jeuda, njegov učenik, i zamoli ga da mu nešto objasni.

— Kako to dođe, veliki rabiju, upitao je on. Eto, vidimo svuda u svijetu da ima više zla nego dobra. Ponos, oholost, glupost i prevara jače su od mudrosti, prosvijećenosti i poniznosti. Pa kako to? Zašto je Vječni, neka je uzvišeno njegovo ime, u svojoj svemudrosti stvorio svijet na tu ruku?

— Ti promatraš samo čovjekov svijet, sine moj! Svijet anđela je vrlo dobro uređen i pun mudrosti. Isto tako i svijet sfera i planeta, svijet elemenata i sve što je od njih sastavljeno, dakle, čitavi svemir. Čovjek pada uvijek u grešku te pod svojim životom razumijeva život čitavog svemira kao da je on samo zbog njega stvoren. U tu pogrešku zapao je i mudri Al Rasi u svojoj knjizi koju je nazvao »Knjiga teologije«. Ali upamti, moj sine: čovjek je samo nešto sićušno kad ga uporediš sa višim životom.

— A kako onda, veliki rabiju, da je Vječni, neka je uzvišeno njegovo ime, predao vlast ove zemlje najnižem u ruke. Jer u svetom pismu stoji o čovjeku: ...rađajte se i množite se, i napunite zemlju, vladajte njome i budite gospodari ... A i ti si, mudri rabiju, isto tako u svome veličanstvenom komentaru Mišne o tome rekao: ...i ako nađeš životinje i rastinje koje ne

služi za hranu te misliš da ti nisu od koristi, znaj, da tako misliš samo zbog toga, jer je naša moć saznavanja ograničena. Tako si ti sam govorio, mudri rabiju. Zašto je, dakle, Vječni, neka je uzvišeno njegovo ime, postavio čovjeka iznad svega što je pod nebom?

— Zato, jer je čovjek najmudriji u ovom niskom svijetu što je pod nebom.

— Kako to, mudri rabiju, kad nije kadar da spozna kako u životu i u međusobnom odnosu svijetova vlada mudrost, pravo i razum, nego samo da u njegovom svijetu gospodari zlo, nepravda i glupost.

— Upravo se po tome, moj sine, čovjek izdiže iznad nižih svjetova, što to spoznaje. Spoznati red vasseljene dano je samo anđelima i ostalim višim bićima. Samo zbog toga, jer spoznaje zlo u svom svijetu mogao je čovjek da bude dostojan da vjeruje u red svega postojećeg kao u cjelinu koja se nikad ne može razbiti i stoga se moglo samo čovjeku i nijednom drugom biću osim njemu da da u ruke Sveto pismo. Anđelima ono nije potrebno, jer oni saznavaju svemudrost; niža bića ne bi znala šta bi s njim, jer ona ne vide čak ni zla. Stoga je Vječni, neka je uzvišeno njegovo ime, objavio Sveto pismo samo bićima koja žive u središnjim sferama. Samo ljudi mogu da spoznaju ono, što je nesavršeno i prema tome mogu vjerovati u ono što je savršeno. Oni žive na granici između spoznanja i vjere. Čovjek treba da je takav, kakav je, da bi moglo biti saznanja i vjere, jer jedno bez drugog ne bi moglo postojati.

(S njemačkog preveo I. Samokovlija)

WILLY HAAS

III DIO

IZ DJELA MAIMONIDESOVIH

Преводиоцу

Из једног писма Самуелу ибн Тибону из Линела

»Хвалимо човјека према његовом разуму«. (Саламунове Приче 12,.)

Ја, Моше, син Мајмона из Шпаније — нека се његова успомена излије на нас као благослов! — примио сам сва писма достојног, драгог, разумног и увиђавног ученика, првог међу ученицима, најодличнијег међу мудрацима, поштованог раби-Самуела, сина мудрог раби-Јехуде ибн Тибона из Шпаније — успомена на праведника нека се излије на нас као благослов! Још прије много година дочули смо о твом оцу, поштованом великану и мудрацу раби-Јехуди — нека се његова успомена излије на нас као благослов! О његовом великом знању и чистоћи његовог арапског и хебрејског језика обавијестили су нас мудри и учени људи из Гранаде — нека је Бог благослови! — из фамилије Алфакара, из које је потекао и старац Ибн Матка. Исто је прије много година стигао овамо поштовани муж, један од учењака из Толеда, те нам је причао о његовој слави. И кад је драги и поштовани мудрац раби-Меир долазио к нама, причао нам је о твом оцу, поштованом мудрацу, и извијестио ме о свим дјелима из области граматике и других наука, које је превео. Ипак нисам знао, да је иза себе оставио сина. Али, кад сам примио твоја хебрејска и арапска писма и нашао у њима твоје мисли тако лијепо изражене, погледао она мјеста из мога тешког дјела »Вођ залуталих«, која су се теби учинила сумњивим и мјеста, у којима си ти примијетио преписивачке грјешке, тада сам ускликнуо

ријечима старога пјесника: »Кад би познавали његове дјелове, рекли бисмо, осебина очева прешла је на сина!« Да је благословен онај што је твом мудрому оцу — његова успомена нека се излије на нас као благослов! — досудио награду и дао му таквог сина! И не само њему, него свим праведницима »роди се то дијете, син им се даде« (Исаије 9,¹) заиста, »плод праведников је дрво животно« (Приче 11,³⁰), »дрво, чији је род добар за јело и да је милина гледати га« (1 М 3,¹⁰). Од његова рода ладоше и мени, ја једох од њега и устима мојим би слатко као мед. Ти си заиста достојан да из једног језика преводиш у други, јер ти је Творац — да је благословен! — дао разумно срце, да разумијеш »приче и значења, ријечи мудријех и загонетке њихове (Приче 1,³). Из твојих сам ријечи разабрао да си продро у дубину мисли и да си сагледао у сама скровишта њихова.

А сада ћу ти објаснити све што треба, само да ти најприје изложим ово основно начело: ко хоће да преводи из једног језика у други па жели да за одређену ријеч узме одређену ријеч и да задржи поредак излагања и ред ријечи, тај ће се много намучити и на крају ће ипак испасти сумњив и замршен превод. Тако не ваља радити. Преводилац треба понајприје да разумије ток мисли а онда да га саопшти и опише тако да у другом језику буде разумљив и јасан. То не може постићи, ако понекад не измијени ред, којим је нешто прије или касније речено, ако за једну једину ријеч не употреби више њих или за више њих не нађе једну једину или ако понеке фразе не испусти а друге дода, док на тај начин не среди ток мисли да буде јасан, а израз разумљив, како то одговара духу језика на који се преводи. Тако је чинио Хунаин ибн Исак са Галеновим, а исто тако његов син Исак са Аристотеловим дјелима. Зато треба да се њима послужимо, а за друге да нас није брига.

Пишеш, да би ме радо посјетио. Дођи, благословљениче божји, и да си благословљен први међу онима који намјеравају да дођу. Радујем се твом доласку од свег срца, чезнем за твојим друштвом и жељан сам да ти видим лице, зацијело више него што се ти мени радујеш, иако ми је тешко кад помислим да се мораш изложити опасностима путовања по мору. И морам да те савјетујем да се не из-

лажеш тој опасности, јер од те своје посјете нећеш имати ништа друго, него што ћеш ме видјети и што ћу ти према својим могућностима моћи да пружим. Али немој очекивати да ћеш се као учењак чиме окористити или да ћеш ме моћи било дању или ноћу макар кратко вријеме самог затећи, пошто је распоред мог дневног рада овакав:

Станујем у Фостату, а краљ у Каиру. Удаљеност између ова два мјеста износи двије суботње даљине.¹⁾ Моја служба код краља је врло тешка. Сваког јутра морам га посјетити. Ако се осјећа слабим или ако је ко од његове дјече или његових жена болестан, онда се не смијем удаљавати из града, те већи дио проводим на двору. Исто се врло ријетко кад догађа да није који од чиновника болестан о чијем се лијечењу морам да бринем. Све у свему: ујутро идем у Каиро, па ако ме тамо ништа не задржи враћам се по подне и Фостат. Раније не стижем никад. Обично огладним до тог доба дана, а код куће су сви ходници пуни свијета, нејевреја и Јевреја, виђених и припростих, судија и чиновника, пријатеља и непријатеља, читава гомила људи која чека на мој повратак. Чим сјашем, оперем руке, покажем се људима, замолим их да буду љубазни и да ме причекају док нешто заложим. Једем само једанпут на дан. Онда почињем да их лијечим, да им прописујем лијекове и да их савјетујем шта да раде да би оздравили. Једни долазе, други одлазе, и то траје до у ноћ, а некада, кунем ти се Тором, забавим се с њима све до два сата пред зору, па још и дуже дајући им савјете и разговарајући с њима. Сав уморан легнем на леђа, а кад падне ноћ толико сам већ изнурен да једва говорим. Укратко, са мном не може нико да говори насамо, нити ме може наћи сама, осим суботом. Тога дана послје молитве долази к мени читава опћина или њен већи дио. Ја упућујем заједницу и савјетујем је шта ће преко читаве недеље да ради; онда учимо мало до подне па се развијемо. Многи дођу опет те послје поподневне молитве учимо до вечерње. То је мој дневни посао. Испричао сам ти мало од онога што ћеш видјети, ако с божијом помоћи доћеш.

Кад завршиш започети коментар и превод дјела: »Море неухим« (Вођ залуталих) који спремаш за нашу браћу — а кад си већ ову добру ствар започео, доврши је, — дођи

¹⁾ Даљина која се смије суботом прећи, око 2000 лаката.

ми с радошћу, само нека знаш да нећеш имати никакве научне користи, јер како си видио, моје је вријеме врло одмјерено.

Мој пријатељу, мој сине и учениче, нека твој мир буде велик и плодан, а спас нека дође потиштеном нам и јадном народу!

Ово је писао Моше син раби-Мајмона из Шпаније, осмог Тишрија 1551 године, рачунајући доба по ери издатих повеља.²⁾ Нека је мир!

Љубав према Богу (Mišne Tora)

Нека човјек не каже: »извршујем заповијести наше Торе и бавим се њеном мудрошћу, да би ме запале све благодати, које су у њој побројане и да бих био достојан живота на другом свијету, а гријехова, којих нас Тора опомиње да се чувамо, не чиним, да ме проклетства побројана у њој не би снашла и да не бих изгубио удјела у животу на другом свијету!« — Ово није право служење Богу, јер ко тако чини, тај служи Богу из страха, а то није степеница, на којој стоје пророци и није степеница, на којој стоје мудраци. Тако чине само незналице, жене и дјеца, јер их поучавамо да из страха служе Богу, док им се разум не развије, да би могли да му служе љубављу.

Ко љубављу служи тај се бави Тором и понире у сми-сао заповијести и тај не корача стазама мудрости због каквог земаљског добра или из страха од какве казне или да би уграбио срећу, него служи ради истине, а срећа ће доћи у свој обилатости својој.

Ова степеница је врло висока степеница, те ни сваки мудрац није ње достојан. То је степеница Аврама, оца нашега, кога је Бог — благословено да је име његово — назвао пријатељем, јер му је служио само и једино љубављу; то је управо она степеница, коју нам је по Мојсију Бог заповједио као што је казано (V М 6,): »Зато љуби Бога својега из свега срца својега«. Јер, кад човјек љуби Бога правом љубављу, онда ће и извршавати све заповијести љубављу.

²⁾Бројање по селеукидској ери од године 312, које је нарочито употребљавано за повеље у јеврејском Оријенту.

А каква је то права љубав? Таква, да човјек љуби Бога врло великом, моћном и јаком љубављу док се његова душа не повеже сасвим за љубав божју и свега га прожме као човјека, који је болан од љубави и чије срце није никад без љубави према љубљеној жени, него га свега испуњава: и кад сједи, и кад стоји, и кад једе, и кад пије; али још моћнија од ове биће љубав према Богу у срцу свих оних, који га љубе, који су увијек њоме прожети, као што је заповјеђено (V М 6,): »...из свег срца својега, из све душе своје«. И то је исто рекао Саламун у параболи (Пјесма над пјесмама 2,): »Јер сам болан од љубави!«; — читава Пјесма над пјесмама је једна параболо о овој мисли.

Стари мудраци рекоше: »Можда говориш: хоћу да учим Тору, да бих постао богат, да би ме прозвали рабијем и да бих био награђен на другом свијету; — стога је казано (V М 11,): »Љубећи Бога својега...«: све што чините да не чините друкчије него тако!« Још су ово рекли мудраци: Казано је (Пс. 112,) коме су веома омиљеле заповијести његове« — није казано коме су омиљеле награде што извршује његове заповијести. И овако су обичавали највећи између мудраца да наређују нарочито својим зрелијим мудријим ученицима: »Да не будете као што су слуге, који служе господаре своје само због плате, него да служите, јер је он Бог те му треба служити, а то ће рећи: »служите му љубављу!«

Ко се Тором бави због плате или да би га мимоишла казна, не бави се њоме само због Торе, али онај ко се њоме бави не из страха и не због какве награде, него само из љубави према Господару читавог свијета, који нам је то тако и заповједио, тај се бави Тором због саме Торе. А наши мудраци рекоше и ово: »Нека се човјек увијек бави Тором макар то не чинио ради саме Торе, јер иако с почетка не буде то чинио ради Торе, оно ће ипак доћи вријеме, кад ће то чинити само ради Торе«. Стога обично, кад поучавамо дјецу, жене и уопће непросвијећене, упућујемо их да служе Богу из страха и због награде; истом када им се разум развије и кад оумудрају, онда им објављујемо мало помало ову тајну и привикавамо их постепено на ову мисао док схвате Бога, спознају га те му почну служити љубављу.

Очито је, да љубав према Богу неће ухватити корјена у људском срцу све док се човјек сав не испуни њоме и док све друго на свијету не остави, као што је заповјеђено и казано (V М 6₁₂): »из свега срца својега, из све душе своје«. Али човјек може да љуби Бога — благословено да је име његово! — само толико, колико га спознаје и према том спознању биће љубав већа или мања. Стога нека се човјек ода разумијевању и схватању мудрости сазнавања, које ће га довести и до сазнања Творца његова, уколико човјекова снага уопће може да допре до тога разумијевања и схватања, како смо то објаснили у поставкама о »Основима Торе«.¹⁾

Путеви и циљеви („*More nebujim*“)

Ово поглавље нашег предавања не надовезује на мисли које смо изнијели у осталим поглављима ниједне нове, него их утврђује, а описује такођер какво је богослужење оног човјека који је, докучивши што је Бог, схватио биће божије, упућује затим како се може доћи до таквог служења као до највишег циља до кога се човјек може да вине, најзад обавјештава како ће провиђење бдјети над човјеком на овом свијету док се не нађе у »свежњу живих« (I. Сам 25₂₀).

Почињем ово поглавље једном параболом коју бих хтио да ти испричам: Живи неки краљ у својој палати, а један дио његових поданика живи у граду, други изван града. Ови што станују у граду дијелом окрећу леђа палати а лице своје на друге путеве, дијелом се муче да стигну до палате, да нађу краља и да ступе преда њ, само што до данас нису угледали ни зидина око дворца. Има међу њима и таквих који би хтјели да уђу у палату и стигавши до ње иду уноколо да нађу гдје је улаз. Има их који су ушли на капију па тумарају по дворишту. Понеки је чак ушао и у саму зграду те се нашао у дворани, у палати, са самим краљем. Али ни ово што се нашао усред дворца није доста да може да разговара с њим, већ треба, пошто је стигао до у

¹⁾ Мишне Тора.

саму унутрашњост краљеве палате, да се још много потруди, па ће истом онда моћи да стане пред краља, да га види из близа, или из далека, да чује краљевску ријеч и да говори с њим.

А сада да ти ову параболу коју сам ти испричао објасним. Они што живе изван града то су људи који немају вјере ни по свом сопственом размишљању ни по предању, као што је то онај дио Турака који се повлачи по сјеверу и као што су то Црнци који се повлаче по југу и њима слична племена у нашим крајевима. Они су као животиње које немају разума. Ја их не убрајам у род људски. Њихов степен развића је испод човјекова степена а изнад степена мајмуна, јер имају облик људски и људски изглед и јер је њихова моћ распознавања већа него у мајмуна.

Они што се налазе у граду а окрећу леђа палати, то су људи који додуше могу да размишљају те имају и своје назоре, али су дошли до неистине било да им се у размишљање увукао погрешни закључак, било да су прихватили назоре неког другог човјека, који је и сам учинио погрешку. Због ових својих мишљења и назора удаљаваће се, што буду даље ишли, све више од палате. Ови су још гори од оних о којима смо мало прије говорили.

А сада о онима што се муче да дођу до палате и ступе пред краља, а још нису угледали ни палате. То је мноштво оних који стоје уз Тору, који је не разумију, али извршују заповијести. Они што су допрли до куће те тумарају око ње, то су познаваоци талмуда, који долазе путевима предања до вјеровања у истинита мишљења, истражују како се служи Богу, али нису вични да размишљају о основима религије и нису истраживали како се образлаже вјера. Они који су се удубили у размишљање о корјену религије, то су они људи који су ушли у двориште. Ови људи, заиста, стоје на различитим степеницама.

Истом онај који је успио да спозна доказе свега што се може доказати и који се дотле виноу до истине о божанственим стварима докле се то уопће може, или који је бар дошао близу до те највеће истине до које се и не може друго него једино доћи близу, тај је постигао да се нађе у кући са краљем.

Али знај, мој сине, да ти, док се будеш бавио математиком и физиком, спадаш у коло оних који, тражећи улаз, лутају око куће као што наши мудраци, нека је благословена њихова успомена, рекоше у параболу (b. Chagiga 15a): »Бен Сома је још напољу«.

Кад стекнеш увид у науку о природи онда си ступио у предворје краљеве палате. Јеси ли завршио те науке и јеси ли ушао у теолошко учење онда си закорачио у сам краљевски двор и налазиш се с њим у кући. То је степеница на којој стоје мудраци, али и ту има много разлике у савршенству. Ко све своје размишљање, кад се оно усавршило, ставља у службу спознања божанственог и ко се сасвим обрати Богу, да је узвишено његово име, а све друго удаљи из своје памети те снагу свога разума посвети гледању свега што је створено, да би из тога извео закључак о постојању Бога и да би спознао на који начин он управља свијетом, тај може да се задржава у краљевој одаји. А то је степеница пророка. Један је од њих постигао својим спознањем и тиме што је своје размишљање одвратио од свега што није божанствено те је о њему казано (II М. 34₂): »И он оста код Њега«, те је питао и би му одговорено, те је говорио с њим на том посвећеном мјесту и у великој радости због оног што је спознао: »није јео хљеба, није пио воде« (II М 34₂), јер његов дух бијаше тако јак, да је сва груба тјелесна снага ишчезла, дакле сво тјелесно осјећање нестало. Други су пророци могли да га виде, неки из близа, други из далека, како је казано (Из. 31₁): »Из даљине ми се указује да Га видим«.

О степеницама на којима стоје пророци говорили смо већ раније. Сад можемо да се вратимо основној мисли овог поглавља, а та је, да човјека, који је дошао до спознања Бога, посавјетујемо да своју мисао увијек диже к Њему. То је оно право богослужење оних који су дошли до истине и што више мисле на Њега и што чешће ступају на мјесто гдје се Он налази, све веће постаје њихово служење. Али ко без свијести мисли на Бога те га често спомиње, потстакнут самом претставом која се у њему родила или вјеровањем које су му други предали у баштину, тај, чини ми се, да се налази изван палате и тај је далеко од ње и далеко од тога да истински Бога помиње и на Бога да мисли.

Оно што он себи претставља и што изговара својим устима, не одговара истини, већ је његова машта пронашла, како смо то објаснили кад смо расправљали о божанским атрибутима.

Овај облик службе има истом да почне пошто смо Бога претставили себи снагом свога разума. Истом кад си Бога и његово дјело разумио, како то дух тражи, онда треба да почнеш да му се посвећујеш, и да настојиш да дођеш у његову близину и учврстиш везу која ће те везати с Њим, а то је дух. Речено је (5 М. 4₃₅): »Теби је показано (да познаш) да је он Бог«. И даље (5 М. 4₃₆): »Знај, дакле и памти у срцу свом да је он Бог...«. Затим (Пс. 100₁): »Знајте да је он Бог«.

У Тори је јасно казано да је ова крајња побожност, на коју указујемо у овом поглављу, само могућа на основу сазнања; казано је (5 М. 11₃₁): »Љубећи Бога својега и служећи му из свега срца својега и свом душом својом«. Већ смо много пута објаснили да се љубав равна по сазнању и да из те љубави долази служење на које су наши мудраци указивали, нека се њихова успомена излије на нас као благослов, називајући га богослужењем срца.

По мом мишљењу састоји се то богослужење у томе да човјек све своје мисли управља Богу и да се, према својој снази, сав предаје Њему. И тако ћеш наћи да је Давид, почивао у миру, своме сину Саламуну наредио и особито му нагласио у својој посљедњој вољи ове двије ствари: да спозна Бога и по том спознању да настоји да му служи. Казано је (1 Днев. 28₁): »А ти, Саламуне сине, знај Бога оца својега и служи му (цијелим срцем својим и душом драговољном). Ако га устражиш, наћи ћеш га, ако ли га оставиш, одбациће те за свагда«. Ова се опомена односи свакако на духовно спознање а не на претставе маште, јер размишљање о тим претставама није спознање него »што се уздиже у вашој души« (Езекијел). Дакле, сад је јасно да циљ мора бити: снагом сазнања посветити се Њему и свој дух стално посвећивати љубави према Богу, а то се најбоље може у самоћи. Стога нека је побожан човјек често сам и повучен и само кад је то нужно да се састаје с људима.

Људска воља и провиђење (Mišne Tora)

Свакоме је човјеку дана слобода: хоће ли да иде путем добра и да буде праведник — слободно му је да бира; хоће ли да иде путем зла и да буде грјешник — слободно му је да бира. То је оно што је написано у Тори (I, М. 3₂₂): »Он, Бог, говораше: Ето, човјек поста као један од нас, знајући шта је добро и шта ли зло«. То ће рећи: Људски род поста у том погледу једини на свијету и ниједан му други није сличан у томе: човјек спознаје добро и зло сам, по свом спознању и по свом разуму; он чини шта хоће и нико га не пријечи, да чини добро или зло. И ако је тако (I, М. 3₂₂): »могао је да пружи руку своју и да убере и с дрвета живота и да окуси те до вијека живи«.

Да ти не пада на ум оно што глупаци међу народима у свијету и велики број празноглаваца међу Јеврејима кажу: да Бог, благословено да је име његово, с рођењем човјекo-вим одређује да ли ће од њега постати праведник или грјешник. Јер није тако, него сваки човјек може да постане праведник као Мојсије, наш учитељ, или грјешник као Јеробоам¹⁾, може да постане учен или да остане ограничен, да буде доброг срца или окрутан, тврдица или племенит, тако и по свим другим осебинама. А нема никога који би га присиљавао, никога који би му одређивао, никога који би га одвлачио на један од та два пута, него се човјек сам како хоће и по свом спознању окреће и иде путем којим он хоће. То је оно што Јеремија каже (Плач 3₁₀): »Не долази из уста Вишњег добро и зло«. То ће рећи: Не одређује Творац човјеку да ли ће радити добро или зло.

И пошто је то тако, свако ко гријеши, сам себи чини штету. Па стога нека плаче и нека тужи због гријехова својих и онога што учини души својој и нанесе јој зла. То је оно што је даље написано (Плач 3₃₀): »Због чега се тужи човјек жив? Свако због гријехова својих«. И даље: Зато што имамо слободну вољу и што смо сва та зла чинили, знајући да чинимо зло, стога треба да се покајемо, да се клонимо гријехова, баш зато што нам је дана слобода. То

¹⁾ Краљ израиљски; I Краљеви 11—14.

је оно што је затим написано (Плач 3₁₀): »Претражимо и разгледајмо путе своје и повратимо се к Њему«.

Ово је важно начело и стуб Торе и заповијести као што је казано: (V М. 30₁₇): »Ево изнесох данас преда те живот и добро, смрт и зло«. И написано је (5 М. 11₂₀): »Ево, изнесох данас пред вас благослове и проклетства«. То ће рећи: Имате слободу, и све што хоће да учини човјек, зло или добро, може и да учини. Стога је речено (V М 5.): о кад би им било срце свагда тако да ме се боје и држе све заповијести моје свагда«. То ће рећи: Творац не присиљава људе, он не одређује да ли ће чинити добро или зло, него је њима то на вољи.

Кад би Бог одређивао ко ће постати праведник, а ко грјешник, или кад би нешто постојало што би човјека вукло на један од путева, једном спознању од свих осталих, једној особини од свих осталих, једном дјелу од свих осталих, како то себи замишљају глупаци и мађионичари — одакле би нам онда могли пророци да заповједе: чини сво, а онога не чини! Исправљајте своје путеве! Не идите за гријехом својим! — кад би то човјеку од рођења његова било одређено или кад би га природа вукла нечему од чега се не би могао да откине? Шта би у том случају остало читавој Тори, на основу чега и кога права би и Бог могао да кажњава грјешника или да награђује праведника — »Е да ли судије цијеле земље неће судити право?« (I М. 18₂₃).

Немој да кажеш: Како ће то човјек чинити оно што хоће, и како би било њему препуштено да чини по својој вољи — па зар је могуће да се шта догоди у свијету без овлаштења и воље Творца његова? Па каже и свето писмо (Пс. 135.): »Све што Бог жели, чини на небу и земљи«. Али знај: све бива по његовој вољи, макар што је нама самима препуштено што ћемо чинити. Како то? Исто како Творац хоће да се пламен и ваздух дижу горе, а вода и земља да теже доље, а сфера да се унаоколо окреће и све што је друго створено на свијету да живи по божјем реду, тако је хтио да човјек има слободу, да му буде остављено на вољу како ће да ради, да га нико не присиљава или наврати на што, него све што човјек чини, може да чини по својој вољи и по сазнању свом које му је од Бога дано. Стога може да му се суди због дјела његових: ако је радио добро, биће му до-

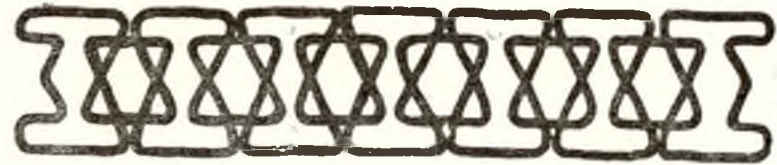
бро, ако је чинио зло, биће му зло. То каже и пророк (Малахије 1): »Ваша је то рука учинила«, и (Из. 66.): »Изабраше путеве своје...«, а у том смислу рекао је Саламун (Књига проповједникова 11.): »Радуј се, младићу, за младости своје... али знај да ће те за све то Бог извести на суд«. То ће рећи: знај, да је у твојој руци све оно што радиш и да ћеш једном за све морати одговарати. Може бити да ћеш казати: Па зна Бог, благословено да је његово име, све што ће се догодити још прије него се догоди, — он чак зна да ли ће неко постати праведник или грјешник. Или зар он то не зна? А ако зна да ће неко постати праведник, онда заиста није могуће да снај и не постане праведником; узмемо ли да Бог додуше зна да ће онај постати праведником, али да је ипак могуће да тај постане грјешником — онда би значило да му ствари нису потпуно јасне! Онда знај да је одговор на ово питање: »Дужи од земље, шири од мора« (Јоб 11.), и да су бројна велика начела и високи брегови основани на томе.

Па ипак мораш да спознаш и увидиш ово што ћу ти казати: Бог, нека је благословено име његово, не сазнаје ништа знањем које је одвојено од његова бића, као што је то код људи, чије знање није једно с њима. У Богу је, нека је узвишено његово име, бити и знати једно. Човјеково сазнање не може да јасно схвати ову мисао. И као што човјек нема моћи да схвати божије биће и да га докучи, као што је казано (И М 33₂₀): »Лица мојега нећеш моћи видјети, јер не може човјек мене видјети и остати жив«, — тако исто нема човјек моћи ни да спозна Творца и да га докучи. То каже пророк говорећи (Из. 55.): »Јер моје замисли нису ваше замисли, нити су ваши путеви путеви моји«.

И пошто је то тако, онда и немамо моћи да схватимо какво је знање Светитеља, нека је благословљен, о свим створовима и дјелима. Али, без сумње, знамо да су дјела човјекова у самој његовој вољи и да га Бог, благословен да је, не вуче и да му не одређује како ће да ради.

Та не само да то знамо по вјерском предању него и на основу јасних знанствених доказа. Стога су пророци рекли, да ће се људима судити по дјелима њиховим, било да су добра или зла. Ово је темељни закон на коме почива све што су пророци рекли.

(Превео И. С.)

Rambamova poslanica Jevrejima u Jemenu

U drugoj polovini XII vijeka podnosili su Jevreji Jemena strašne progone od netrpeljivih pobornika Islama. Zbog toga su se mnogi Jevreji iznevjerili vjeri otaca, a drugi su bili skloni da se priključe lažnim mesijama. Upoznat sa stanjem Jevreja u Jemenu, Majmonides uputi, god. 1172, poslanicu — Igeret Teman Rabi Jakovu Alfijum. Svrha je poslanice bila da obodri jevrejsku zajednicu. Autor iznosi u poslanici mnoge misli koje je opširnije izložio u drugim djelima. Poslanica je pisana arapski, a preveo ju je na hebrejski Rabi Nahum. Dostupno je u skraćenom prevodu.

Prev.

Od mene, Mojsija sina rabi Majmona, sudije. Snažite slabe ruke i koljena što klecaju jačajte. U čast velikana i svetoga rabi Jaakova, mudrog, cijenjenog i poštovanog, sina rabi Natanela — neka je blagoslovljena njegova uspomena! — sina Alfijuma, u čast svih prvaka naše braće i učenika općina u zemlji Jemenu — neka ih Svemogućići čuva i štiti od sada pa do vijeka, amen.

Zaista, sve što si spomenuo o poglavaru Jemena, koji je zapovijedio Jisraelu da pređu na Islam i prisilio sve zajednice nad kojima ima vlast da napuste vjeru — kao što su učinili kršćani u zapadnim zemljama —, na ovu vijest potamnio je sjaj našega lica, i zbog nje uzdrhtale sve naše općine. Moramo priznati da je teška ova vijest, od nje nam izgara srce, zbunjen nam je razum. Ovo teško doba predvidio je naš prorok i molio je za nas, kao što je pisano (Amos VII-5): »Gospode Bože, prestani, jer sićušan je Jakov, kako će se dignuti?« Nema sumnje da su to bolovi predmesijanskog doba, za koje su mnogi mudraci molili Boga da ga ne dožive. I sami proroci su drhtali

spomenuvši se toga, kao što je rečeno (Ješaja XXI-4): »Srce mi se teže, groza me hvata, noć za kojom žudim pretvorila se u strah«. A u djelu »Šefer ajašar« veli se u ime Gospoda: »Jao onome ko se nade u tom vremenu.«

Veliš da je jedan dio našega naroda izgubio putokaz, da je smalaksala u njemu moć rasuđivanja, pobrkao se razum, da se srce njegovo pokolebalo, sumnja se u njemu pojavila, a da drugi dio naroda ne odstupa od svoje vjere i ne strahuje —; svega toga je bilo u doba Daniela, po kome nam je Stvoritelj objavio da će, u dugom trajanju našeg Rasula i kad nas snađu razne nesreće, mnogi članovi našeg naroda napustiti vjeru, obnoviće se u njima, sumnja i zastraniće. Kod nekih se sumnja neće obnoviti i neće izgubiti moć rasuđivanja, kao što je rečeno (Daniel XII — 10): »...ali će razumni razumjeti«. Zatim je još objavio da i oni prosvjećeni i razumni, koji su doživjeli nesreće i prebrodili ih i ostali vjerni Gospodu i njegovom sluzi Mojsiju, njih će snaći još veće nesreće i zla.

A sada, braćo, počujte i slušajte šta ću da iznesem pred vas, poučite djecu i žene da se učvrsti u njima ono u čemu im se vjera pokolebala, da u njihovim dušama ojača istina od koje se ne smijemo udaljiti — spasio nas i spasio vas Gospod od sumnje. Znajte, da je naša Tora istinska nauka Gospodnja, nju nam je predao po gospodaru svih proroka, prvih i posljednjih, da nas je Stvoritelj odvojio Torom od ostalih ljudi, kao što je rečeno (V Moj. knj. —15): »Samo tvoje pređe je zavolio Gospod i izabrao njihovo potomstvo — vas među svim narodima.« Nije On to učinio što smo bili dostojni toga, već svojom milošću i dobrotom, jer su Ga naši očevi susretali dobrim djelima, poznavanjem Stvoritelja i služeći Njemu. I pošto nas Stvoritelj odabra svojim zapovijedima i odredbama, a naša vrijednost se objasnila prema drugima po uredbama i zakonima, kao što je rečeno (V Moj. knj. IV—8): »Koji je narod veliki? Koji ima uredbu i zakone pravedne kao što je sav ova zakon...«, pozavidješe nam svi narodi, prisiliše kraljeve svoje da nas mrze, u želji da se bore protiv Gospoda, da zametnu kavgu s njim. A On je Bog i ko će se kavžiti s njime? Od dana kada nam je objavljena Tora pa sve do našega doba, nije bilo kralja čija namjera nije bila da zatire nauku, da nas silom odvrate od

vjere, nasiljem ili mačem. Takvi su Amalek, Sisra, Sanheriv, Nevuhadnecar, Tit, Hadrijan i još drugi. Glavni pokretač njihovog nastojanja jeste želja da pobijedi Božje čedo. Drugi elementat predstavljaju filozofi tolikih naroda i mudraci mnogih jezika — Perzijanci, Grci, kršćani, kojima je bila namjera da zatra našu vjeru i ponište našu Toru razumnim razlozima i pitanjima koje iznose. Ovima je cilj da ponište Toru i zbrišu joj svaki trag.

Ni jedni ni drugi neće uspjeti, jer nam je Sveti i Blagoslovljeni objavio na usta Ješajina, da svaki pokušaj da se oružjem uništi naša vjera mora propasti, jer će Gospod prebiti oružje. Isto tako, svaki onaj koji pokuša da argumentima pobije našu vjeru, napustiće sud kao krivac, kao što je rečeno (Ješaja LIV—17): »Nikakvo oružje skovano protiv tebe neće uspjeti, svaki jezik koji se podigne na te na sudu biće pronađen krivim.« Svi narodi koji su imali jednu ili drugu namjeru mogli su se uvjeriti da je nerazoriva ova zgrada, ali su se ipak združili u bratstvu i ljubavi da sruše temelje naše vjere. Trude se u tome, a zgrada ostaje čvrsta. Sveti i Blagoslovljeni ruga im se i smije njihovim namjerama, koja za njih ostaje nedokučna. I kralj David, prozrevši svetim duhom njihovu namjeru da sruše temelje istinske vjere, govorio je (Psalmi II—3): »On koji sjedi na nebu smije se, Gospod se ruga njima.« Tako je odlučio s nama naš Stvoritelj — neka je blagoslovljen! — i obećao nam za sve vijeke, da će u svako doba odbijati i uklanjati neprijatelje Jisraelove, sve one koji bi htjeli da ga zavedu ili da iskale na njemu srdžbu. Oni nas tlače i zadaju bol, ali nemaju moći da nas unište i zatra naše ime. Tako je pjevao kralj David (Psalam XXIX—1, 2): »Mnogo su me izmučili od mladosti, ali me nisu mogli svladati.« Još nam je obećao Stvoritelj po svojim prorocima da nećemo nestati, neće učiniti s nama zatiranje, niti ćemo prestati da budemo izabrani narod. Kao što je nemoguće da prestane bivstvovanje Svetog i Blagoslovljenog, nemoguće je da nestanemo mi sa svijeta. Tako reče Malahi (III—6): »Jer se ja, Gospod, ne mijenjam, stoga vi, sinovi Jakovljevi, niste uništeni.«

A vi, braćo, budite jaki i snažni. Oslonite se na navedene izreke i ne dajte se zvesti ako vas sile. Neka vas ne plaši snaga neprijateljske ruke i slabost našega naroda. Progoni nisu

samo iskušenje, da biste dokazali svoje vjerovanje i svoju ljubav, a ne da se istinske vjere drže u ovim teškim časovima samo bogobožni, čisto sjeme Jakovljevo. To su ljudi čiji su očevi stajali na podnožju Sinaja, čuli zapovijedi iz usta Božjih i obećali: (II Moj. knj. XIX—8) »Sve što je govorio Gospod — učinimo.« Obvezu su primili na sebe i svoje potomstvo, jer je pisano (V Moj. knj. XXIX—28): »... za nas i našu djecu do vijeka.« Obavijestio nas je Gospod da svi koji su bili na brdu Sinaju vjeruju u proroštva Mojsijeva, oni, njihovi sinovi i potomci za sva vremena. Stoga treba utvrditi, da svaki onaj koji je skrenuo sa puta vjere objavljene na Sinaju nije potomak onih ljudi. Naši mudraci su rekli: »Ko posumnja u proročanstvo — njegovi očevi nisu stajali na Sinaju«.

Braćo, sinovi Jisraela, raštrkani na svim stranama zemlje, bodrite jedni druge, odrasli među vama neka jačaju djecu, pojedinci skupine, združite se u istinskoj vjeri i dižite svoj glas. Objavite jasno da je Sveti i Blagoslovljeni jedini, a njegovo jedinstvo da se ne može uporediti sa jedinstvom drugih bića. Objavite da je Mojsije Njegov prorok, s kojim je govorio licem u lice, prvak među svim prorocima, savršen među svima, koji je od Gospoda postigao što nisu drugi ni prije ni poslije njega. Objavite da je naše Sveto pismo — od »Berešit« do »...leene kol Jisrael« jedna zapovjed Gospodnja Mojsiju, da se ništa ne može prekršiti ili izmijeniti, dodati ili skratiti, da nema osim ove druge tore ni zapovijedi ni upozorenja. Sjetite se boravka pod Sinajem, za koji nam je Sveti i Blagoslovljeni naredio da ga ne zaboravimo, da o njemu govorimo našoj djeci, i da djeca odrastu uz nauku. I vrijedno je, braćo, da odgojite djecu u ideji boravka pod Sinajom, da javno pričate o njegovoj veličini, jer on pretstavlja stup na kojemu počiva naše vjerovanje. Veličanstvenost boravka pod Sinajom prevazilazi svaku drugu velebnost, kao što je rečeno (V Moj. knj.): »Zapitaj za prošle dane koji su prohujali prije tebe, i da li je bilo ovakve pojave ili se čulo za nju«. Vaši su očevi čuli riječi Svetog i Blagoslovljenog, svojim očima su vidjeli Njegovu slavu, da uzdržite u iskušenju koje bi vas snašlo, da se pokoleba vaše srce eda ne sagriješite.

A sada o stvari određivanja kraja našeg rasula i dolaska narodnog oslobođenja. Nužno je da znaš da kraj rasula i na-

stajanje mesijanskog doba zapravo ni jedan čovjek ne može da sazna. Daniel je rekao (XII—9): »Zatvorene su i zapečaćene ove riječi do posljednjega vremena.« Mnogi opisi o ovom periodu i razna mišljenja nekih mudraca ne obvezuju na vjerovanje, jer ih je u tome prorok predusreo objavom da će postojati različita mišljenja. Sveti i Blagoslovljeni objasnio je preko Svojih proroka, da mnogi ljudi pogađaju konac galuta, prolazi rok a očekivanja ostaju neispunjena, upozorio nas je da ne posumnjamo u to i da se ne žalostimo, jer što se više odlaže — jača je nada. »Ako oklijeva — čekaj, jer će zacijelo doći, neće odocniti.« (Habakuk II—3). Stoga nas odvrćaju naši mudraci od računanja dolaska Mesije, jer u tome mnogi mogu da posrnu i da se prevare računajući da je trebalo da dođe, a nije došao. Još su i ovo kazivali naši mudraci: »Nek nestanu svi koji računaju konac galuta«.

Moram ti i ovo reći: dolazak Mesije ne zavisi ni u kom slučaju od ophoda zvijezda, kao što neki hoće da tumače. Jedan od oštroumnih u Španiji sastavio je knjigu o koncu galuta prema položaju zvijezda i utvrdio da će se Mesija otkriti određene godine. Nema nijednog našeg učenjaka i bogobožnika koji nije prezreo njegove riječi, a stvarnost mu se narugala jače nego i mi.

A vi, braćo, budite jaki i snažni, neka budu čvrsta srca vaša, vi koji čekate Gospoda. Bodrite jedni druge, usadite u srca sviju vjeru u dolazak Osloboditelja koji treba da se naskoro otkrije. Jačajte slabe ruke, klecava koljena snažite! Znajte, da je Sveti i Blagoslovljeni objavio po Ješaji, vijesniku Jisraela, da će uslijed dužine i teškoće galuta mnogi misliti da nas je Gospod napustio i odvratio od nas svoje lice milosti. Stoga je On svjedočio o sebi, da nas neće napustiti ni zaboraviti. Tako je pisano (Ješaja II—14): »I reče Cijon: napustio me Gospod i zaboravio — pa nastavlja: Zar može žena zaboraviti svoje čedo iz utrobe? I ovo može da se zaboravi, a ja neću zaboraviti tebe.«

Ovo je, braćo, velika tajna i jedan od temelja vjere jevrejske, a to je: isključeno je da neće ustati čovjek iz potomstva Salamuna, koji će okupiti naše raštrkane, zbrisati našu sramotu i galut, otkriti istinsku vjeru i uništiti sve one koje krše njegovu riječ. Tako nam je Gospod obećao u Tori (IV Moj. knj. XXIV

17): »Vidim ga, ali ne sada, gledam ga, ali ne iz bliza; pojaviće se zvijezda iz Jakova i ustaće palica iz Izraela...« Doba kada će se otkriti biće doba jađa za Jevreje, ali tada će ga Gospod pokazati i ispuniće što je obećao. Istina je da mi vjerujemo u ovo. Samo što nam nije poznato tačno vrijeme njegova dolaska. U tome imamo veliko i sjajno predanje koje sam primio od svog oca, on od svoga i tako sve od početka galuta jerusalimskog. Prema tom i tom predanju, a na temelju jednog tumača rečenice (Ovadija I-2o) povratit će se proročanstvo Jisraelu u godini 4976^{*)} od stvorenja svijeta, a nema sumnje da je povratak proročanstva uvod u dolazak Mesije. Ovaj je najtačniji od svih računa o kraju galuta. Tebi javljam, evo, taj rok, iako su nas upozorili i strogo odvrćali da ga ne odamo, da se ne učini narodu da je suviše dalek.

Spomenuo si čovjeka koji se izdaje za Mesiju u gradovima Jemena. Znaj, da se ne čudim njemu ni onima koji vjeruju u njega. On je bez sumnje lud i ne može pasti odgovornost na bolesnika. Ne čudim se njegovim sljedbenicima, jer oni to čine iz neznanja, ne znaju mjesto Mesije i njegov visoki položaj. Čudim se samo tebi, učenjaku koji se bavio književnošću mudraca. Znaš, brate, da je Mesija vrlo veliki prorok, veći od svih proroka izuzevši Mojsija, pa se čudim tvojim riječima, da je navodni Mesija poznat kao sreden čovjek i da ima nešto znanja. Kako si mogao zamisliti, da su ove odlike dovoljne za Mesiju? Sve to dolazi otuda što nisi obraćao pažnju na odlike Mesije, šta je on i kakav je njegov položaj, u kojem će se mjestu pojaviti i koje će mu posebno znamenje biti. Ponavljam, veličina Mesije je iznad veličine svih proroka izuzevši Mojsija i Bog ga je odredio riječima kojima nije odredio ni Mojsija. Tako je on označen (Ješaja XI-2, 3, 4, 5): »Na njemu će počivati duh Gospodnji, duh mudrosti i razuma, duh savjeta i sile, duh znanje i bogobojznosti. Neće suditi po viđenju svojih očiju, niti će kazati po čuvenju svojih ušiju, nego će po pravdi suditi siromasima, udariće nasilnika ustima svojim kao prutom i dahom usana svojih ubiće bezbožnika...« Sveti i Blagoslovljeni nadjenuo mu je šest imena (Ješaja IX-5). Što se tiče samog mjesta pojave, prvo će se pokazati u Erec-Jisraelu. Jer rečeno je (Malahi III-1): »Evo ja šaljem anđela svoga, koji će pripraviti put

*) Godina 1215 po modernom računanju.

preda mnom, iznenađa će doći u svetište svoje Gospod kojega vi tražite, i anđeo-vijesnik kojeg vi tražite doći će«. I pošto otkrije u Odabranoj zemlji, okupiće sav Jisrael u Jerusalimu, tada će ga sav narod slijediti, pokret će se širiti na Istok i Zapad, zahvatiće zemlju Jemen i one koje stanuju u zemlji Indiji. Ovo je što sam rekao, da će se malo prije pojave istinskog Mesije namnožiti broj onih koji se izdaju za Mesije, njihovi dokazi se neće obistiniti, nego će nestati oni i nestati mnogi s njima.

Stvoritelj svijeta, u svom prevelikom milosrđu, neka se spomene nas i vas, da okupi raštrkane sinove svoga naroda i neka nas izvede iz tmine u koju nas je ubacio. Neka nam prosvjetli put, neka ispuni u našim i vašim danima riječi: »Narod koji ide po mraku ugledao je veliko svijetlo, stanovnici tmine — svjetlo je zasjalo nad njima«. Mir s tobom, naš dragi i poštovani, čovječe mudrosti i riznico znanja, mir svima učenicima i cijelom narodu! Upućujem ti molbu da pošalješ prepis ove poslanice svim općinama, mudracima i drugima, da se učvrste u vjeri i da ne posrne njihova noga. Pročitaj poslanicu javno, pošto strogo upozoriš slušatelje da ne otkriju ni riječ pred drugima koji ne pripadaju našem narodu, da se ne obnovi koje zlo od koga nas Bog očuvao.

Mir cijelom Jisraelu! Amen.

Preveo: Jakov Maestro

IV DIO

BIBLIOGRAFIJA

Bibliographia maimonidica

Pisati bibliografiju o jednoj jevrejskoj specijalnoj temi znači — barem još u današnja vremena — zadaću, koju nije moguće lako niti potpuno riješiti. Možda će se to jednom kasnije moći kad bude jevrejska narodna i sveučilišna biblioteka u Jerusalimu pribrala sva djela iz onih općina u galutu, kojih će s vremenom nestati, i kad bude u još većoj mjeri nego li danas primala primjerke novih knjiga »judaica«, koje izlaze u cijelom svijetu. Danas mora takav rad nužno ostati nepotpun. Prikupljanje podataka otežčano je još i zato, jer se ne može uvijek istraživati u pojedinim sveučilišnim bibliotekama ili knjižnicama jevrejskih općina i u svima onima ormarima i fijokama pojedinih ješiva i hedera. I zato se čovjek mora zadovoljiti i poslužiti uglavnom s onim materijalom koji mu stoji na raspoloženju u vlastitoj knjižnici.

Već je varšavski nadržabin, član poljskog senata, Dr. Mojsije Šor, izrazio želju, da se stvori »*Thesaurus bibliographiae hebraicae*«. On je dao Jichaku Benjakobu pobudu da nastavi rad na djelu »*Ocar ha-sefarim*« u kojem je objavio sva štampana jevrejska djela do g. 1863. Njegov sin Jakob Benjakob, sakupio je daljnje podatke do godine 1907 na 20.000 kartica, ali do štampanja istih nije nikada došlo.

Rahel Wischnitzer iz Berlina piše prigodom jubileja Maimonidesa, u svom članku o njegovim rukopisima, kako bi bilo potrebno da se stvori pregledan popis tih rukopisa. Ja sam se zbog toga obratio raznim bibliotekama, ali sam odasvud dobio

isti odgovor da bi već i za samo pregledavanje kataloga o rukopisima trebalo duže vremena, dok bi za istraživanje pojedinih djela, a naročito članaka u časopisima, trebalo bar godinu dana vremena, pa i kad bi više ljudi istovremeno radilo taj posao po raznim bibliotekama. Najbolji dokaz kako je teško sastaviti Maimonidesovu bibliografiju, nalazimo u knjizi »Rabenu Moše ben Maimon, Hajav, Sifrav, Peulata v de jotav«, koja je ljetos izdana u Jerusalimu. Ova knjiga sadrži uz ostale vrlo lijepe članke i jednu noviju Maimonidesovu bibliografiju djelomično, iz pera prerano umrlog Zeharje Fišmana sa dodacima njegovog brata J. L. Fišmana.

Ova je radnja međutim u mnogočem nepotpuna. Ja sam mogao sam na osnovu svojih skromnih pomagala ustanoviti priličan broj djela, koja u toj knjizi nisu navedena, a uz to ova literatura neprestano raste i to u raznim jezicima.

Moji odlični prijatelji s kojima sam o tome dopisivao — Dr. Moses Gaster, bivši haham sefardske općine u Londonu, Dr. Heinrich Löwe, direktor Gradske biblioteke u Tel-Avivu, gospoda Moses Rat i Dr. Leopold Moses, direktori Jevrejske općinske biblioteke u Beču i sam rektor Jerusolimskog univerziteta Dr. Hugo Bergmann, izjavili su se pripravnici da saraduju na »Bibliographia Maimonidica«, pa bi mi bila velika dika i čast, kad bih i ja mogao povezati svoje ime s tim velebnim djelom.

Hoću ipak da već sada, odazivajući se pozivu i želji »La Benevolencije«, pokušam sastaviti pregled bibliografije o Maimonidesu.

Ta nije li dirljivo da se u Šeher-Saraju, na obalama srebrne Miljacke, poslije 28 generacija, potomci španjolskih prognanika sjećaju velikog istraživača i filozofa, liječnika i rabina, svoga zemljaka i velikog sunarodnjaka, i da svi članovi »Benevolencije« — trgovci i zanatlije, advokati i suci, inženjeri, željezničari i namještenici — o njemu govore kao da je i on jedan između njih! Zaista, Moše ben Maimon je utjeha ne samo za one, koji lutaju u neizvjesnosti, on je utjeha svim Jevrejima u dobru i zlu!

Ako moj prikaz, koji sadrži najveći do sada zabilježen broj Maimonidesovih djela, i ne će biti potpun, to neka u najmanju ruku bude putokaz onima koji će htjeti i moći da ga nastave.

Velika je utjeha za sve nas koji smo živjeli u doba prelaznog perioda jevrejske renesanse i koji se još sjećamo onih vremena, u kojima je malne svaki interes za Jevrejstvo i jevrejsku znanost zamro, kad vidimo kako i u Jugoslaviji ima mladih pregalaca, koji će sa zanosom da nastave naš rad i da prošire naše djelovanje.

I - Popis Maimonidesovih djela

Potpunog prikaza svih djela Maimonidesovih sa izvornim jevrejskim i arapskim naslovima zasada još nema. Treba znati da ima tu još neštampanih djela, i djela koja se njemu pripisuju i da postoje mnoge Maimonidesove propovijedi i poslanice, a ima i pisama upravljenih Maimonidesu i njegovih odgovora na ta pisma.

Učeni praški profesor farmakologije Dr. Emil Starckenstein objelodanio je u časopisu »Mesičnik velkolože pro československy stat B'nai B'rith« u junu ove godine 33 djela svog velikog kolege Maimonidesa, koji se bavio istom strukom, ali samo s oznakom istih na njemačkom jeziku.

Gospodin rabin Dr Ch. W. Steckel u Zagrebu pomogao mi je da sam mogao nadopuniti taj pregled i snabdjeti ga izvornim jevrejskim i arapskim naslovima kao i hrvatsko-srpskim prijevodom tih naslova te mu i ovom zgodom najtoplije za tu saradnju zahvaljujem.

1.) Pejruš hamišnjajot, arapski: Sirag	(Komentar k Mišni)
2.) Mišne Tora, ili Jad hahazaka	(Ponavljanje Tore ili Jaka ruka)
3.) Pejruš hatalmud	(komentar k talmudskim traktatima)
4.) More nebuhim, arapski: Dalalat al Hâirin	(Voda zalutalih)
5.) Sefer hamicvot, arapski: Kitab al ašaria	(Knjiga zapovijedi)
6.) Šeloša asar ikarim	(13 članaka vjere)
7.) Maamar hajihud	(O jedinstvu Boga)
8.) Maamar tehijat hametim	(O uskrснуću mrtvaca)

- 9.) Iggeret Teman ili Petah Tikva (Pismo Jevrejima na jugu — u Jemenu —)
- 10.) Iggeret lehahme Masilia (Pismo mudracima u Marselju)
- 11.) a) Kobec tešubot ha Rambam veigrotav (Zbirka odgovora Rambama i pisma istoga)
b) Tešubot, šeelot vaigarot (Odgovori, pitanja i pisma)
- 12.) Derašot (Propovijedi)
- 13.) Seder olam (Red svijeta)
- 14.) Iggeret hašemad ili Maamar kiduš hašem (Poslanica o pokrštenju ili posvećenju imena — Boga —)
- 15.) Hešbon haibbur (O astronomskom obračunavanju židovskog kalendara i pre-stupnih godina)
- 16.) Cevuot u »Dereh Tobim« (Testament svome sinu i dru-gima)
- 17.) Perakim behaclaha ili Pirkej hahaclaha (O blaženstvu)
- 18.) Biur hamillot hagiggajon; arapski: Seadh (Komentar terminologije logike)
- 19.) Pirkej Moše ili Sefer ha-prakim arapski: Facul Musi (Aforizmi)
- 20.) Sefer refuot (Knjiga ozdravljenja)
- 21.) Maamar behanhagat habb-riut latinski: Tractatus de re-gimine sanitatis (Higij. dietetski članak o zdravlju)
- 22.) Sefer hanimca (Nadena knjiga)
- 23.) Komentar k aforizmima Hipokratesa
- 24.) Maamar al ribbuj hatašmiš (O koitusu, njegovoj koristi i šteti)
- 25.) Hamaamar birfuat hateho-rim arapski: Fi albuasir (O hemoroidima)
- 26.) O astmi
- 27.) Maamar hajej olam (Život u svijetu)
- 28.) Megila megale amukot ili Megilat setarim (O nauci kabale)
- 29.) Musar ab (Upute očeve — pismo sinu Abrahamu)
- 30.) Hilhot Jerušalmi (O jerusalemskom talmudu — pravne odluke)

- 31.) Zikaron lerišonim ulahro-nim (Uspomeni prvih i posljednjih — pravne odluke)
- 32.) Biur šemot kodeš vehol (Komentar svetih i profanih imena)
- 33.) Divrej Moše (Riječi Mojsija)
- 34.) Hilhot deot (Jedan dio knjige: sefer ha-mada)
- 35.) Helkat Mehokek (Zbirka od osam ostsjeka teo-loško-filozofskog sadržaja)
- 36.) Jedej Moše (Ruke Mojsija — iz komentara k Mišni)
- 37.) Musrej ha-Rambam (Izvaci iz Jad hahazaka)
- 38.) More dereh (Učitelj puta) Komentar Tore izvađen iz More Nebuhim
- 39.) Peer hador (Sjaj pokoljenja)
- 40.) Smona perakim kao uvod u traktat Abot (Osam ostsjeka. Sadržaj: o duši i etici)
- 41.) Pejruš al Ester (Komentar k Esteri) Sadržaj: Megila i pjesme Purima
- 42.) Pejruš al ha-Tora (Komentar k Tori)
- 43.) Kuntras »mapteah hadra-šot« (Ključ za propovijedi)
- 44.) Pejruš Alfergany (Komentar ka knjizi Alfer-gany)
- 45.) Hebrejski prevod Avicena
- 46.) O korisnom čitanju knjiga
- 47.) Sefer hamisadim (O hrani)
- 48.) Hamaamar hanihbad (O otrovima i liječenju otro-vanih životinja)
- 49.) Tešubot al šeelot peratijot (Odgovori na specijalna pi-tanja)
- 50.) Izvadak iz Galen-a

II - Rukopisi

Stalno je da su djela Majmonidesova vrlo rano, donekle još i za njegova života, bila poznata i prepisivana u svim zem-ljama gdje je god bilo Jevreja. Umnožavanje i prepisivanje po-jedinih religioznih djela Majmonidesovih smatralo se bogu-ugodnim i svetim radom, i ranije se to nije radilo samo iz bi-

bliografskog i umjetničkog interesa. Stoga se svugdje može naći Majmonidesovih djela, gdje god postoje oveće zbirke jevrejskih rukopisa.

Nezaboravni, za jevrejsku znanost prerano preminuli, profesor Dr. David Kaufmann opisuje u svom djelu »Zur Geschichte der jüdischen Handschriften« Mišnu Toru Majmonidesovu, koja se sada nalazi u Akademiji znanosti u Budimpešti, a koju je god. 1295/96 u Kölnu izradio umjetnik Natan ben Simon ha-Levi. To je zaista remek-djelo kaligrafije i crtanja. Sva slova ovog rukopisa pokazuju u svojim oblicima veliku raznovrsnost i bogatstvo. Između njih provlače se slike svakovrsnih životinja iz raznih bajki, a prikazane su živopisno i sa puno fantazije. Uz to je taj majstor iz Kölna iskitio pojedine knjige prikazima iz Biblije, obrađujući najradije pripovijesti o Davidu, a mjestimice je iskitio knjigu i slikama u gotskom stilu, prikazujući mitska bića i šaljive životinjske likove i slične ilustracije.

Iz istog vremena spominje Dr. Kaufmann Mišna Toru sa Hagahot i Tobot Maimuni, koju je također u Njemačkoj izradio Isaak ben Abraham 1310. I ova je knjiga izrađena u gotskom duhu, iskićena životinjskim i ptičjim likovima te mnogim bićima iz bajke, ali ne tako umjetnički kao ona Mišne Tora iz Kölna. Na jednoj cijeloj stranici naslikan je prekrasan svijećnjak te nacrt jednog hrama i oblici raznog posuda za hram.

U zbirci Davida S. Sassoonu u Londonu nalazi se jedan »More Nebuhim«, koji je prema navodima vlasnika izrađen za upotrebu kraljevske kuće Kastilije i Leona. Ovaj rukopis, koji potječe iz 14 vijeka, prikazuje uz mnoge ukrase i naslikane ornamente grb Leon-a i okrunjenu životinju u grbu, heraldičkog lava.

U kraljevskoj biblioteci u Kjövenhavenu sačuvan je krasan egzemplar »More Nebuhima« iz istog vremena. Taj je rukopis pisan 1346 u Barceloni i urešen iluminiranim naslovima.

Znamenit je rukopis »Mišna Tora« u zbirci Herman Cramer u Frankfurtu na Majni, izrađen i islikan koncem 14. vijeka u Italiji. Ovo djelo pokazuje utoliko veliki napredak u slikanju, što su ilustracije već prilagođene tekstu. Crtani su ne samo biblijski prikazi, nego se ilustriraju i pojedini činovi iz službe

Božje, kao jutarnja služba, pa blagoslov svećenika, konačno razni predmeti iz običnog života, ukoliko se u tekstu spominju.

Od »Mišne Tora«, koja je pohranjena u gradskoj knjižnici u Frankfurtu, a potječe iz 15 vijeka, sačuvan je samo II svezak. I u ovom svesku nalazimo ilustracije, koje prikazuju ne samo događaje nego i mnoge opasnosti, koje nam prijete u životu. Tako vidimo mladiće u borbi, lopove kako se šuljaju u kuću, pa margarca gdje pada u grabu ili vola gdje navaljuje na djevojku. Na drugom mjestu opet vidimo, da se vode pregovori o prodaji kuće ili o prodaji konja, ili — u knjizi o sucima — prikazana je rasprava na sudu.

U poznatoj knjižnici Bodleyana u Oxfordu sačuvano je prema Neubauerovom Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleyain Library (Oxford 1886) blizu pedeset dijelom bogato iluminiranih knjiga od neprocjenjive vrijednosti. U biblioteci Britskog muzeja sačuvano je 15 skupocjenih rukopisa, Majmonidesovih djela, o kojima možemo naći podatke kod Margoliouth: Descriptive Liste of the Hebrew and Samaritan Mss in the British Museum (London 1893).

Steinschneider je u hamburškoj gradskoj biblioteci našao 15 rukopisa. Pa i u nekim bibliotekama u Španiji moći će se još i danas, pet vijekova iza izгона Jevreja, naći po koji kodeks, na pr. u knjižnici El Escorial 2 arapska i 1 hebrejski, u Biblioteca Nacional de Madrid 3 skupocjena rukopisa, koji su kao nekim čudom ostali poštedeni od lomače inkvizicije.

Mogu se, kako pišu pojedini putopisci, i na Istoku naći tu i tamo po neki rijetki ali i često vrlo skupocjeni, rukopisi Majmonidesa, tako na pr. njegova poslanica puna utjehe Jevrejima u Jemenu. Jevrejska narodna i sveučilišna biblioteka u Jerusolimu imade u vrlo lijepom rukopisu iz 15 vijeka arapski prijevod »Mišne Tora«, pisane u Buhari.

Pred dvije godine otkrio je Dr. Ritter iz Carigrada u biblioteci Sofijine mošeje rukopis od velike vrijednosti iz pera Ibn ab Baytar-a, slavnoga farmakologa. To je manuskript nekog medicinsko-farmakološkog djela o imenima i svojstvima droga, koje su u Majmonidesovim djelima navedene. Uostalom, skoro kod svake veće aukcije jevrejskih knjiga, osobito u Amsterdamu, može se reći po koji rukopis Rambama, za koji se traže basnoslovne sume.

III - Štampana izvorna djela

Već god. 1480 izlazi iz tiskare Salomo ben Jehuda i Obadja ben Mosesa izdanje »More Nebuhim«, i to po svoj prilici editio princeps. Gerson ben Moses u Soncinu izdaje štampanu »Mišna Tora« 1490, a slavni jevrejski štampar Daniel Bomberg u Veneciji izdaje 1524 tu knjigu sa pogovorom (dodatkom) Jakoba ben Hajim ibn Adonija, dok Jo Frobenius u Baselu izdaje 1527 isto djelo sa latinskim komentarom.

Svaka jevrejska štamparija, bila ona ma gdje, smatrala je svojom časnom dužnošću, da izda djela Majmonidesa, no vjerovatno je da su tu bili po srijedi i trgovački interesi, jer se nijedna knjiga nije nikada toliko čitala niti komentarisala u krugu učenjaka, kao djela Majmonidesova.

Tako nalazimo u Veneciji 1550 u isto vrijeme dva izdanja: jedno kod Aloisa Bragadina, drugo kod Marca Antonia Justinijana. U Solunu izlaze pojedina izdanja 1567 godine, u Krakovu 1602. Vrlo su poznata izdanja štampana u Amsterdamu: Ugolino 1638, Gentius 1640, Hontignus 1695, Vel 1701, Attias 1703, Vorst 1638, Zeller 1711. U Leidenu Dittmar 1706, Esgers 1718, u Oxfordu Chavering 1705, u Leipzigu Carpsow 1662, u Helmstädtu Hilpert 1651, u Frankfurtu na Majni 1708, u Upsali Peringer 1694 itd.

Naročitu pažnju zavrijeđuje izdanje, koje je izašlo iz štamparije Carske akademije znanosti u Petrogradu, a bilo je određeno za nastavu u jevrejskim školama. To se izdanje sastojalo od 5 svezaka pod naslovom: »Izvaci iz knjige Jad Hahasaka »Jaka ruka« priručnik za bogoštovlje, sastavljen prema Talmudu od Rabi Moše ben Maimon-a, zvanog Moše Maimonides iz Španije, a prema mnijenju učenjaka i rabina (navode se imena dvanaestorice poznatih talmudista)«. Sadržavalo je na više od 5000 štampanih stranica veliki broj djela i komentara Majmonidesovih. Interesantno je da ta knjiga, koja je izdata u Rusiji, osim jevrejskog teksta sadržaje ne ruske nego njemačke prijevode, što je očito učinjeno u pretpostavci onoga doba da će jevrejski učenici kojima je ova knjiga bila namijenjena bolje razumjeti njemački nego li ruski.

Bibliofili se vrlo pohvalno izražavaju o ljetos objelodanjennoj zbirci »Responsa« koju je u ime jerusalimskog udruženja »Mekice Nirdamim« sastavio Dr. Albert Freimann.

IV - Prijevodi Maimonidesovih djela

U djelu »Biblioteca arabico-judaica«, Frankfurt na Majni, god. 1902 najveći jevrejski leksikograf Moritz Steinschneider posvećuje 22 stranice prijevodima Maimonidesovih djela, ali ta bibliografija već u ono vrijeme nije bila potpuna, a nije ni nastavljena.

Već za života Maimonidesovog preveli su pojedine dijelove njegovih arapskih djela na jevrejski jezik Jehuda Alharisi i Samuel Ibn Tibbon.

Kako je među Jevrejima sve više slabilo, a kasnije u Evropi i sasvim nestalo poznavanje arapskog jezika, to su ti jevrejski prijevodi zauzeli mjesto originala. Štampali su se pojedini traktati zajedno, kao u onom rijetkom izdanju u Napulju 1492, ili pojedini traktati Talmuda. Tako su tokom vremena skoro sva arapska djela Maimonidesova prevedena na jevrejski jezik, a tih prevodilaca i izdanja nastaje sve više i više. Baš sada najavljuje Narodna i univerzitetska biblioteka u Jerusolimu u svojoj jevrejskoj zbirci »Filozofski klasici« novo jevrejsko izdanje Maimonidesa i to kao prvo »Introduction to logic« (Uvod u logiku). Dogodilo se čak da je pojedino arapsko pisano djelo bilo prevedeno na jevrejski jezik, a onda opet s jevrejskog na arapski, i, najzad, natrag na jevrejski jezik. Naravno da su jevrejska djela Maimonidesova u Španiji, Africi i Aziji, gdje su Jevreji govorili arapski, prevedena na arapski jezik, a mnogo su se učila i proučavala i među arapskim muslimanima i Koptima.

Od odlučne su važnosti za filozofiju i medicinu srednjeg vijeka i slijedećih stoljeća latinski prijevodi Maimonidesovih djela, većinom prema Harisijevom latinskom prijevodu.

Najstarijem latinskom prevodiocu djela »More Nebuhim« — »Dux perplexorum«, često i »Dux neutruorum« ili »Doctor dubitantium« — ne zna se za ime, a legenda upućuje na cara Fridrika II Hohenštaufovca. Daljnji su latinski prevodioci: 1302 Arbingaud Blasius iz Montpellier-a, koji je živio u Barceloni, 1520 Augustus Giustanim iz Pariza, 1620 Johannes Buxdorf, doktor Jacob ben Samuel Montino iz Tortoze, koji ih je izdao u Bologni 1526. U Holandiji u Leydenu izdaje latinski prijevod »Jad Hahasaka« I. C. Dithmar, Eduard Pocockio izdaje 1654 Mišna Avot pod naslovom »Porta Mosis« I. Leusdem

u Utrechtu 1694 »Praecepta Mosaica«. Pojedini se traktati Talmuda prevode u Amsterdamu. Pellikan je preveo na latinski jezik pisma Maimonidesova, a čuveni historiograf David Ganz »Iggereth Teman«.

Latinskih prijevoda medicinskih djela Maimonidesovih — bilo u cijelosti, bilo u ekscerptu — imade bezbroj, često se niti ne navodi ime samoga pisca pa se prijevod prikazuje kao original. Imade latinskih prijevoda i preradnja, sastavljenih od pokrštenih Jevreja, sa interpolacijom Kristovog imena; imade doslovnih prijevoda i takovih koji slobodno obrađuju istu temu, ali imade i vrlo loših prijevoda, pa i takovih u kojima se originalna djela jedva još mogu prepoznati.

Španjolski prijevod iz pera Pedro de Toledo god. 1452 »Doctor de los perpleios« sastavljen je na temelju jevrejskog prijevoda Alharisi-a i čuva se kao rukopis u Biblioteca Nacional u Madridu. U ovo vrijeme su štampani španjolski prijevodi od David Ishac Cohen de Lara i Samuel de Silva.

S obzirom na to da će ovaj spomenspis stalno sa velikim interesom čitati i nekadašnji zemljaci Maimonidesovi, Sefardi i Sefardkinje, navodim oznake tih knjiga kako ih saopćuje veliki poznavalac sefardske literature Dr. Moric Kayserling u Biblioteca Española-Portuguesa-Judaica (Strasbourg 1890).

David Ishac Cohen de Lara:

Tratado de los Articulos de la Ley Divina, repartido en lo articulos... Compuesto por... el señor Rab. Moseh de Egipto... y de nuevo traduzido a pedimento del señor Eliahu Uziel... a la vulgar Espanola

Amsterdam 1652.

Tratado de Moralidad, y Regimiento de la Vida del celebre y muy docto Señor Moseh de Egipto, traduzido de la lengua hebrea a nuestro Romance.

Hamburg 1662.

Dr. Samuel de Silva: Tratado de la Tesuvah, o Contricion, traduzida palabra por palabra de lengua Hebrayca en Espanol

Amsterdam 1613.

Tratado da immortalidade da alma, composto pelo Doutor... em que tambem se mostra a ignorancia de certo contrariador de nosso tempo, que entre outros muytos erros deu neste de-

lirio de ter para si e publicar, que a alma do homem acaba juntamente com o corpo.

Amsterdam 1623.

Najnoviji španski prijevod izdao je Jose Suarez Lorenzo, Guia de descarriados, Madrid 1930.

Talijarski prevod napisao je već god. 1580 Amadeo ben Moise de Racanati, a florentinski rabin Jacob Maroni 1870—76 pod imenom Guida degli Smarriti.

Njemačke su prijevode »More nebuhim« — Führer der Unschlüssigen — izdali R. Fürstenthal (Krotošin) 1839, M. E. Stern (Beč 1864), Dr. S. Scheyer (Frankfurt na M. 1838) a na potpuno novoj osnovi vanredno je lijep prijevod Dr. Adolfa Weiss-a Leipzig 1923). Knjigu »O 613 zapovijedi« izdao je M. Peritz u Breslau 1882, arapskim slovima, sa hebrejskim i njemačkim prijevodom. E. Soloweiczkyk preveo je »Sefer Madda« (Königsberg 1846), A. Wolff odlomke iz građanskog i kaznenog prava, N. Hoffman izdaje 1933 u Breslau »Moses ben Maimonides Mischna-Kommentar zum Traktar Sota«.

Uopće se među njemačkim prevodiocima Maimonidesovih djela nalaze najviđeniji jevrejski učenjaci: David Ottensosser, Moritz Steinschneider, M. Wolff, D. Hollub, A. Wolff, M. Beermann, I. Lewy, I. Hildersheimer.

Vanredno tačno izdanje »Le Guide des Egarés« na arapskom jeziku, jevrejskim slovima i sa francuskim prijevodom i tumačem izdao je znameniti arabista Salamon Munk iz Glogau. Ovaj slavni učenjak radio je — ma da je međutim izgubio vid — kroz 11 godina (1856—66) na tom djelu, a štampanje ovoga djela bilo je omogućeno tek mecenstvom baruna Jamesa Rotschilda.

Engleski prijevod izašao je prvi put u Londonu 1881 iz pera M. Friedländera. »The Guide of Hebrew Literatury« u Newyorku izdaje prijevod — Reverenda Dr. Herman Adlera »Autobiographical letter of Maimonides«. Daljnji je engleski prijevod J. M. Simonsa, Newyork 1919, sada već sedmo izdanje.

Na mađarski jezik preveo je ovo djelo petrovgradski rabin Dr. Mavro Klein u Budimpešti god. 1880—89 pod naslovom »A Tevelygök utmutatoja« sa komentarom. Drugo izdanje izdaje baš sada njegov sin, nadrabin u Budi, poznat pjesnik Dr. Arnold Kiss.

V - Komentari

Ne mogu navesti sve komentare i superkomentare, koje su većinom pisali na jevrejskom jeziku razni autori, jer bi to prešlo prostor, koji su mi izdavači ove spomen-knjige stavili na raspolaganje.

Nema skoro jevrejskog naučenjaka, koji ne bi ma kojim povodom napisao neki komentar bilo kojem dijelu Maimonidesovih djela, i to počevši od Josepha Abulafia u Burhosu 1230, pa sve do današnjeg dana.

Moses Nagara živi u Safedu i Damasku, a štampa 1571 u Carigradu i u Veneciji indeks Maimonidesovim djelima, a pod naslovom »Maamar bemaarechet haelohim«, međusobne koordinacije pojedinih mjesta Maimonidesovih djela, te navodi izvore raznih njegovih citata.

Među najstarije komentatore spada Hillel ben Samuel koji je živio u Veroni 1220 do 1295, a izdao je na temelju More nebhima knjigu »De causis«, koja sadrži 32 propositiones. Godine 1290 pisao je u obranu Maimonidesa dva znamenita pisma upućena Maestru Gajo, koja su prviput štampana u Taum Sekanim i Hemda Genusa 1834—1836.

Ismael b. Abraham Hakohen, nadržabin u Modeni, izdaje svoj komentar Maimonidesu 1786 u Livornu, Isaac ben Samuel iz Acco komentirao je kabalistički 1305 Maimonidesove komentare.

Moses Mendelsohn izdao je »Kommentar zur Terminologie des Moses Maimoni« Frankfurt a. O. 1768, koji je ponovno štampan Berlin 1784, Lemberg 1791, Berlin 1795, Wien 1822, Pressburg 1833, Warszawa bez oznake godine.

Interesantno je kako su neki komentatori često po nekoliko generacija, čak i nekoliko stoljeća kasnije štampani u sasvim drugim mjestima. Tako, na primjer, Isaak Abarbanel, znameniti i poznati portugiski i španski državnik, vođa španskih eksulata, kojega još i danas spominju među svojim predcima mnoge i mnoge naše sefardske obitelji, a koji je god. 1508 umro u Veneciji, napisao je među ostalim komentar Maimonidesovom »More« koji je štampan istom 1831 u Pragu, zatim »Roš Emunah«, polemika s Knjigom zapovijedi, koja je štampana u Stambulu 1505, a u Veneciji 1545 i latinski prijevod iste od

Vorstiusa 1683 u Amsterdamu. Njegov »Maamar kacerc«, tumač »More nebhim« štampan je u Veneciji 1854.

Isaac Belmonte, sin Rabi Moše Numeza, koji je isto u rodbinskim vezama sa mnogim današnjim jugoslavenskim Sefardima, izdao je u Solunu 1771, komentar Maimonidesovoj Mišna Tora pod naslovom »Šaar hameleh«, drugo izdanje sa napomenama Baruh Ibn Jona Jajtelesa izdano je u Brnu 1801, a treće izdanje s napomenama Josef Saula Natansona u Lwowu 1838 god.

Komentare Joseph ben Abloa Bonafaix Caspia iz Provence k »More nebhim« napisane početkom četrnaestog vijeka, pod imenom »Amude Kesef« i »Mazkijot Kesef«, izdao je Solomon Wertheimer u Frankfurtu na Maini 1848.

Koncem 18 vijeka prisvojio je neki mladić Salomon iz Litavske Maimonidesovo ime nazvavši se Salomon Maimon, te je u tolikoj mjeri stajao pod uplivom Maimonidesovih djela, da je čak i Kantovu filozofiju obradio u okviru komentara k Maimonidesu. I od toga doba nema skoro nijednog jevrejskog učenjaka na polju religije ili filozofije, jezikoslovlja i etike, koji ne bi u ma kojoj formi poveo riječ o Maimonidesu i ugledao se u tog velikana.

Među komentatorima nalazimo i čuvenog kabalistu, altonskog rabina Jonathana Eibenschütza, i znamenitog berlinskog ortodoksnog rabina Dr. Israela Hildesheimera, leksikografa Moritz Steinschneidera, arabistu E. Mahlera, nadržabina u Štajerskom Grazu i sveučilišnog profesora Dr. Davida Herzoga, velikog bibliografa A. Freimanna.

A valja spomenuti i komentar sarajevskog nadržabina Dr. Hinka Urbacha traktata »Sabbat« kao i komentare karlovačkog rabina Dr. Bernarda Šika traktat-a »Taanit«, te pokojnog osječkog nadržabina Dra Samuela Spitzera.

VI - Knjige o Maimonidesu i njegovoj nauci

Potpuni popis svih knjiga o Maimonidesu i o njegovim razorima, koje su izašle tokom vremena u raznim državama i na raznim jezicima, a iz pera mnogo stotina autora, nije moguće da se sastavi. U samoj godini 1935, prigodom 800-godišnjice

njegovog rođenja, nije bilo jevrejskih novina ili časopisa, koje ne bi izdale svoj svečani spomenbroj, a razni članci izašli su većinom u posebnim brošurama.

Ipak se nadam da će svakome ko hoće da se bavi studijem Maimonidesa u slijedećem pregledu biti dana mogućnost da izabere ona djela koja treba u naučne svrhe ili radi nekih podataka.

Razumije se, da sva ta djela, ukoliko ih imam u svojoj biblioteci, rado stavljam ozbiljnim interesentima na raspolaganje, a za sva druga koja sam nemam rado ću dati upute gdje se nalaze i gdje se mogu nabaviti.

»Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums« u Breslau-u izdaje povodom 800-godišnjice spomenspisa o Maimonidesu sa člancima:

Elbogen I.: Moses ben Maimons Persönlichkeit;

Heinz Wolff: Brief des R. Moses an seinen Jünger Josef ben Jehuda Ibn Aknin;

Bergmann J.: Maimonides als Erzieher;

Heinemann Isaak: Maimuni und die arabischen Einheitslehrer;

Gutman Michael: Zur Quellenkritik des Mischneh Thora;

Loew Immanuel: Notizen zu Realien bei Maimuni;

Wahrman Nachum: Zewi Hirsch Chajes' Verteidigung der Schriften Moses ben Maimons;

Grünewald Max: Die Stellung Achad Haams zu Maimonides.

U Palestini izašli su proljetos od pojedinih novina i časopisa slijedeći spomenspisi:

Haarec: Tel Aviv, Rabbenu Mosche ben Maimon,

Habred: Jerusalem, Chroweret li chwod Rabbenu Mosche ben Maimon

Ha-Misrachi: Jerusalem, Rabbenu Mosche ben Maimon

Hamisrachi: Tel-Aviv, L'chag ha-Rambam,

Tarbic: Jerusalem: Sefer ha-Rambam šel ha-Tarbic

Dawar Tel Aviv, Le-s echer, ha-moreh.

1) THE JEWISH QUARTERLY REVIEW, LONDON
na engleskom jeziku:

Marx Alex.: Texts by and about Maimonides,

Davidson Israel: Mnemonic verses concerning the words of Maimonide,

Wolfson Harry: Maimonides on the internal sciences,
Finkelstein Louis: Maimonides and the tannaitic Midrashim,

Boaz-Cohen: The classification of the Law in the Mishne Torah.

2) REVUE DES ETUDES JUIVES, PARIS

francuski:

Weill Julien: Hommage a Maimonide,

Chapira Bernard: Lettre aux Juifs du Yemen,

Guttman Michael: Maimonide sur l'universalité de la morale religieuse,

Levy Louis Germain: La conjonction de sa science et l'amour,

Sidersky D.: Introduction au Kiddousch la Hodesch de Maimonide,

Teichner Jakob: Observations critiques sur l'interprétation traditionnelle de la doctrine des attributs négatifs chez Maimonide.

3) LA RASSEGNA MENSILE DI ISRAEL, FIRENZE

talijanski:

Elbogen Ismar: La vita e l'opera di Mose Maimonide,

Chapiro Joseph: La filosofia et l'etica di Maimonide,

Roth Leo: L'impero dell'intelletto,

Bonaventura Enzo: La creazione e l'immortalità nel pensiero di Maimonide,

Zolli Israel: Maimonide e le speranze messianiche del suo tempo,

Colombo Yoseph: I »Fondamenti della Religione« die Maimonide (trad. et notes).

Klatzkin J.: Vita apocrifa.

4) TARBIC: THE MAIMONIDE'S BOOK, JERUSALEM.

(Knjiga o Majmonidesu) jevrejski:

Brody Heinrich: Elegija Rabi Meir Halevy-a o Maimonidesu,

Baneth L. H.: Filozofska terminologija Maimonidesova,

Rawidowicz S.: Struktura More Nebuhima,

Scholem Gerhard: Od filozofa do kabaliste (Legenda kabalista o Maimonidesu),

Epstein J. N.: Mehilta i Sifre u djelima Maimonidesovim,

Gulak A.: Juridičke oznake u Maimonidesovom kodu,

Karl Z.: Maimonides kao eksegeta,

Freimann A. H.: Responsa dajana Maimona, oca Maimonidesovog,

Fischl W. J.: Makama o Maimonidesu.

»Cahiers Juifs« (Alexandrie—Paris) na francuskom jeziku: Maimonide sa vie, son oeuvre, son influence,

Pascale Saisset: Maimonide a Fez,

Finbert E. J.: Une nuit a Fostat,

Zev Vilnay: La legende du tombeau de Moïmonide,

Prof. Sonne: La »Grande Composition« de Maimonide — ha Hibbur ha Gadol,

Weyl Dr. Armand: »Schemonah Perakim« — les Huit Chapitres,

Chapira B.: Lettre de Maimonide aux Juifs du Yemen,

Roth Leo, prof. na sveučilištu u Jerusalemu: La Puissance de l'Esprit,

Guttman Julius, prof. na sveuč. u Jerusalemu: Maimonide penseur religieux,

Simon Dr. I.: L'Oeuvre médicale de Maimonide,

Weyl Dr. A.: Philosophie de la Médecine de Maimonide,

Scholem, prof. na sveučilištu u Jerusalemu: Maimonide dans l'oeuvre des Kabbalistes,

Unger E.: Maimonide et saint Thomas d'Aquin,

Newman Dr. L. I.: Maimonide et les Théologiens chrétiens du Moyen-Age et de la Réforme,

Guttman Dr. Jacob: Maimonide et le philosophes chrétiens,

Gordine Dr. Jacob: Maimonide dans la pensée du XIXe siècle,

Franck Dr. W.: Maimonide dans la pensée des Juifs allemands d'aujourd'hui.

Monumentalno enciklopedijsko djelo o Maimonidesu izdala je »Gesellschaft zu Förderung der Wissenschaft des Judentums« pod naslovom »Moses ben Maimon, sein Leben, seine Werke und sein Einfluss« prigodom 700-godišnjice Maimonidesove smrti, i to 1908 prvi, a 1914 drugi svezak. Na djelu su saradivali W. Bacher, M. Brann, D. Simonsen i J. Guttman, a posebna su izdanja iz te knjige štampana:

Eppenstein Simon: Beiträge zur Pentateuchexegese Maimunis (1908),

Friedlaender Israel: Der Stil des Maimonides (1908), Die arabische Sprache Maimonides (1908),

Elbogen I.: Der Ritus im Mischne Thora (1908),
Guttman Jacob: Der Einfluss der maimonidischen Philosophie auf das christliche Abendland (1908),

Guttman Michael: Maimonides als Devisor (1914);

Pagel J.: Maimuni als medizinischer Schriftsteller (1908),

Peritz Moritz: Das Buch der Gesetze (1908),

Rosenthal Ferdinand: Die Kritik des maimonidischen »Buches der Gesetze« durch Nachmanides (1908),

Schwarz Adolf: Das Verhältnis Maimunis zu den Gaonen (1908),

Ziemlich Bernhard: Plan und Anlage des Mischne Thora (1908),

Cohen Herman: Charakteristik der Ethik Maimunis (1908).

Vrlo je lijepa knjiga »Moses Maimonides« 1135—1204 Arglo-Jewish Papers in connection with the Eighth Centenary od his birth izdana 1935 od The Soncino Press a pod redakcijom Rabbi Dr. I. Epsteina u Londonu. Sadržaj te spomenknjige je kako slijedi:

Moses Maimonides: A. General Estimate. By Dr. J. H. Hertz,

Maimonides, Sources and his Method. By Adolf Büchler,
Maimonides Conception of the Law and the Ethical Trend of his Halaschah. By Dr. I. Epstein;

The Union of Prophetism and philosophism in the thought od Maimonides. By R. V. Feldmann,

Maimonides as physiциn and scientist. By W. M. Feldmann,

Maimonides as Halaschist. By Rabbi I. Herzog,

The place of Maimonides, Mishneh Torah in the history and development of the Halachan. By Rabbi A. Marmorstein;
Philosophy as a Duty. By Simon Rawidowicz;

Maimonides, Conception of state and society. By E. Rosenthal,

Maimonides and England. By Cecil Roth,

Notes on some Rambam manuscripts. By David Sassoon;

A Bibliography of Maimonides. By Joseph I. Gorfinkle.

U »Jüdisches Lexikon« (Berlin 1928) imade cijela serija članaka o Maimonidesu. Dr. Aron Sandler piše životopis i rad učenjaka kao liječnika. Dr. Louis Lewin i Dr. Mordche Sew Wolf Rapaport o kodifikatoru, Dr. Julius Guttman o filozofu.

Isto su tako napisani iscrpni članci u »Jewish Encyclopedia«, u Jevrejskoj i Ruskoj jevrejskoj enciklopediji. O Majmonidesu su pisali: Graetz, Dubnow, Jost, Kayserling, Cassel, Gustav Karpeles, Kastein, Höxter, Nussbaum, Prinz, te Amerikanci Gotthard Deutsch, Charles Kent, Paul Goodman, I. M. Myers, Henry Hart Milman i mnogi drugi, koji su pisali sistematska djela o jevrejskoj povijesti.

U svakom prikazu o filozofiji srednjega vijeka, a i u općim leksikonima imade članaka, a često i malih rasprava o Maimonidesu.

. . .

Sada prigodom 800-godišnjice izdane su, koliko mi je poznato, 3 bibliografije:

Louis Lamm, bivši berlinski knjižar, koji je sada u Amsterdamu, izdao je katalog »Werke von und über Moses Maimonides zu seinem 800 Geburtstag«, koji sadrži 168 raznih brojeva knjiga o Maimonidesu i njegovim djelima, koje se nalaze u prodaji, pa je svugdje naznačena i cijena, a uz to je još dodatak o kabali i mistici sa daljnjih 135 brojeva.

Ovaj katalog će osobito dobro doći za popunjenje jevrejskih biblioteka.

Lijepa bibliografija navedena je u posebnoj broju »Cahiers Juifs« br. 16/17, a isto tako i u djelu »Moses Maimonides« VIIIth Centenary Memorial Volume, ali većina knjiga je na engleskom jeziku. Mi smo i ove tri bibliografije upotrebili kod sastava naše rasprave.

Bibliografija

- ALTMANN ALEXANDER: Der More Newuchim. Des Rabbi Mosche ben Maimon »More Nebuchim« im Grundriss, Auswahl, Uebersetzung und Nachwort. Berlin 1935
- ARDIT R.: Maimonides, L'opotre de la tolerance. Tunis 1900
- AUERBACH M.: Moses ben Maimons angeblicher Uebertritt zum Islam. Eine ungerechte Beschuldigung gegen Rabbi Mose ben Maimon. Jeschurun, Berlin 1927
- BACH J.: Des Albertus Magnus Verhältnis zu der Erkenntnislehre der Griechen, Lateiner und Juden. Wien 1881

- BACHER WILHELM: Beiträge zur semitischen Sprachvergleichung bei Maimuni u Chwolsonovom Recueil des travaux Petrograd 1899
Die Biblexegese Mose Maimunis Budapest 1896
Der sprachliche Charakter des Mischneh Thora Strassbourg 1903
- BAMBERGER FRITZ: Das System des Maimonides. Eine Analyse des More Newuchim vom Gottesbegriff aus. Berlin 1935
- BANETH EDUARD: Maimonis Neumondberechnung in Berichten der Berliner Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums. Berlin 1888—93
- BARDOWICZ: Die rationelle Schriftauslegung des Maimuni. Berlin 1893
- BARUCH: Two Lectures on the Life and Writings of Maimonides. London 1847
- BARZ SIMON: Zivotopis Rabenu Moše ben Maimona (jevr.) Bikurej Haitim 5585
- BEER B.: Leben und Wirken des Rabbi Moses ben Maimon. Prag 1834
- BENAU Dr. A.: Moše ben Maimon kao lekar (Jevrejski Narodni Kalendar 5696) Zagreb 1935
- BERNFELD SCH.: Mosche ben Maimon Bnej Alijah. Tel Aviv 5691
Ha Rambam Hacefira 1904
Rambam Luach Achiasejf 12. god.
- BERNFELD Dr. SIMON: Daath Elohum, povijest vjerske filozofije Jevreja. bivši sef. nadrabin beogradski Varšava 1897—99
Moses ben Maimon Ost u. West, Berlin 1913
- BERNHARD H. H.: Main principles of the creeds and ethics of the Jews, exhibited in selects from the Yad Hachazakah. Cambridge 1832
- BERNHARD: Die beiden grossen Lichter Maimonides und Nachmanides. Berlin 1835
- BIACH Dr. ADOLF: Maimonides, ein Beitrag zum jüdischen Geschichtsunterricht an Mittelschulen. »Neuzeit«, Wien 1900
Moses Maimonides und Moses Mendelssohn in ihrer Bedeutung für die Zukunft des Judentums. Frankfurt a. M. 1904
četvrto izdanje 1907
Moses ben Maimon (zur Erinnerung an den 700-jährigen Todestag). Prag 1906
- BINJAN SJELOMA: Maimonides. Hannover 1831
- BUBER SALOMON: Rodenje Rambama (jevrejski) Hamelic 1902
- BUKOFZER: Maimonides im Kampfe mit seinen neuesten Biographen P. Beer Berlin 1844
- BURSTEIN ABRAHAM: The Escape from. A play for young people New York 1935
The boy of Cordoba New York 1935
- CARAVACA MILLAN: Moises ben Maimon (Maimonides) Madrid 1903
- CHABLES R. H.: A critical History of the Doctrine of a future Life in Israel in Judaisme and in Christianity London 1913
- CHAMISER M. R.: Aчитubs aus Palermo, Hebräische Uebersetzung der Logica Maimonis Berlin 1912
- COHEN HERMAN: Charakteristik der Ethik Maimunis London 1908
Prestampano u Herman Cohen Jüdische Schriften III. Berlin 1924

- DERENBOURG JOSEF: Maimonides u: »Geigers wissenschaftliche Zeitschrift jüdischer Theologie«
Berlin 1835
Commentaire des Maimonide sur la Mischnah Seder Tohorot
Berlin 1890
- DIESENDRUCK ZEVI: Die Theologie bei Maimonides
Cincinnati 1928
Maimonides Lehre von der Prophetie
Wien 1927
Zum Begriff der Negation in der Lehre des Maimonides, Chajes
Gedenkbuch
Wien 1930
Ha-tahlit ve-ha-torarim be-korat ha-Rambam
Jerusalem 1931
- DUNNER JOSEF HIRSCH: Hagoath al Mishne Torah. Adnotationes criticae ad Mosis Maimonides Codicem Mischna Torah
Amsterdam
- ECKENSTEIN L.: Philosophical Terms in the Moreh Nebukim
New York 1924
- EFROS J.: Space in Jewish Medieval Philosophy
New York 1917
- EISLER Dr. MORITZ: Vorlesungen über die Philosophie des Maimonides
Wien 1870
- ELBOGEN Dr. ISMAR: Das Leben des Rabbi Mosche ben Maimon aus seinen Briefen und anderen Quellen. Mit einer biographischen Einleitung
Berlin 1935
- ELBOGEN Dr. ISMAR und HONIGER: Der Mischna-Traktat Abot, mit Maimunis arabischem Kommentar
Ost. u. West, Berlin 1922
- EPSTEIN I.: Das Problem des göttlichen Willens in der Schöpfung nach Maimonides, Gersonides und Crescas
Monatsschrift f. Geschichte und Wissenschaft d. Judentums
Berlin 1931
- FALKENHEIM S.: Die Ethik des Maimonides
Königsberg 1832
- FEUCHTWANG Dr. DAVID und KRAUS SAMUEL: Moses ben Maimon
Wien 1935
- FINKELSCHERER: Moses Maimonides Stellung zum Aberglauben und zur Mystik
Breslau 1894
- FISCHMANN J. L.: Rabenu Moše ben Maimon
Jerusalem 1935
- FRANCK ADOLPH: Mose Maimonides (sa vie et sa doctrine)
Paris 1843
prevedeno na njemački jezik po Dr. Adolfu Jelineku
Leipzig 1844
- FRIEDBERG SAMUEL: Rambam
Liverpool 1893
- FRIEDER A.: Mose ben Maimon k 800. vyrociu jeho narodenim
Zvolene 1935
- FRIEDLANDER ISRAEL: Moses Maimonides
Jeschurun III
Der Sprachgebrauch des Maimonides
Frankfurt 1899
Arabisch-deutsches Lexikon zum Sprachgebrauch des Maimonides
Frankfurt 1902
Der Stil des Maimonides
Leipzig 1908
Ein Gratulationsbrief an Maimonides
Berlin 1902
- FURSTENTHAL M. E. STERN und SCHEYER: Theologisch-philosophische Erörterungen
Berlin 1920
- FURSTENTAL R. J.: Das jüdische Traditionswesen nach Maimuni's
Breslau 1842
- GATINIO J.: Jizchak jeranen
Solun 1786
- GLATZER N. N.: Rabbi Mosche ben Maimon. Ein systematischer Querschnitt durch sein Werk
Berlin 1935
- GEIER M.: De Ebraeorum lucta lugentiumque ritibus; e sacris praecipue, nec non Rabbi Mosis B. Maimon
Leipzig 1666

- GEIGER ABRAHAM: Moses ben Maimon
Iggeret Haschmad
Maimonides
Breslau 1850
Breslau 5610
Berlin 1875
- GOLDBERG O.: Maimonides. Kritik der jüdischen Glaubenslehre
Wien 1935
- GOLDBERGER Dr. PHILIPP: Die Allegorie in ihrer exegetischen Anwendung bei Maimonides
Wien 1894
- GRAJWER M.: Die kabbalistischen Lehren des Moses Nachmanides in seinem Pentateuch-Kommentar
Breslau 1933
- GROSSBERG M.: Maimonides, Sepher Rephuoth the book of medicine
London 1900
- GROSSMANN: Maimonides
New York and London 1890
- GUTTMANN Dr. Jakob: Das Verhältnis des Thomas von Aquino zum Judentum und der jüdischen Literatur
Göttingen 1891
Verhältnis der Scholastik des 13. Jahrhunderts zum Judentum und zur jüdischen Literatur
Göttingen 1902
Die Beziehungen der maimonidischen Religionsphilosophie zu der des Saadia
Breslau 1911
Die Beziehungen der maimonidischen Religionsphilosophie zu der des Abraham ibn Daud
Berlin 1912
Die jüdischen Quellen der Philosophie des Maimonides
Leipzig 1914
- GUTTMAN Dr. Julius: Die religiösen Motive in der Philosophie des Maimonides. U: »Entwicklungsstufen der jüdischen Religion«
John Spencers Erklärung der biblischen Gesetze in ihrer Beziehung zu Maimonides Festschrift, Simonsen Kopenhagen 1923
- GUTTMANN Dr. MICHAEL: The Decisions of Maimonides in his commentary on the Mischna
Hebrew Union College Annuary II. Das naturphilosophische System der Mutak allimum nach dem Berichte Maimonides
Leipzig 1885
- GRULL B.: Die Lehre vom Kosmos bei Maimuni und Gersonides
Lwow 1901
- GRUNFELD: Die Lehre vom göttlichen Willen bei jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters von Saadia bis Maimuni
Münster 1909
- GUDEMANN Dr. MORITZ: Zum Todestage des Rambam
Haccifira
Moses Maimonides
Jahrbuch f. jüdische Geschichte und Literatur VIII. Das jüdische Unterrichtswesen während der spanisch-arabischen Periode
Wien 1878
- HARRIS MAURICE HENRY Dr.: Hestory of Mediaeval Jews
New York 1907
- HEILPRIN PINKAS MENDEL: Ewen Bohen (jevrejski) Terminologija Moše Maimunia prema logičnim principima sa opaskama i opširnim zaključnim člankom
Frankfurt n. M. 1846
- HEVEN Dr. SIMON: Maimonides u «Culturalmanach»
Budapest 1912
Dalalat Alhairin Maimuni
Utmutatojanak ismertese
Budapest 1928
- HESCHEL ABRAHAM: Maimonides. Biographie. Judentum in Geschichte und Gegenwart
Berlin 1935
- HOLUB D.: Toladot Rabi Moše ben Maimon
Wien 1884

- HORWITZ Z.: Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters
Harambam
Breslau 1898/98
Hannepch 1905
- HUNAS SCH. M.: Toladot Haposkim slovo Tet str. 328/46
- HUSIK ISAAC: An anonymus mediaeval Christian Critic of Maimonides
The Jew. Quarterly Review II. London 1911
History of mediaeval Jewish Philosophy Philadelphia 1916
- JARACZEWSKY ADOLF: Ethik des Maimonides 1895
- JAVETZ E. SEN WOLF: Toladot Harambam Toladot Jisrael XII
Jerusalem
- JELLINEK Dr. ADOLF: Philosophie und Kabbale Leipzig 1854
Kontres ha-Rambam Bibliographie der Commentare und
Schriften über Maimonides Mischne Thora Wien 1878
Wien 1898 II. izdanje
- JOEL Dr. MANUEL: Die Religionsphilosophie des Maimonides
Berlin 1859
Das Verhältnis Albot des Grossen zu Maimonides Berlin 1863
- JOLOWITZ-HAYMAN: Über das Leben und die Schriften Moses ben Maimunis
Königsberg 1857
- KAATZ S.: Maimonides und das Talionsprinzip
Jeschurun XIII
- KAHAN HERMANN: Hat Moses Maimonides dem Kryptomohammedanismus gehuldigt?
Marmaros-Sziget 1889
- KAHANE A.: Rambam Sifrut hahistorija lejisrael Varšava 5682
Popis knjiga Rambama Hazman sv. X.
Harambam, mahuto, kivnu, vehaszakafat olamo
(Predavanje k 800-god.) Przemysl 1935
- KAMINKA Dr. ARMAND: (bivši osječki nadrabim, ravnatelj »Maimonides-Institut für religionswissenschaftliche Studien« na bečkoj univerzi)
Moses Maimonides als geistiger Führer in unserem Zeitalter
Wien 1926
- KAUFMANN Dr. DAVID: Geschichte der Attributenlehre in der jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters von Saadja bis Maimuni
Gotha 1877
Der Führer Maimunis in der Weltliteratur Leipzig 1898
preštampano u »Kaufmanns Gesammelte Schriften«
Frankfurt a. M. 1910
- KIRCHHEIM RAPHAEL: Biographie des Rabbi Joseph Ibn Caspi
Sonderabdruck aus dem Kommentar im More Nebuchim
Frankfurt n. M. 1848
- KISS Dr. ARNOLD: Maimuni Mozes bölcseszeti fölfogasa az isteni gonúviselesről es a szabad akaratról (Filozofsko shvatanje Moše Maimonidesa. Briga Providnosti i o slobodnoj volji). Spomen-spis Dr. Simon Hevesi-u
Budimpešta 1934
- KLEIN Dr. A., NURNBERG: Rambam oder Maimonides
(ortodoksko stanovište) Frankfurt n. M. 1913
- KOCH J.: Meister Eckhardt und die jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters
Breslau 1929
- KOHUT Dr. ALEXANDAR: Saadja es Maimonidesnek a talmudhoz viszonyított vallas bölcseszeteröl (Vjerska filozofija Saadije i Maimonidesa u odnosu prema talmudu)
Budimpešta 1868
- KONIG BET.: Das Märchen vom Rambam und dem Malch ha mowes
Hickls jüdischer Volkskalender 31. g. Brno 1931

- KLAUSNER Dr. JOSEPH: Rabbi Moses ben Maimon. Hachiloach sv. XIII.
Odesa 1909
- KRAUSZ SCH.: Odnos između Rambama i Rambama (jevrejski)
Hagoren knj. V.
- KRONER Dr. H.: Maimonides. Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin des XII Jahrhunderts, arabisch, hebräisch und deutsch.
Berlin 1906
Seelenhygiene. Nach einer arabischen und hebräischen Handschrift.
Berlin 1914
Arzt und Patient in der Medizin des Maimonides.
Ost u. West. Wien 1912
Medizinische Terminologie bei Maimonides, u: Zur Terminologie der arabischen Medizin und in ihrem zeitgenössischen hebräischen Ausdruck.
Berlin 1921
Der Mediziner Maimonides im Kampfe mit den Theologen
Oberdorf 1924
Der medizinische Schwanengesang des Maimonides 1928
- KRONER Dr. H. — GRUNDWALD Dr. MAX: Maimonides als Hygieniker (u. Grundwald: »Hygiene der Juden«)
Dresden 1911
- LAZBENIK M. B.: Rabi Moše ben Maimon
Varšava
- LEMANS M.: Moses Maimonides
Amsterdam 1815
- LLAMAS P. J.: Maimonides
Madrid 1935
- LEVY LOUIS-GERMAIN: Maimonide
Paris 1911
- LOW Dr. LEOPOLD: Jüdische Dogmen
Szegedin 1859
Die Maimonidesfrage u »Ben Chamanja«
Szegedin 1859
- MANN Dr. JACOB: The Egyptian Negidim of the Family of Moses Maimonides
Cincinnati 1922
- MARGEL Dr. MOJSIJE: Moše ben Majmon kao mislilac (Jevrejski Narodni Kalendär 5696)
Zagreb 1935
- MARK A. J.: Die vier Postulate bei Moses Maimonides im More Ne-wuchim und bei Ahron ben Elia u »Ej'c Chaim«
Baltimore 1856
- MARGULIES SAMUEL HERSCH: Maimonidesova diskusija sa Aristotelovom naukom o jedinstvu svijeta i mora (talijanski)
Firenca 1910
- MENDELSON W.: Maimonides a twelfth century physician
Annals of med. History 1923
- MUNK ELI: Nichtjuden im jüdischen Religionsrecht
Berlin 1932
- MURMELSTEIN Dr. BENJAMIN: Rabbi Moses ben Maimon
Wien 1935
- MOSES SIMON BEN BARUCH COHEN: Mekore ha Rambam.
Wilna 1870
- MUNZ Dr. ISAAK: Die Religionsphilosophie des Maimonides und ihr Einfluss
Berlin 1887
Maimonides als medizinische Autorität
Berlin 1895
Zur Ehrenrettung des Maimonides (Dokaz da nije nikada pripadao islamu) u »Israelita«
Mainz 1904
Moses ben Maimuni (Maimonides) Sein Leben und seine Werke
Frankfurt n. M. 1912
engleski prevod pod naslovom »Rambam«
Boston 1935
- NEUBURGER CHAIM: Das Wesen des Gesetzes in der Philosophie des Maimonides
Danzig 1933
- NEUMARK DAVID: Temelji filozofije Rambama (jevrejski) (k 770-godišnjici smrti)
Hašiloah sv. XV
Jewish Philosophy of the Middle Ages
New York 1908
- NIEMCEWITSCH: Crescas contra Maimonides

- NIRENSTEIN S.: The Problem of the Existence of God in Maimonides, Alanus and Averroes Philadelphia 1924
- OPPENHEIM D.: Spinoza gegen Maimonides Wien 1855
- OTTENSOSSER DAVID: Imre Daat — Briefe über den Moreh des Maimonides Fürth 1846
Analekten aus den Schriften des Maimonides Fürth 1848
- PALPIERA SEMTOF: More hamore (Tumač tumača) Magdenburg 1834
- PERLES F.: Maimonides Berlin 1905
- PERLES JOSEF: Die in einer Münchener Handschrift aufgefundene erste lateinische Übersetzung des Maimonidischen Führers Breslau 1875
- PHILIPPSOHN: Die Philosophie des Maimonides Magdeburg 1834
- POLLAK T.: Über die Philosophie des Maimonides
- POZNANSKI Dr. SAMUEL ABRAHAM: Zur jüdisch arabischen Literatur Frankfurt a. M. 1904
- PREIS K.: Die Trepha Lehre im Lichte des medizinischen Wissenschaft Breslau MGWI 1925
- RABBINOWICS Dr. med. ISRAEL MICHAEL: Traite de poisons de Maimonide Paris 1865
- RAWIDOWICZ S.: Mendelsohns handschriftliche Glossen zum More Nebuchim u »Monatsschrift« Breslau 1934
- RIWMAN JAKOW: Nekoliko riječi o nauci Rambama (jevrejski) Hacefira, Varšava 1899
- ROHNER A.: Das Schöpfungsproblem bei Moses Maimonides, Albert Magnus und Thomas von Aquino Münster 1913
- ROSENTHAL Dr. FERDINAND: Die Kritik des Maimonidischen »Buches der Gesetze« durch Nachmanides Leipzig 1908
Die arabische Sprache des Maimonides Leipzig 1908
- ROSIN Dr. DAVID: Ethik des Maimonides Breslau 1876
- ROSIN HEINRICH: Die Juden in der Medizin Berlin 1926
- RUBIN Dr. SALOMON: Spinoza und Maimonides Ein psychologisch-philosophisches Antitheon Wien 1869
- SANDLER: Das Problem der Prophetie von Saadia bis Maimuni Breslau 1891
- SIMMONS: Maimonides and Islam London 1888
- SPITZER S.: Moses ben Maimon als Rabbiner, Philosoph, Arzt und Fürst
- SCH. Z. CH. H.: Rabbi Maimonides ist Wahrheit und seine Lehre ist Wahrheit (sa ortodoksnog st. novišta) Jeschurun Frankfurt n. M. 1863
- SCHACHNOWITZ S.: Rabbi Mosche ben Maimun Frankfurt n. M. 1935
- SCHAPIRA Dr. ISRAEL: Zivot Rambama Varšava 5638
Zivot Rambama Varšava 5665
K 700-godišnjici smrti Rambama Hasman 1904
Dan smrti Rambama Varšava 1904
- SCHACHTER Dr. SALOMON: The Dogmus of Judaisme in the Jewish Quarterly Rewiew London 1889
- SCHERBEL Dr. SIMON: Jüdische Aerzte Berlin 1905
- SCHEYER S. B.: Das psychologische System des Maimonides Frankfurt n. M. 1845
- SCHMIEDL Dr. ADOLF: Studien über jüdische insbesondere jüdisch-arabische Religionsphilosophie Wien 1860

- SCHMILCKE W.: Rabi Moše ben Maimon i njegov odnos prema Aristotelu. Zbirka članaka kao dar pretplatnicima »Hamelica«
- SCHREIBER EMANUEL: The Jew in Medicine Chicago 1906
- SCHREINER Dr. MANTIN: Ker Kalam in der jüdischen Literatur Berlin 1895
- SCHULMAN KALMAN: Rabi Moše ben Maimon Petrovgrad 1879
- SCHUCK ALEXANDER: Glauben und Wissen nach Rabbi Moše ben Maimon Timisoara 1933
- SCHWARZ Dr. ARTHUR ZACHARIAS: Der Plan des Maimonides Wien 1935
- SCHWARZ Dr. ADOLF: Der Mischne Thora Ein System der mosaisch-talmudischen Gesetzeslehre Wien 1905
- STEIN Dr. ABRAHAM: Moses Maimuni Haag 1846
- STEINSCHNEIDER MORITZ: Schene ha-meoroth. Maamar ha-jichud Berlin 1847
Sammlung von Gedichten, Epigrammen auf Maimonides und seine Werke u Mekize Nirdamim Berlin 1885
Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher Berlin 1893
Zur Literatur des Maimonides, »Monatsschrift« Breslau 1901
Philosophie und Gesetz, Beiträge zum Verständnis Maimonides und der jüdischen Philosophie des Mittelalters Berlin 1935
- TAUBER ISRAEL: Ezrah Kaanon. Beiträge zu einer Biographie des Rabbeau Moses ben Maimon Bratislava 1865
- TEICHER J.: Studi su Maimonide Milano 1934
- TOWLEY: The Reasons of the Laws of Moses Maimonides 1827
- WEISS ADOLF: Moses ben Maimon. Leben und Werke sowie sein philosophisches System Leipzig 1923
- WEISS B. H.: Toladot Harambam Bejt Talmud sv. VII 1870
Sejfer Toladot Gedolej Jisrael Wien 1880
- WEISSE S.: Philo von Alexandrien und Moses Maimonides Halle 1884
- WIENER MAX: Religionsgesetzliche und Religionsphilosophische Frömmigkeit im Judentum (Iz Dankesgabe für Max Dienemann) Frankfurt n. M. 1935
- WOCHENMARK JOSEPH: Die Schicksalsidee im Judentum Stuttgart 1933
- WOHLGEMUTH A.: Vom Denken und Glauben unserer Zeit. Betrachtungen anlässlich des Maimonides Gedenkjahres Frankfurt n. M. 1935
- WOLFF M.: Eschatologische Gedanken Musa Maimun's Leyden 1890
- YELLIN DAVID: Maimonides (jevrejski) London 1898
- YELLIN DAVID and ISRAEL ABRAHAMS: Moimonides (englesko izdanje) London 1903
Maimonide (talijansko izdanje) Firenca 1935
- ZEITLIN H.: Rambam Rešafim sv. 9, 10, 11
Maimonides Cordoba 1135, Cavo 1204, Cordoba 1935
Centro de Estudios Andaluces Cordoba 1935
(Djelo bez naznake autora kao spomenspis)

Za vrijeme štampe doznao sam za slijedeće daljnje knjige i časopise

- DUNNER LAZAR: Die älteste astronomische Schrift des Maimonides aus 2 Manuskripten Würzburg 1902
Maimonides primum de astrologia opus Frankfurt a. M. 1911
- FUNK S.: Das Grundprinzip des biblischen Strafrechts nach Maimonides und Hofrat Müller Berlin 1904
- GOLDZIEHER I.: Ibn Hudm the Mohammedan Mystic, and the Jews of Damascus Jewish Quarterly Review (VI. w.)
- GORFINKLE: »Legends about Maimonides« Boston 1932 u The Jewish Advocate
- HILDESHEIMER J.: Die astronom. Kapitel im Maimonis Abhandlung über d. Neumondsheiligung Berlin 1881
- HUSIK ISAAC: Review of Selections from the Arabic Writings of Maimonides Jewish Quarterly Review
- KAHN MAX: »Maimonides, the Physician« u New York Medical Journal New York 1913
- KONVITZ MILTON R.: »On Spinoza and Maimonides« u Open Court Chicago
- MARX ALEXANDER: The Correspondence Between the Rabbis of Southern France and Maimonides about Astrology Cincinnati 1926
- NATHAN J. J. M.: Ein anonym. Wörterbuch zu Mischna und Jad Hachasaka Berlin 1905
- PENIDO M. L. T.: Les attributs de Dieu d'après Maimonide Louvain 1924
- POSNANSKY SAMUEL: Hahabim Hizaharou Bedbrehem (jevr.) Revija Hašiloah Odessa 1914
- RENASSIA JOSEPH: Transmission de la tradition selon Maimonide u Guide des Eleves od Etz Haim Constantine
- ROSENAU WILLIAM: »A Study of Maimonides« u Jewish Comment Baltimore 1913
- ROTH LEO: Spinoza, Descartes and Maimonide Oxford 1924
- SIMMONSEN D.: Arabic Responses of Maimonides Jewish Quarterly Review
- SIMMONS L. M.: Maimonides and Islam Jewish Chronicle London 1888
- SULER B.: Ein Maimonides-Streit in Prag im 16. Jahrhundert (Jahrbuch der Ges. f. Gesch. d. Juden in CSR.) Prag 1935
- SCHECHTER ABRAHAM I.: »The Prayerbook of Maimonides« u Jewish Chronicle Supplement London 1931
- STRAUSS LEO: Philosophie und Gesetz »Beiträge zum Verständnis Maimonis und seiner Vorläufer« Berlin 1935
- TOLEDANO: Ner ha-Maarab (jevr.) Historija Jevreja u Maroku 1911
- WISE ISAAC M.: Reformed Judaism, III. from Maimonides to Albo u American Israelite Cincinnati 1871
- WOLFSOHN HARRY A.: Maimonides and Halevi Jewish Quarterly Review
- ZANGWILL ISRAEL: Moses Maimonides, Philosopher and Physician u Sunday School Times Philadelphia 1898

- BAUER IGNACIO: Maimonides Madrid 1935
- BLUMBERG J. D.: Mitzwat Yeshibath Eretz Israel (Dužnost, da se smrt dočeka u Erecu, prema Maimonidesu i Nahmanidesu) Wilna 1898
- BONILLA SANMARTIN ADOLFO: Historia de la Filosofia española (Siglos VIII—XII Judios) Madrid 1911
- CAMENZ ERDMANN GOTTFRIED: Dissertatio de suspecta Maimonides in antiquitatibus judaicis fide: Witteberg 1716
- FROMMANN ERHARD ANDREAS: Dissertatio conferens quaedam philosophemata M. Maimonides cum recentiorum quorundam sententiis Altdorf 1745
- HORN I.: Ein anonym. arab. Kommentar aus dem 15. Jahrhundert. Zwei Maimonides Delalat al Hairin Breslau 1907
- KRAMER J.: Das Problem des Wunders im Zusammenhang mit der Providenz bei der jüdischen Religionsphilosophie des Maimuni Strassbourg 1903
- VENTURA M.: La logique d'Aristotele d'après Maimonides Paris 1935
- MENENDEZ Y PELAYO MARCELINO: De las influencias semiticas en la literatura española. (En »Estudios de critica literaria«, 2a serie) Madrid 1895
- ADLER HERBERT: An Outline of the life and works of Maimonides (Jewish Memorial Council, London)
- MARX ALEXANDER: Moses Maimonides. Maimonides Octocentennial Committee New York 1935
- DIESENDRUCK ZEVI: Philosopha of Maimonides
- LEVEY IRVING M.: Maimonides as Codifier
- Prof. WAXMAN MEYER: Maimonides as a Dogmatist. (U: Central Conference of American Rabbis) Chicago 1935

Uza sva traganja po raznim katalogima i uza sva dopisivanja sa raznim knjižnicama nije mi bilo uvijek moguće da doznam tačno mjesto i godinu štampanja pojedinih djela a često se nije mogao ustanoviti niti tačan naslov a to navlastito u pogledu onih djela, koja su po raznim autorima, često i iz druge i treće ruke, citirana.

Dode li međutim do posebnog, proširenog otiska ove radnje nastojaću da ispunim i ove praznine.

Moram spomenuti, da osim djela navedenih u ovom prikazu imam oko 300 raznih kartica sa oznakom daljnjih knjiga koje se, više-manje, odnose na Maimonidesa.

Nadalje napominjem da djela Maimonidesova nisu samo opisivana, komentarisana i štampana, nego i uglazbljena. Prigodom njegove 800 godišnjice priredila je Jevrejska nacionalna

sveučilišna biblioteka u Jerusolimu izložbu Maimonidesovih djela, pa se tu mogla vidjeti i jedna kompozicija Maimonidesovih »13 članaka vjere« od Arona Friedmanna, a to isto djelo uglazbio je i komponista Jakob Dymont.

Od Maimonidesovih slika općenito su poznate samo dvije. Najstarija poznata nam slika je bakrorez u Ugolinijevom »Thesaurus Antiquitatum Sacrorum« (Venecija 1744).

Drugu sliku otkrio je I. S. Reggio u Gorici, a objelodanjena je i u »Jüdisches Lexikon« III. svezak str. 1307. Kako kaže poznati bibliofil Dr. Eugen Pessen u svom članku »Führer durch die Maimonides-Ausstellung«, ova je potonja slika crtana prema nekom starijem predlošku, no da li taj predložak uistinu prikazuje Maimonidesa, to nije dokazano. Možda je to samo jedro djelo fantazije no i ovakovo, kakovo jest, ono nam pokazuje čovjeka dobrog i smirenog pogleda, čovjeka čija je energija triumfirala nad svim udarcima sudbine, a čije su vido-vite oči bile uperene u budućnost i vječnost.

To je bio svakako čovjek, o kojemu se kroz stoljeća kaže: »Od Mojsija do Mojsija nitko nije bio kao Mojsije«.

VIII - Maimonides i Jugoslavija

Ne može biti naša zadaća u Jugoslaviji, da stvaramo velika znanstvena djela za cijelo Jevrejstvo. Dostaje da samo dademo potstreka, pa da onda drugi ostvare ono, što smo mi zaželjeli. Upravo sada, kad u Zagrebu i Sarajevu, u Beogradu i Novom Sadu, u Osijeku i Subotici vlada veliki interes za Jevrejsku Univerzu u Jerusolimu možemo se opravdano nadati, da će i našim trudom biti pojačane veze između Jugoslavije i bliskog Istoka.

Napose moram istaknuti do sada premalo uočene zasluge velikog prijatelja jevrejske znanosti nekadašnjeg pretsjednika Jugoslavenske Akademije, poč. Dr. h. c. Vladimira Mažuranića, koji je svratio pozornost na veze između jugoslavenske i arapske znanosti i kulture. Na tom smo polju mi Jevreji izvršili najveći dio rada i tu je Maimonides naš simbol. A vrijedi spo-

menuti i to, da institut za jevrejsku znanost pod upravom bivšeg osječkog rabina Dr. A. Kaminke nosi naslov »Maimonides«. U Berlinu postoji Rambam-Institut, u Parisu, College Maimonide. Danas se Maimonides sve više i više identificira sa jevrejskom znanosti, a naročito otkako je ovoga proljeća proslavljena 800-godišnjica njegovog rođenja.

Neka bi zato i ova spomenknjiga bila ne samo vodičem za dalnji zajednički rad između Palestine i Jugoslavije nego i veza između jugoslavenske, arapske i jevrejske književnosti i znanosti a po tom i spona između Jevrejstva, Islama i Kršćanstva. A u svakom slučaju neka nam bude znakom trajnog sjećanja na našeg Maimonidesa — n a š e g R a m b a m a.

Dr. LAVOSLAV ŠIK

SARAJEVO
ŠTAMPARIJA KAJON